

CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

NACRT

**ANALIZA TRŽIŠTA VELEPRODAJNOG
LOKALNOG PRISTUPA KOJI SE PRUŽA NA FIKSNOJ
LOKACIJI**

- Za javne konsultacije -

Podgorica, oktobar 2021. godine

SADRŽAJ

1. REZIME	4
2. UVOD.....	6
2.1. REGULATORNI OKVIR EVROPSKE UNIJE ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE.....	6
2.2. PRAVNI OSNOV ZA SPROVOĐENJE ANALIZE TRŽIŠTA USLUGA ELEKTRONSKIH KOMUNIKACIJA.....	9
2.3. SARADNJA SA AGENCIJOM ZA ZAŠTITU KONKURENCIJE.....	11
2.4. HRONOLOŠKI REDOSLJED AKTIVNOSTI AGENCIJE U POSTUPKU ANALIZE RELEVANTNIH TRŽIŠTA	11
2.5. PREGLED DOSADAŠNJIH AKTIVNOSTI I OSVRT NA TRENUTNO VAŽEĆU ODLUKU O ANALIZI VELEPRODAJNOG TRŽIŠTA LOKALNOG PRISTUPA KOJI SE PRUŽA NA FIKSNOJ LOKACIJI.....	13
3. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA.....	15
3.1. PREGLED TRŽIŠTA ŠIROKOPOJASNOG PRISTUPA INTERNETU U CRNOJ GORI - MALOPRODAJNI NIVO.....	16
3.2. RELEVANTNO TRŽIŠTE U DIMENZIJU USLUGA	24
3.2.1. <i>Analiza supstitucije na strani tražnje - maloprodajni nivo</i>	24
3.2.2. <i>Zaključak o supstituciji na strani tražnje – maloprodajni nivo</i>	32
3.2.3. <i>Analiza stepena supstitucije na strani tražnje-veleprodajni nivo</i>	32
3.2.4. <i>Analiza stepena supstitucije na strani ponude - veleprodajni nivo</i>	42
3.2.5. <i>Zaključak o relevantnom tržištu usluga</i>	44
3.3. GEOGRAFSKA DIMENZIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA	44
3.4. STAV AGENCIJE O DEFINICIJI RELEVANTNOG TRŽIŠTA	45
4. ANALIZA RELEVANTNOG TRŽIŠTA	46
4.1. TRŽIŠNO UČEŠĆE OPERATORA NA RELEVANTNOM VELEPRODAJNOM TRŽIŠTU LOKALNOG PRISTUPA KOJI SE PRUŽA NA FIKSNOJ LOKACIJI I IZMJENE U STRUKTURI U DUŽEM VREMENSKOM PERIODU	46
4.2. KONTROLA INFRASTRUKTURE ČIJI SE OBIM NE MOŽE LAKO UDVOSTRUČITI.....	47
4.3. POVLAŠĆEN PRISTUP TRŽIŠTIMA KAPITALA ILI FINANSIJSKIM RESURSIMA	48
4.4. EKONOMIJA OBIMA.....	49
4.5. EKONOMIJA OPSEGA	49
4.6. NEDOSTATAK KOMPENZACIONE KUPOVNE MOĆI	50
4.7. STEPEN VERTKALNE INTEGRACIJE	50
4.8. ZAKLJUČAK O PROCJENI POSTOJANJA OPERATORA SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM I OCJENA EFIKASNOSTI TRŽIŠNE KONKURENCIJE	51
5. PREPREKE U RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE.....	52
5.1. TRŽIŠNA DIMENZIJA PREPREKA RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE	53
5.1.1. <i>Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage</i>	53
5.1.2. <i>Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage</i>	54
5.1.3. <i>Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu</i>	54
5.1.4. <i>Završavanje (terminacija) poziva</i>	55
5.2. UZROČNO POSLJEDIČNA DIMENZIJA PREPREKA RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE	55
5.3. PREPREKE RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE NA VELEPRODAJNOM TRŽIŠTU LOKALNOG PRISTUPA KOJE SE PRUŽA NA FIKSNOJ LOKACIJI	55
5.3.1. <i>Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa</i>	56
5.3.2. <i>Prenošenje značajne tržišne snage na necjenovnim osnovama</i>	56
5.3.3. <i>Prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama</i>	58
5.3.4. <i>Unakrsno subvencioniranje</i>	59

6. REGULATORNE OBAVEZE OPERATORA SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM..... 60

6.1. REGULATORNE OBAVEZE OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM NA RELEVANTNOM VELEPRODAJNOM TRŽIŠTU PRISTUPA KOJI SE PRUŽA NA FIKSNOJ LOKACIJI	61
6.1.1. Obaveza objavljivanja podataka	61
6.1.2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti	68
6.1.3 Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija.....	78
6.1.4. Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja.....	79
6.1.5. Obaveza kontrole cijena i vođenje troškovnog računovodstva	88

1. REZIME

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost¹ je, shodno članu 8 Zakona o elektronskim komunikacijama² („Službeni list Crne Gore”, br. 40/13, 56/13, 2/17 i 49/19) nezavisni regulatorni organ koji, u vršenju javnih ovlaštenja u sektoru elektronskih komunikacija, obavlja regulatorne i druge poslove utvrđene ZEK-om. Agencija, shodno članu 11 tačka 18 ZEK-a, između ostalog, sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Osnovni cilj postupka analize tržišta je da se utvrdi da li postoji na određenom tržištu efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji operator ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize Agencija će odrediti, zadržati, izmijeniti ili ukinuti regulatorne obaveze navedene u članovima od 71 do 78 ZEK-a.

Agencija je u sprovođenju postupka analize tržišta, koji je propisan članom 64 ZEK-a, uzela u obzir preporuke, mišljenja i smjernice odgovarajućih organa i organizacija Evropske unije, odnosno drugih relevantnih međunarodnih organa ili organizacija. S tim u vezi Agencija je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija podložnim prethodnoj (lat. *ex ante*) regulaciji (2014/710/EC) i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

Agencija je u prethodnom krugu analiza relevantnih tržišta sprovedla postupak analize (2017. godine) i odredila dimenziju usluga i geografsku dimenziju relevantnog veleprodajnog tržišta lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Nakon što je definisala relevantno tržište, Agencija je, na osnovu kriterijuma potrebnih za procjenu operatora sa značajnom tržišnom snagom, odredila Crnogorski Telekom za operatora sa značajnom tržišnom snagom i naložila mu regulatorne obaveze na osnovu utvrđenih nedostataka na tržištu, što je i detaljno obrazloženo u ovom dokumentu

Agencija sprovodi analizu Veleprodajnog tržišta lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, u skladu sa članom 64 ZEK-a kao i Direktivom 2009/140/EC. Utvrđivanje relevantnog tržišta predstavlja osnov za sprovođenje analize tržišta, koja se sastoji od definisanja relevantnog tržišta i procjene postojanja jednog ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu kao i određivanja regulatornih obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom.

Smisao procesa određivanja relevantnog tržišta je utvrđivanje ograničenja i prepreka na koje nailaze operatori elektronskih komunikacionih mreža. U procesu određivanja relevantnog tržišta, odnosno granica samog tržišta, Agencija je odredila dimenziju usluga i geografsku dimenziju relevantnog tržišta i na osnovu rezultata sprovedene analize odredila relevantno veleprodajno tržište lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Na osnovu sprovedene analize Agencija je zaključila da relevantno veleprodajno tržište lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji obuhvata:

¹ u daljem tekstu Agencija

² u daljem tekstu ZEK

- uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i potpetlji na osnovu bakarne parice;
- uslugu pristupa lokalnoj petlji na osnovu optičkog vlakna;
- uslugu lokalnog pristupa koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe.

Takođe, Agencija je odredila da je relevantno veleprodajno tržište lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, u geografskoj dimenziji, nacionalna teritorija Crne Gore.

Agencija je poslije definisanja relevantnog tržišta, na osnovu kriterijuma potrebnih za procjenu operatora sa značajnom tržišnom snagom shodno članu 64 ZEK-a, odredila Crnogorski Telekom za operatora sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Nakon određivanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, na osnovu prepreka koje se mogu pojaviti na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji i na pripadajućem maloprodajnom tržištu na koje operator sa značajnom tržišnom snagom može prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu, Agencija je u skladu sa članovima 71-78 ZEK-a, Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom odredila sledeće regulatorne mjere:

1. Obaveza objavljivanja podataka, uz obaveznu izmjenu i objavljivanja Referentne interkonekcione ponude;
2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
3. Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija;
4. Pristup elementima mreže i njihovo korišćenje;
5. Kontrola cijena i vođenja troškovnog računovodstva;

2. UVOD

2.1. Regulatorni okvir Evropske unije za elektronske komunikacije

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. i 2018. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija.

Regulatorni okvir Evropske unije danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)³;
- Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciju elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)⁴;
- Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)⁵;
- Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁶;
- Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁷.

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, dopunjen je i izmijenjen 2009. godine, donošenjem jednog pravilnika i dvije direktive. Regulatorni okvir izmijenjen je i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Uredba 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁸;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁹;

3 Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

4 Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

5 Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

6 Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

7 Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

8 Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

9 Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonekciji i Direktiva 2002/20/EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji¹⁰.

Evropska komisija je u decembru 2018. godine usvojila Direktivu (EU) 2018/1972 Evropskog parlamenta i Savjeta od 11. decembra 2018. godine¹¹ o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge, koja predstavlja trenutno važeći regulatorni okvir na području elektronskih mreža i komunikacionih usluga. U uvodnom dijelu Direktive pod stavkom (125) stavljaju se van snage Direktive 2002/19/EC, 2002/20/EC, 2002/21/EC, 2002/22/EC, a pri tome se upućivanja na direktive stavljene van snage smatraju upućivanjima na ovu Direktivu i čitaju se u skladu s korelacionom tablicom kako je definisano u Prilogu XIII navedene Direktive.

Evropska Komisija je na osnovu navedenih direktiva, preporuka i smjernica dodatno definisala regulatorni okvir. 2002. godine Evropska komisija je objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta¹², utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primjenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹³ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporuku (2007/879/EC)¹⁴ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji.
- Preporuku (2014/710/EU)¹⁵ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 4 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji.

Na osnovu direktive iz 2018. godine (Direktiva (EU) 2018/1972), Evropska komisija je usvojila sljedeću preporuku o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

10 Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives 2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities, and 2002/20/EC on the authorisation of electronic communications networks and services.

11 Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code

12 Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

13 Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

14 Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

15 Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014).

- Preporuku (EU) 2020/2245 o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 2 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji.¹⁶

Preporuka iz februara 2003. godine (2003/311/EC) je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji (Tabela 1), što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine (2007/879/EC), postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio Preporuke o relevantnim tržištima iz 2007. godine, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Evropska komisija je 9. oktobra 2014. godine usvojila Preporuku (2014/710/EC) o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja podliježu *ex ante* regulaciji u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge. Preporukom su definisana sljedeća tržišta usluga i to:

- 1) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
- 2) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u mobilnoj telefonskoj mreži;
- 3) a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
- 4) Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Tržišta obuhvaćena Preporukom (2014/710/EC) su relevantna tržišta koja su podložna *ex ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste od četiri gore navedena relevantna tržišta, podložna *ex ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

Evropska komisija je 29. decembra 2020. godine usvojila Preporuku (EU) 2020/2245 o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja podliježu *ex ante* regulaciji u skladu sa Direktivom (EU) 2018/1972 Evropskog parlamenta i Savjeta od 11. decembra 2018. godine o Evropskom elektronskom komunikacionom kodu. Preporukom su definisana sljedeća tržišta usluga i to:

1. Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
2. Veleprodajni garantovani kapaciteti.

Kako ZEK Crne Gore nije usklađen sa odredbama Direktive (EU) 2018/1972, niti je Evropska komisija donijela smjernice za primjenu Preporuke (EU) 2020/2245, a države Evropske unije još uvijek nijesu počele sa njenom primjenom, iz tih razloga nijesu se stekli preduslovi za primjenu navedene Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima usluga u Crnoj Gori.

¹⁶ COMMISSION RECOMMENDATION (EU) 2020/2245 of 18 December 2020 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council establishing the European Electronic Communications Code

U tabeli 1 dat je pregled svih tržišta podložnih *ex ante* regulaciji u skladu sa odredbama preporuka Evropske komisije o relevantnim tržištima iz 2003, 2007, 2014. i 2020. godine.

Naziv relevantnog tržišta	Preporuke Evropske komisije			
	2003/311/E3	2007/879/E3	2014/710/EU	(EU) 2020/2245
Maloprodajno tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji	1-2	1		
Maloprodajno tržište javno dostupne telefonske usluge	3-6			
Maloprodajno tržište osnovnog skupa iznajmljenih linija	7			
Veleprodajno tržište originacije poziva u javnoj telefonskoj mreži	8	2		
Veleprodajno tržište terminacije poziva u javnoj telefonskoj mreži	9	3	1 Veleprodajno tržište terminacije poziva u javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji	
Veleprodajno tržište usluge tranzitiranja saobraćaja u fiksnoj javnoj telefonskoj mreži	10			
Veleprodajno tržište (fizičkog) pristupa infrastrukturi mreže (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji)	11	4	3a) Veleprodajno tržište lokalnog pristupa mreži na fiksnoj lokaciji	1 Veleprodajno tržište lokalnog pristupa mreži na fiksnoj lokaciji
Veleprodajno tržište širokopojasnog pristupa	12	5	3b) Veleprodajno tržište središnjeg pristupa za masovno tržište	
Veleprodajno tržište iznajmljivanja završnih segmenata telekomunikacione mreže	13	6	4) Veleprodajno tržište visokoka-litetnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji	2 Veleprodajni garantovani kapaciteti
Veleprodajno tržište iznajmljivanja prenosnih segmenata telekomunikacione mreže	14			
Veleprodajno tržište pristupa i originacije poziva u mobilnoj mreži	15			
Veleprodajno tržište terminacije poziva u mobilnoj mreži	16	7	2 Veleprodajno tržište terminacije poziva u mobilnoj mreži	
Veleprodajno tržište za međunarodni roving	17			
Veleprodajno tržište usluga emitovanja prenosa	18			

Tabela 1: Tržišta podložna prethodnoj regulaciji (*ex ante*) prema preporukama Evropske komisije

2.2. Pravni osnov za sprovođenje analize tržišta usluga elektronskih komunikacija

Prethodno navedene direktive (osim poslednje iz 2018. godine) implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz ZEK, kojim je u članu 11 utvrđena, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema ZEK-u Poglavlju VI (članovi 63 – 78) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja

i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalažanje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz članova 71 do 78 ZEK, pri čemu Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

ZEK-om je propisano da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz člana 64 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuka.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Postojanje snažnih i trajnih barijera za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode;
2. Struktura tržišta ne pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u odgovarajućem vremenskom periodu, ne dužem od tri godine;
3. Primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije ne obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 65 ZEK-a, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio starih Preporuka o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će se sprovesti shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja prethodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji sa Agencijom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa ZEK-om, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 ZEK-a, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz člana 71 do 78 ZEK-a, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti.

Predmetno tržište veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji (Tržište broj 3a), navedeno je u Preporuci (2014/710/EU), što znači da je Evropska komisija zaključila da su na ovom tržištu zadovoljena sva tri kriterijuma, i da je podložno *ex ante* regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Iz tog razloga Agencija je u mogućnosti ovo tržište prethodno regulisati, a samim tim i utvrditi bez dokazivanja da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma navedena u članu 65 stav 3 ZEK-a.

Savjet Agencije je na sjednici od 18.03.2021. godine usvojio *Odluku o pokretanju ponovnog postupka analize relevantnih tržišta* („Sl. list Crne Gore“, broj 32/21) za sljedeća relevantna tržišta:

- Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
- Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži;
- a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
- b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
- Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Agencija sprovodi ponovni postupak analize gore navedenih relevantnih tržišta u 2021. godini, shodno članu 64 stav 4 ZEK-a kojim se propisuje obaveza Agencije da sprovodi postupak analiza relevantnih tržišta najmanje jednom u tri godine, a saglasno Odluci o relevantnim tržištima („Sl.list Crne Gore“, broj: 02/17) iz 2017. godine.

2.3. Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 ZEK-a propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati, preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u oblasti usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 ZEK-a Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Agencija za zaštitu konkurencije potpisale su, dana 28.04.2009. godine, Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

Agencija je 2021. godine, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 01–354/21–177/4 od 15.03.2021. godine kojim je Agencija za zaštitu konkurencije iskazala saglasnost na predloženi tekst Odluke (poglavlje 9. ovog dokumenta – 9.1. Prilog 1.), donijela *Odluku o pokretanju ponovnog postupka analize relevantnih tržišta* („Sl. list Crne Gore“, broj 32/21) na osnovu prvog stava člana 15 Okvirne direktive, te preporuke Evropske komisije iz 2014. godine o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji.

2.4. Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku analize relevantnih tržišta

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije¹⁷) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

Nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, Agencija je odredila

17 Directive 2002/21/EC of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services (Framework Directive)

četiri relevantna tržišta, saglasno Preporuci Evropske komisije (2014/710/EU) o relevantnim tržištima.

- Savjet Agencije je na sjednici od 28.01.2021. godine usvojio Nacrt Odluke o pokretanju postupka ponovne analize na relevantnim tržištima usluga, saglasno Odluci o relevantnim tržištima iz 2017. godine („Sl.list Crne Gore“, broj: 02/17), a na osnovu člana 64 stav 4 ZEK-a koji propisuje obavezu da Agencija sprovodi postupak analize relevantnih tržišta najmanje jednom u tri godine.
- Tokom javnog konsultativnog postupka o Nacrtu Odluke o pokretanju postupka ponovne analize na relevantnim tržištima usluga, koji je trajao do 01.03.2021.godine, Crnogorski Telekom je jedini dostavio svoje komentare na Nacrt odluke.
- Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 18.03.2021. godine, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 01–354/21–177/4 od 15.03.2021. godine godine (u prilogu dokumenta) donio **Odluku o pokretanju postupka ponovne analize na relevantnim tržištima usluga** („Sl.list Crne Gore“, broj 32/21 od 26.03.2021. godine).
- Pripremljen je upitnik koji se odnosi na relevantno tržište veleprodajnog visokokvalitetnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Upitnikom su specificirani tehnički, statistički, operativni i finansijski podaci koji se odnose na period od poslednje tri godine od 2018. do 2020. (na polugodišnjoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnih tržišta;
- Agencija je dostavila operatorima, dana 27. 05. 2021. godine, Upitnik uz obavezu da se traženi podaci po Upitnicima dostave najkasnije do 10. 06. 2021. godine.

Upitnik je upućen sljedećim operatorima:

1. Crnogorski Telekom. a.d., Moskovska 29, Podgorica
2. Telenor d.o., Rimski trg 4, Podgorica
3. M:tel do.o.o., Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 143, Podgorica
4. Radio-difuzni centar d.o.o. , Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 130/V, Podgorica
5. Telemach a.d., Bulevar revolucije 50/5, Podgorica
6. WiMAX Montenegro d.o.o., Ulcinjska br 7D, Gorica C, Podgorica
7. Crnogorski elektrodistributivni sistem CEDIS, Ulica Ivana Milutinovića br. 12, Podgorica;
8. Crnogorski elektroprenosni sistemi, Bulevar Svetog Petra Cetinjskog br.18, Podgorica
9. ORION TELEKOM d.o.o., Ulcinjska 7D,Gorica C, Podgorica
10. Siol d.o.o., Džordža Vašingtona 108/36A, Capital Plaza, Podgorica,
11. Komunalne usluge d.o.o. - Zetskih vladara bb, Podgorica
12. CPA d.o.o., Podgorica, Džordža Vašingtona 312, Podgorica
13. IP Mont d.o.o., Mitra Bakića bb, Podgorica
14. SBSNet Montenegro d.o.o., Ulica Kralja Nikole br. 202, Podgorica
15. Wireless Montenegro d.o.o., II Crnogorskog bataljona 2/4, Podgorica
16. IT-desk d.o.o., Kralja Nikole 27/VI, Podgorica
17. Cogent Communications Montenegro d.o.o., Ul.Bratstva i jedinstva br.6/VII, Podgorica
18. TeleEye - Montenegro d.o.o., Bulevar Revolucije bb,kula A,sprat 5, Biznis centar, Bar
19. Željeznička infrastruktura Crne Gore a.d., Trg golootičkih žrtava br. 13, Podgorica
20. FIBERCOM d.o.o., Bohinjska bb, Stari aerodrom, Podgorica
21. MDS NETWORK d.o.o., Tuzi bb, Podgorica

22. ASP CO d.o.o., Podi bb, Herceg Novi
23. Netmont d.o.o., Jovana Tomaševića 30, Bar
24. SIMES NET d.o.o., Bul.Džordža Vašingtona ¾, Podgorica
25. Infosistemi d.o.o., Bohinjska 1A, Podgorica

Na osnovu prikupljenih podataka Agencija je uradila analizu u skladu sa članom 64 ZEK-a na relevantnom tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Iako neki od operatora nisu dostavili tražene podatke, Agencija smatra da podaci koji nedostaju nisu materijalno značajni ne utiču na zaključke iznesene u dokumentu. Naime, podaci koje su operatori dostavili u ovom postupku su reprezentativni i pružaju dovoljan nivo informacija za donošenje zaključaka u ovom postupku.

Popunjene upitnike dostavili su sledeći operatori:

1. Crnogorski Telekom. a.d., Moskovska 29-Podgorica
2. Telenor d.o., Rimski trg 4, Podgorica
3. M:tel do.o.o., Kralja Nikole 27a, Podgorica
4. Telemach a.d., Bulevar revolucije 50/5, Podgorica
5. IP Mont d.o.o., Mitra Bakića bb, Podgorica
6. TeleEye - Montenegro d.o.o., Bulevar Revolucije bb,kula A,sprat 5, Biznis centar, Bar
7. Crnogorski elektrodistributivni sistem CEDIS, Ulica Ivana Milutinovića br. 12, Podgorica;
8. Crnogorski elektroprenosni sistemi, Bulevar Svetog Petra Cetinjskog br.18, Podgorica

2.5. Pregled dosadašnjih aktivnosti i osvrt na trenutno važeću odluku o Analizi veleprodajnog tržišta lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji

Primjenom propisa iz ZEK-a, Agencija vrši analizu relevantnih tržišta i utvrđivanje značajne tržišne snage, uzimajući u obzir preporuke, mišljenja i smjernice odgovarajućih organa i organizacija Evropske unije, odnosno drugih relevantnih međunarodnih organa ili organizacija i to najmanje jednom u tri godine. Osnovni cilj postupka analize tržišta je da se utvrdi da li na određenom tržištu postoji efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji operator ili više operatora koji imaju značajnu tržišnu snagu.

Na osnovu Analize tržišta pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji), koju je Agencija sproveda u okviru prvog kruga iz 2010. godine, (za period 2007, 2008. i 2009. godinu) utvrđeno je da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na tom relevantnom tržištu. Shodno utvrđenim nedostacima na tom relevantnom tržištu, Agencija je, u skladu sa ZEK-om, Crnogorskom Telekomu odredila regulatorne obaveze, koje su detaljno opisane i obrazložene u dokumentu „Analiza tržišta pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji)¹⁸” iz 2010. godine. Nakon određivanja regulatornih obaveza, objavljena je Referentna ponuda Crnogorskog Telekoma sa određenim cijenama za usluge potpuno razvezanog pristupa lokalnoj petlji, zajedničkog pristupa lokalnoj petlji i mjesečne pretplate za zakup prostora u kablovskoj kanalizaciji. Shodno tome, 2011. godine su izvršene izmjene Referentne ponude Crnogorskog Telekoma u dijelu koji se odnosi na Posebne uslove za fizičku kolokaciju,

¹⁸<https://www.ekip.me/page/electronic-communications/analiza-trzista/relevant-market-analysis/analize-sedam-relevantnih-trzista-u-skladu-sa-odlukom-agencije-o-relevantnim-trzistima-usluga-i-relevantnom-geografskom-trzistu-sl-list-cg-broj-292009>

visine zakupa istog kao i cijene obrade zahtjeva i ispitivanja prohodnosti zahtijevane trase kablovske kanalizacije.

Agencija je sprovela drugi krug analize relevantnog tržišta pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji) 2013. godine za period 2010, 2011. i 2012. godine. U drugom krugu analize utvrđeno je da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na tom relevantnom tržištu. Shodno utvrđenim nedostacima na tom relevantnom tržištu, Agencija je, u skladu sa ZEK-om, Crnogorskom Telekomu zadržala regulatorne obaveze na osnovu ponovo utvrđenih nedostataka na ovom tržištu, koje su detaljno opisane i obrazložene u dokumentu „Analiza tržišta pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji)¹⁹” iz 2013. godine. Nakon određivanja regulatornih obaveza, objavljena je Referentna ponuda Crnogorskog Telekoma sa određenim izmjenama. Nakon drugog kruga analize, na osnovu uporednih podataka iz okruženja, Agencija je 2016. godine naložila Crnogorskom Telekomu da izvrši izmjene Referentne ponude u dijelu načina obračuna cijene za kolokaciju, prilikom koje je izmijenjen koeficijent sa 200 na 100, čime je cijena kolokacije smanjena.

Agencija je 2017. godine sprovela analizu relevantnih tržišta definisanih odredbama iz Preporuke (2014/710/EU) iz 2014. godine. Predmetno tržište, odnosno tržište pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji) mijenja naziv u Veleprodajno tržište lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Nakon određivanja relevantnog tržišta, Agencija je, na osnovu kriterijuma potrebnih za procjenu operatora sa značajnom tržišnom snagom u skladu sa ZEK-om, Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, na osnovu utvrđenih prepreka na tržištu zadržala regulatorne obaveze. Navedeno je detaljno obrazloženo u dokumentu „Analiza tržišta veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji”.²⁰

¹⁹<https://www.ekip.me/page/electronic-communications/analiza-trzista/relevant-market-analysis/analize-sedam-relevantnih-trzista-u-skladu-sa-odlukom-agencije-o-pokretanju-drugog-kruga-analiza-relevantnih-trzista-sl-list-cg-broj-092013>

²⁰<https://www.ekip.me/page/electronic-communications/analiza-trzista/relevant-market-analysis/analize-pet-relevantnih-trzista-u-skladu-sa-odlukom-agencije-o-relevantnim-trzistima-usluga-sl-list-cg-broj-022017>

3. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA

Definisanje relevantnog tržišta je prvi korak u postupku sprovođenja analize relevantnog tržišta. Prilikom definisanja određenog relevantnog tržišta uzimaju se u obzir očekivani ili predviđeni tehnološki ili ekonomski razvoj u nekom budućem vremenskom periodu koji se obično podudara sa rokom za sprovođenje narednog kruga analize relevantnog tržišta. Dakle, sagledavanje operativnih podataka i performansi, koji se odnose na raniji vremenski period, omogućava Agenciji projekciju razvoja i trendova na relevantnom tržištu do očekivanog roka za sprovođenje sljedeće analize relevantnog tržišta.

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koje su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno supstitutivne na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena. Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisa. Definicija relevantnih tržišta se može mijenjati i mijenja se sa promjenom osobina usluga i mogućnostima supstitucije kod ponude i tražnje. Saglasno propisima Evropske unije o zaštiti konkurencije, relevantna tržišta imaju dvije dimenzije i to: relevantno tržište usluga i relevantno geografsko tržište.

Relevantno tržište usluga čine one usluge, koje su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno supstitutivne zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Drugim riječima, dimenziju relevantnog tržišta usluga čine sve ponuđene usluge koje su po svojim karakteristikama, namjenama i cijenama međusobno supstitutivne, tako da postoje efekti supstitucije na strani tražnje, na strani ponude ili mogućnost ulaska potencijalne konkurencije.

U svrhu definisanja tržišta, pri određivanju supstituta, može se koristiti se tehnika hipotetičkog monopolističkog testa (eng. *SSNIP test – Small but Non Transitory Increase in Price*) koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usljed preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama. Primjena pomenutog testa ogleda se u postavljanju pitanja i traženju odgovora šta se događa u situaciji malog, ali značajnog i trajnog povećanja cijena usluge uz pretpostavku da cijene svih drugih usluga ostanu iste, pri čemu se po pravilu u obzir uzima trajni rast cijena od 5–10%.

Pri definisanju tržišta usluga određuju se usluge koje korisnik smatra supstitutima u pogledu, namjene, funkcionalnosti i cijena na datom tržištu. Stepem supstitucije se određuje pomoću:

- Stepena supstitucije na strani tražnje (eng. *Demand side substitutability*), i
- Stepena supstitucije na strani ponude (eng. *Supply side substitutability*).

Kod analiza stepena supstitucije na strani tražnje utvrđuje se asortiman usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Stepem supstitucije na strani tražnje predstavlja stepen supstitucije javno dostupnih elektronskih komunikacionih usluga na relevantnom tržištu zbog kojih krajnji korisnici mogu odgovoriti na povećanje cijene jedne usluge prelaskom na korišćenje druge usluge istog operatora ili iste, odnosno supstitutivne usluge drugih operatora na relevantnom tržištu. Supstitucija na strani tražnje dešava se u trenutku kada korisnik određene usluge prelazi na druge, supstitutivne usluge kao odgovor na relativno povećanje cijene

usluge koju koristi. Ukoliko operator koji nudi određenu uslugu, poveća cijenu te usluge, korisnici su u mogućnosti da pređu na supstitutivne usluge drugih operatora, pa na taj način operatora koji je povećao cijenu svoje usluge prisile da cijene vrati na nivo na koji su bile prije povećanja, iz razloga što će početi da gubi svoje korisnike, a samim tim i prihode. Primjena ovog argumenta zavisi od supstitucije na strani tražnje, odnosno, što je supstitucija na strani tražnje jače izražena, operatori su više ograničeni u povećanju cijena svojih usluga krajnjim korisnicima.

Kod supstitucije na strani ponude vrši se analiza koja treba da pokaže da li potencijalni pružalac javnih elektronskih komunikacionih usluga, koji pruža druge usluge, a koje ne pripadaju istom tržištu usluga, može brzo (u kratkom, odnosno srednjem roku) i uz relativno male troškove ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste. Kod supstitucije na strani ponude operator koji nudi uslugu odmah reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja nenadoknadivih troškova (eng. *sunk costs*) za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

Prilikom procjene postojanja potencijalne tržišne konkurencije potrebno je utvrditi njen nivo i uslove na relevantnom tržištu pod kojima novi tržišni učesnici mogu ući na dato relevantno tržište. Postojanje potencijalne tržišne konkurencije utvrđuje se na osnovu razmatranja predviđenih promjena postojećih tržišnih uslova, koje se odnose na strukturu relevantnog tržišta, ponašanja postojećih učesnika na relevantnom tržištu i uticaja na ostale stvarne i potencijalne učesnike na tržištu, ekonomske i finansijske snage učesnika na tržištu, ekonomskih, pravnih i drugih prepreka pristupa relevantnom tržištu, tržišnih trendova, i dr.

Geografsku dimenziju relevantnog tržišta čini područje na kojem su određeni operatori ili pružaoci usluga uključeni u ponudu i tražnju za proizvodima i uslugama, a na kojem su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja gdje su uslovi konkurencije bitno drugačiji.

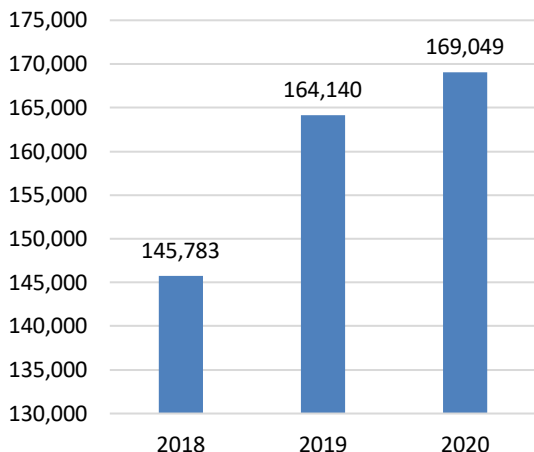
3.1. Pregled tržišta širokopojasnog pristupa internetu u Crnoj Gori - maloprodajni nivo

Za pružanje usluge širokopojasnog pristupa internetu na nivou maloprodaje, operatori ili imaju izgrađenu sopstvenu infrastrukturu ili koriste veleprodajne usluge ostalih operatora kako bi osigurali pristup do krajnjeg korisnika.

Ponašanje potrošača na maloprodajnom tržištu utiče na komercijalne odluke pružalaca usluga pri razmatranju najboljeg načina pružanja maloprodajnog širokopojasnog pristupa.

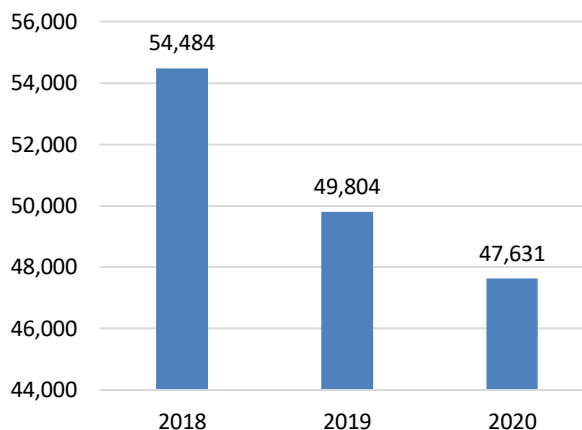
Na kraju 2020. godine ukupan broj korisnika (fizička i pravna lica) širokopojasnog pristupa internetu putem fiksne mreže u Crnoj Gori iznosio je 184.173, od čega su 169.049 fizička lica, a penetracija na ukupnom nivou (fizička i pravna lica) u odnosu na broj domaćinstava je iznosila 94,50%, dok je penetracija korisnika –fizička lica u odnosu na broj domaćinstava iznosio 86,78%. U istom trenutku broj korisnika širokopojasnog pristupa internetu putem data SIM kartica u mobilnim mrežama u Crnoj Gori iznosio je 47.631, a penetracija u odnosu na broj stanovnika je iznosila 7,7%. Broj korisnika mobilnih usluga koji su pristupili internetu putem 2G/3G/4G mreže putem mobilnih telefona i modema iznosi 539.547, što predstavlja penetraciju na kraju 2020. godine u iznosu od 87,02%.

Kretanje broja korisnika širokopojasnog pristupa u fiksnim i mobilnim mrežama kao i odgovarajućih stopa penetracije na kraju 2018, 2019. i 2020. godine prikazano je na slikama od 1 do 6.

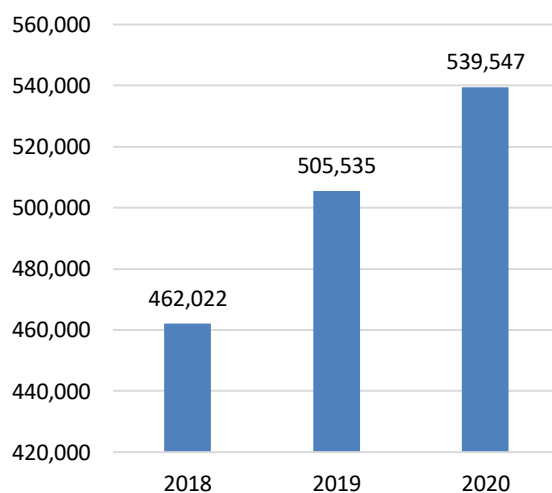
Slika br. 1: Broj korisnika širokopojasnog pristupa u fiksnim mrežama

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Slika br. 2: Broj korisnika širokopojasnog pristupa u mobilnim mrežama ²¹

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

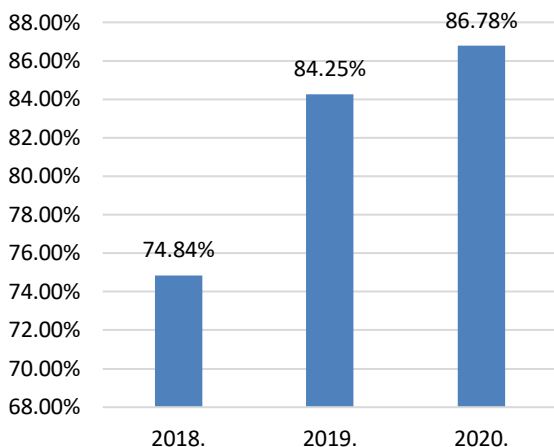
Slika br. 3: Broj korisnika mobilnih usluga koji su pristupili internetu putem 2G/3G/4G mreže²²

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

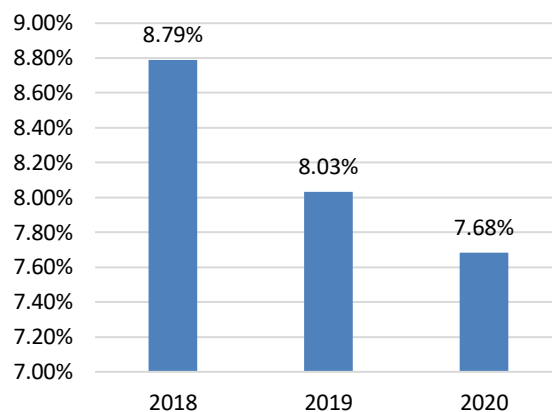
Kretanje penetracije širokopojasnih priključaka u fiksnim i mobilnim mrežama u odnosu na broj domaćinstava na kraju 2018, 2019. i 2020. godine prikazano je na slikama 4 - 6.

²¹ putem SIM kartica

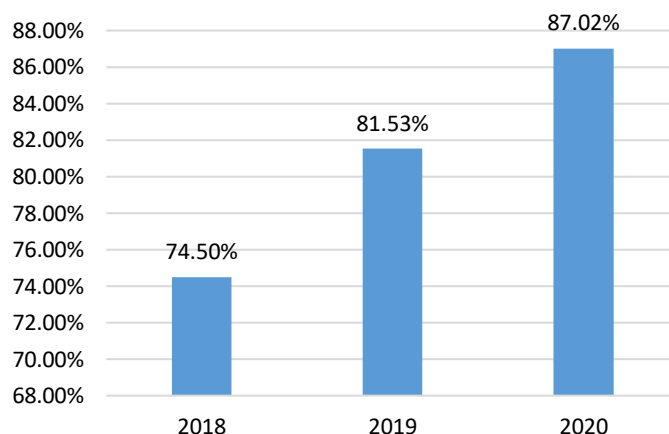
²² Putem mobilnog telefona i modema

Slika br. 4: Penetracija širokopojasnog pristupa u fiksnim mrežama u odnosu na broj domaćinstava
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

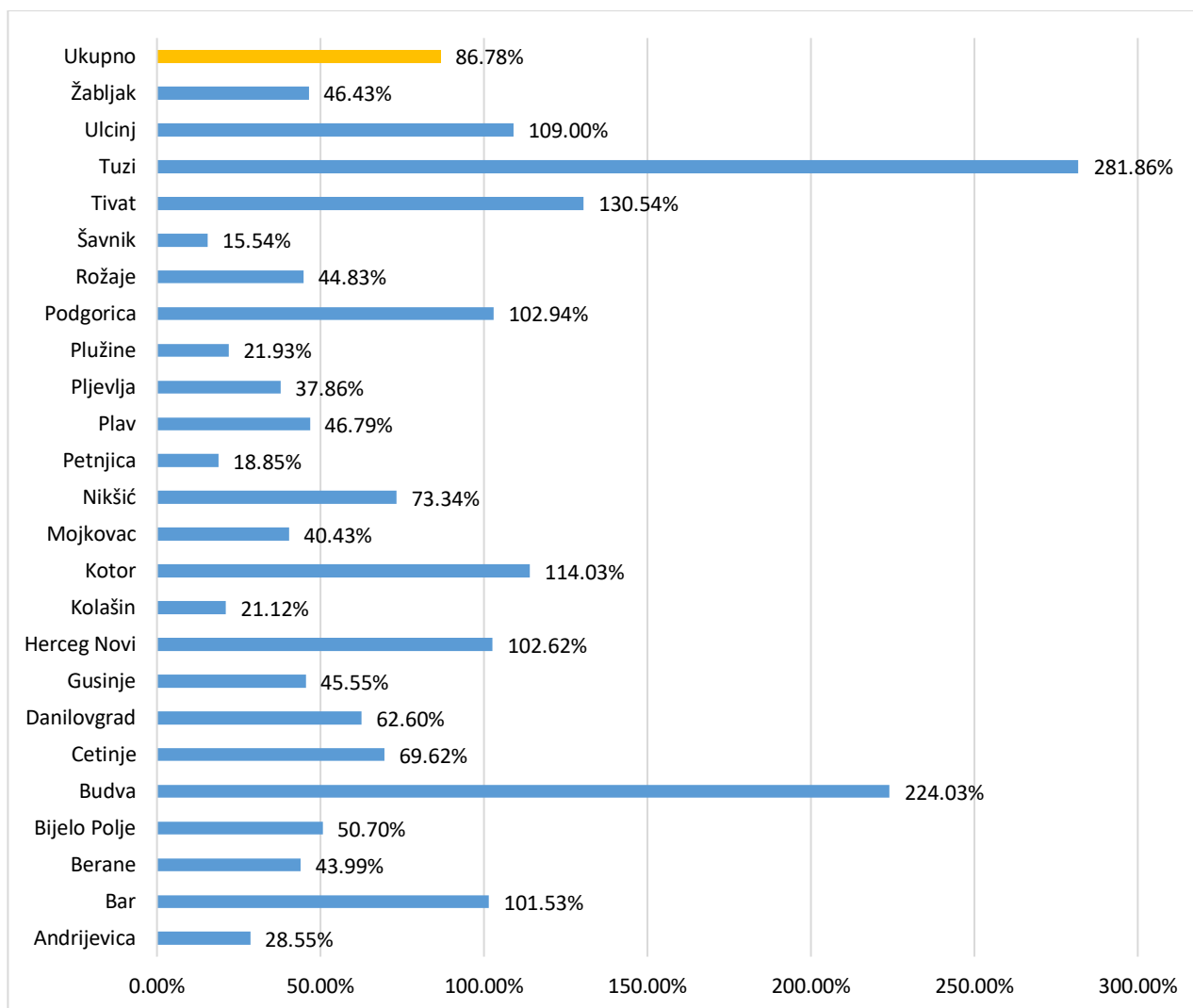

Slika br. 5: Penetracija širokopojasnog pristupa putem SIM kartica u mobilnim mrežama u odnosu na broj stanovnika
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Slika br. 6: Penetracija širokopojasnog pristupa putem mobilnih telefona i modema u mobilnim mrežama u odnosu na broj stanovnika
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

U Crnoj Gori je prisutna značajna razlika u penetraciji priključaka širokopojasnog pristupa internetu u fiksnoj mreži u odnosu na broj domaćinstava po opštinama i na kraju 2020. godine kreće se od 15,54% u opštini Šavnik do 281,86% u opštini Tuzi, a kretanje istog po opštinama je prikazano na Slici 7.

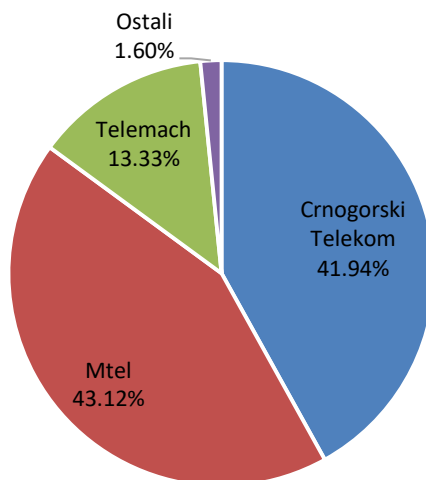
Slika br. 7: Penetracija širokpojasnog pristupa internetu u fiksnoj mreži (fizička lica) u odnosu na broj domaćinstava po opštinama na kraju 2020. godina

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Na kraju 2020. godine u Crnoj Gori je maloprodajnu uslugu širokpojasnog pristupa internetu u fiksnoj mreži pružalo 11 operatora putem sledećih tehnologija:

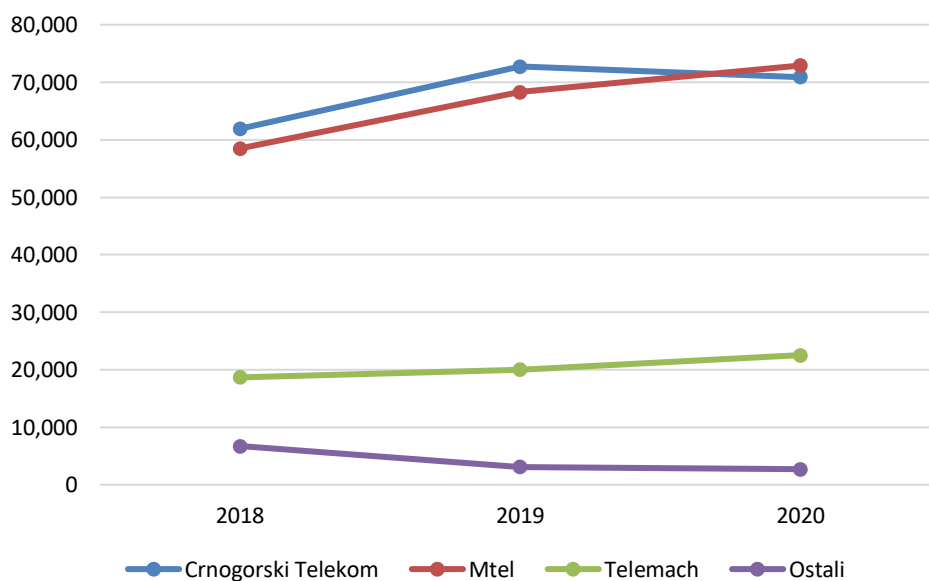
1. Crnogorski Telekom – FTTx i xDSL;
2. Mtel – FTTx, HFC/KDS i WiMAX;
3. Telemach – FTTx i HFC/KDS;
4. Telenor – FTTx i WiMAX;
5. FiberCom – FTTx;
6. SBSNet – Satelitski Internet;
7. Orion Telekom – WiFi;
8. WiMAX Montenegro – WiFi;
9. Tele Eye – WiFi;
10. NetMont – WiFi;
11. ASP BeeNet – WiFi.

Učešće pojedinih operatora prema broju korisnika fiksnog širokopojasnog pristupa internetu na maloprodajnom nivou na kraju 2020. godine je prikazano na slici br.8.

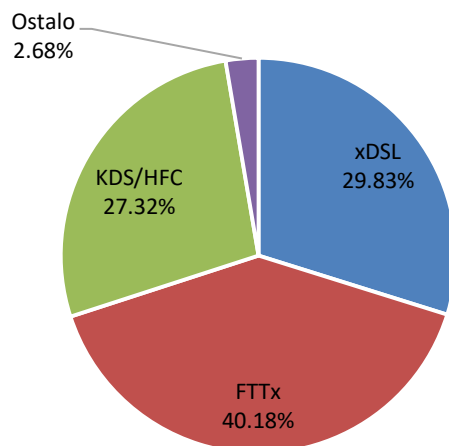
Slika br. 8: Tržišno učešće operatora prema broju korisnika fiksnog širokopojasnog pristupa internetu na nivou maloprodaje na kraju 2020. godine
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Kretanje broja korisnika fiksnog širokopojasnog pristupa internetu na maloprodajnom nivou na kraju 2020. godine je prikazano na slici br.9.

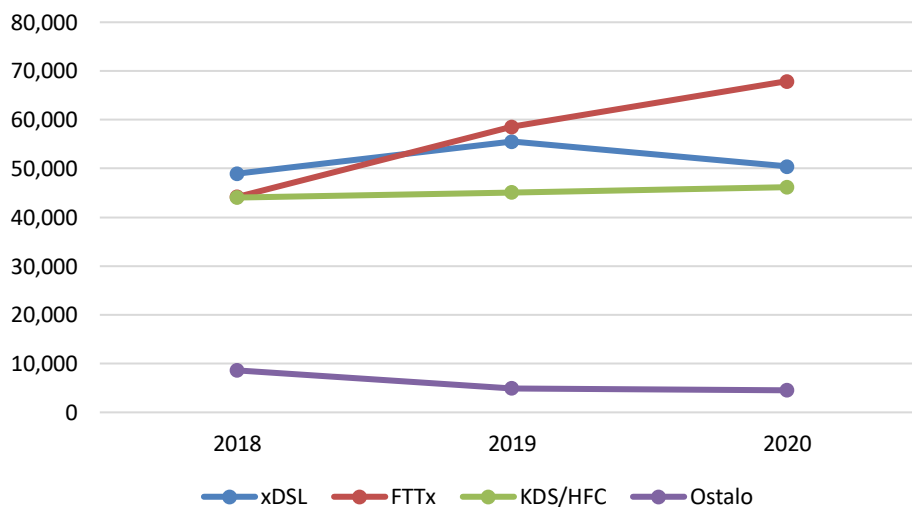
Slika br. 9: Kretanje broja korisnika maloprodajnog širokopojasnog pristupa na fiksnoj lokaciji po operatorima
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Učešće pojedinih tehnologija širokopojasnog pristupa internetu na kraju 2020. godine prikazan je na Slici 10.

Slika br. 10: Učešće korisnika po vrsti tehnologije širokopojasnog pristupa Internetu na kraju 2020. godine
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

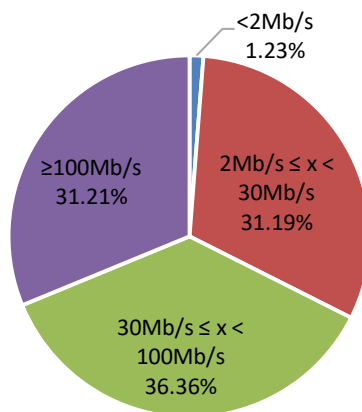
Korisnici širokopojasnog pristupa internetu u relevantnom periodu preferirali su FTTx pristup putem optičkih vlakana sa tržišnim učešćem od 40,18% na kraju 2020. godine. Ovaj odnos se mijenjao tokom relevantnog perioda u korist FTTx (Slika br.11), i znatno se promijenio na način što je udio xDSL pristupa u relevantnom periodu pao sa 34% (na kraju 2018.godine) na 30% (na kraju 2020.godine) u korist FTTx, koji je sa 30% na kraju 2018. godine porastao na 40% na kraju 2020. godine, dok su i ostale tehnologije zabilježile pad.

Slika br.11: Kretanje broja korisnika po tehnologijama tokom relevantnog perioda
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Shodno ponudi različitih paketa usluga koji uključuju nekoliko usluga (*duo*, *trio* i *quadro* paketi), broj korisnika paketa usluga kontinuirano raste, pa je prilikom definisanja tržišta potrebno uzeti u obzir mogućnost pružanja paketa usluga kao jedan od kriterijuma pri procjeni stepena supstitucije.

Na slici br. 12 je prikazano učešće korisnika širokopojasnog pristupa Internetu prema downstream brzinama na dan 31.12.2020. godine.

Slika br. 12: Struktura korisnika po brzinama pristupa širokopojasnog pristupa internetu na nivou maloprodaje na dan 31.12.2020. godine

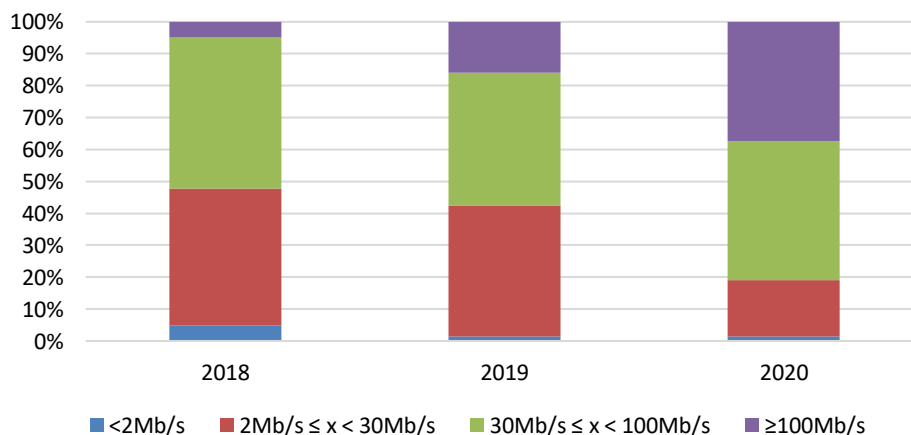
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Sa slike br. 12 se može zaključiti da najveći broj korisnika koristi downstream brzine pristupa Internetu od 30 do 100 Mb/s. U periodu od prethodne analize tržišta raste broj korisnika koji biraju veće brzine pristupa Internetu, tako da je već značajno učešće korisnika koji koriste brzine preko 100Mb/s.

Na osnovu podataka prikupljenih na kraju 2020. godine, u Crnoj Gori širokopojasni pristup zasnovan na xDSL tehnologijama više nema najveće učešće, već je na drugom mjestu sa učešćem od oko 30%, dok je najzastupljenija tehnologija putem optike (FTTx) i iznosi oko 40%, što je evidentno od 2019. godine. Pristup putem KDS/HFC tehnologija ima učešće od oko 27%, dok ostale tehnologije imaju ukupno učešće oko 3%.

Na maloprodajnom tržištu za fiksni širokopojasni pristup dostupni su različiti proizvodi. Različite usluge imaju različite cijene pretplate, zavisno od brzine i dodatnih usluga, kao i od vrste paketa usluga, koji osim pristupa internetu uključuju i VoIP, TV i dr.

Slika br.13 prikazuje broj korisnika širokopojasnog pristupa internetu u Crnoj Gori po brzinama tokom relevantnog perioda. Krajem 2020. godine oko 36% korisnika širokopojasnog pristupa imalo je pretplatu s brzinom od 30 do 100Mb/s.

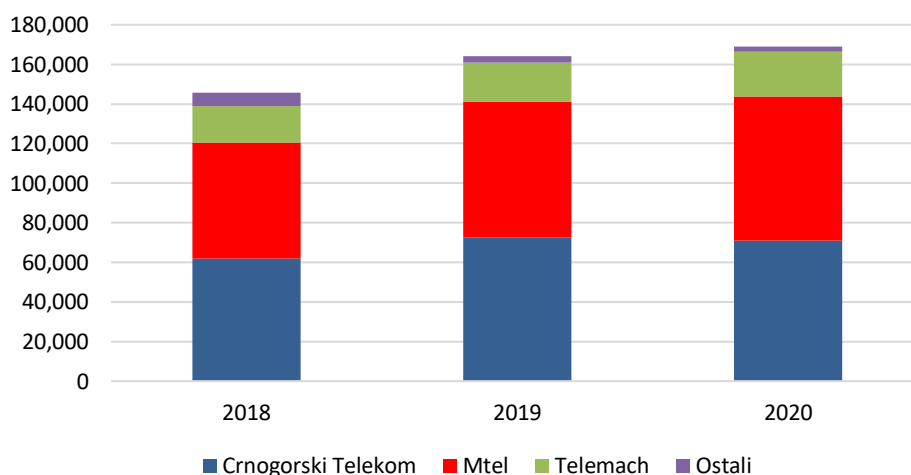
Slika br. 13: Učešće korisnika širokopojasnog pristupa internetu po brzinama

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Navedeni pokazatelji ukazuju da su korisnici maloprodajnog širokopojasnog pristupa internetu tokom relevantnog perioda preferirali veće brzine, te da svoju pretplatu koriste za usluge koje zahtijevaju takve brzine i kapacitete. Glavni pokretač povećane tražnje za širokopojasnim pristupom velikog kapaciteta je povećano korišćenje različitih OTT usluga, poput streaminga TV serija, filmova i sportskih događaja.

Razlike između proizvoda/usluga koje se na maloprodajnom tržištu nude fizičkim i pravnim licima su relativno male. To su standardni proizvodi koji se nude i domaćinstvima, s odgovarajućim standardnim cjenovnicima i standardnim uslovima, tako da je zastupljena supstitutivnost između paketa fiksnog širokopojasnog pristupa za ove dvije kategorije korisnika.

Iako je Crnogorski Telekom tokom relevantnog perioda, usled značajnog razvoja mreža Mtel-a i Telemach-a u prigradskim i ruralnim područjima, gubio učešće na ovom maloprodajnom tržištu, ipak je uspio da zadrži vodeću poziciju. Učešće operatora prema broju korisnika na ovom maloprodajnom tržištu tokom relevantnog perioda prikazano je na Slici br. 14.

Slika br. 14: Učešće operatora u ukupnom broju korisnika širokopojasnog pristupa na maloprodajnom nivou tokom relevantnog perioda

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Razvoj tehnologije omogućava sve veće brzine u širokopojasnim mrežama, a očekuje se da će se rast tražnje za širokopojasnim pristupom velike brzine nastaviti i u sledećim godinama kao rezultat povećanog korišćenja širokopojasnih usluga velikog kapaciteta, dinamičkog razvoja usluga i digitalizacije u različitim sektorima. Posljedica toga je da Agencija očekuje da će se postavljanje optičkih vlakana širom Crne Gore nastaviti u sledećih nekoliko godina te da će se povećati broj korisnika tih vlakana. Takođe, Agencija očekuje nastavak smanjenja broja pristupa xDSL -a. Brzina smanjenja broja xDSL korisnika zavisice od dinamike zamjene bakarne mreže Crnogorskog Telekom, a što će uticati na veličinu i stopu pada broja pristupa xDSL-u u sledećim godinama. Bez obzira na to, očekuje se da će se tržišna konkurencija u oblasti infrastrukture između operatora koji svoju maloprodajnu ponudu zasnivaju na pristupu bakarnoj mreži, HFC i optičkim vlakanima nastaviti u sledećem periodu. Takođe, pretpostavlja se da bi, dugoročno posmatrano, razlika između pristupa zasnovanog na fiksnoj mreži i pristupa na mobilnoj mreži mogla postati manja za neka područja primjene. Brzina i opseg u kojem će se to dogoditi zavisice, između ostalog, od konvergencije modela cijena za ta dva pristupa, kao i od razvoja poslovnih modela i ponuda usluga

u budućim 5G mrežama. U nastavku Agencija je razmatrala glavna kretanja na strani tražnje na maloprodajnom tržištu za širokopojasni pristup internetu.

Dosadašnji trend korišćenja i razvoja usluga koji se odnose na potrošnju korisnika ukazuju na očekivani porast kapaciteta za TV-om na zahtjev, streamingom filmova i TV-a emisija, kao i za drugom OTT zabavom. Takođe se očekuje korišćenje sadržaja zasnovanog na video zapisima u raznim društvenim medijima, kao i internet igre sa sve naprednijom grafikom i čuvanjem videa i fotografija u oblaku (eng. *cloud*). U sledećem periodu očekuje se jaka konkurencija na nivou usluga u širokopojasnim mrežama između OTT aktera i pružaoca pristupa. Neutralnost mreže pruža osnovu za povećanu raznolikost usluga i veću slobodu izbora za širokopojasne korisnike. Zahtjevi koji obavezuju odvojenost prodaje pristupa internetu i TV paketa u HFC mrežama dodatno će podržati ovaj trend.

Shodno navedenom, od velikog je značaja omogućavanje efikasne konkurencije u oblasti pristupa širokopojasnim mrežama velikog kapaciteta na prostoru cijele Crne Gore, a što se odražava na razvoj brzih usluga, obradu podataka i skladištenju podataka na oblaku (eng. *cloud*) u nastupajućem periodu. Osim toga, sve veći broj novih lanaca vrijednosti i procesa će biti digitalizovan i automatizovan. Takođe, ostvarivanje koncepta „*smart cities*“, kao i „*Internet of things*“ će zahtijevati veće kapacitete u širokopojasnim mrežama. Ukratko, očekuje se da će ti trendovi u narednim godinama dovesti do povećane tražnje za širokopojasnim pristupom internetu visokog kapaciteta, kako u privatnom tako i u javnom sektoru.

3.2. Relevantno tržište u dimenziji usluga

3.2.1. Analiza supstitucije na strani tražnje - maloprodajni nivo

Agencija će prvo definisati relevantno tržište usluga na maloprodajnom nivou, kako bi na osnovu toga pristupila definiciji relevantnog tržišta usluga na nivou veleprodaje. Definisanje relevantnog tržišta zasnovano je na karakteristikama i uslovima na tržištu maloprodaje, a u skladu sa Eksplanatornim dokumentom uz Preporuku o relevantnim tržištima iz 2014. godine²³.

U navedenom dokumentu Komisija se poziva na činjenicu da postoji mnogo mogućnosti za fiksni širokopojasni pristup i da se one mogu zasnivati na bakarnim, optičkim i HFC mrežama, pod uslovom da te tehnologije imaju dovoljan kapacitet i da su prilagođene dvosmjernoj komunikaciji.

Maloprodajni širokopojasni pristup internetu se koristi kao samostalna usluga i u okviru paketa sa ostalim uslugama (eng. *duo*, *trio* i *quadro*). Kako se širokopojasni pristup internetu unutar paketa usluga ni po čemu ne razlikuje od onoga koji se korisnicima nudi samostalno, Agencija smatra da, prilikom utvrđivanja najzastupljenije usluge, nema uticaja činjenica da li se usluga nudi samostalno ili u okviru paketa. S tim u vezi, opseg usluga u okviru tržišta obuhvata kako samostalne tako i usluge u okviru paketa usluga.

²³ EXPLANATORY NOTE SWD(2014) 298 Accompanying the document Commission Recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services

3.2.1.1. Pristup putem optičkog vlakna FTTx

Na osnovu podataka prikupljenih na kraju 2020. godine, u Crnoj Gori najzastupljeniji oblik (oko 40%) širokopojasnog pristupa internetu na maloprodajnom tržištu je pristup putem FTTx tehnologije.

Ovaj način širokopojasnog pristupa je zasnovan na optičkim vlaknima i omogućava krajnjem korisniku pristup javnoj telefonskoj usluzi, pristup internetu i audio vizuelnim medijskim uslugama. Stoga korisnici FTTx pristupa navedeno koriste uglavnom u okviru paketa koji osim pristupa internetu omogućava još jednu ili više elektronskih komunikacionih usluga (npr. javno dostupna telefonska usluga/AVM/mobilne usluge) u sklopu paketa usluga.

Mreže nove generacije (NGA-*Next Generation Access*) mogu se definisati kao pristupne mreže koje se dijelom ili u cjelini sastoje od optičkih elemenata i koje su u mogućnosti da obezbijede širokopojasne servise naprednijih karakteristika u poređenju sa onima koji se pružaju preko već postojećih mreža za pristup²⁴. Mreže bakarnih parica kao i kablovske pristupne mreže se postepeno unapređuju u mreže nove generacije koje omogućavaju širok spektar naprednih širokopojasnih servisa, širokopojasne servise velikih brzina i audio-vizuelne sadržaje visoke definicije protocima većim od 30 Mb/s.²⁵ Postoji nekoliko fiksnih NGA arhitektura:

- FTHH/FTTB (eng. *Fiber to the Home/Fibre to the Building*) arhitekture podrazumijevaju da se optičko vlakno postavlja od nekadašnje lokacije glavnog razdjelnika (MDF - *Main Distribution Frame*) ili novoizgrađenog optičkog razdjelnika (ODF - *Optical Distribution Frame*) do lokacije korisnika ili blizu lokacije korisnika, odnosno do tačke od koje je jedina bakarna infrastruktura kućna instalacija ili instalacija u zgradi. FTTH arhitektura se može realizirati u dvije različite topologije, odnosno kao PtP (*Point to Point*) ili kao PtMP (*Point to Multi Point*). PtMP FTTH se najčešće upotrebljava u slučaju primjene PON (*Passive Optical Network*) tehnologije, od kojih je, na tržištu koje je predmet analize, najzastupljenija GPON (*Gigabit Passive Optical Network*) tehnologija.
- FTTC (eng. *Fiber to the Curb*) arhitektura uz primjenu VDSL tehnologije podrazumijeva izgradnju optike do lokacije centrale od uličnog kabineta koji se smješta u blizini lokacije krajnjih korisnika, pri čemu sam pristupni dio mreže čine postojeće bakarne parice. Mreže kablovskih operatora se takođe realizuju u FTTC arhitekturi, ukoliko su izgrađene kao kombinovane hibridne optičko-koaksijalne mreže.

Pristup internetu putem optičkog vlakna omogućava velike prenosne brzine, što omogućava pružanje usluge visokog kvaliteta i podržava napredne IP aplikacije, kao što je HDTV (*High Definition Television*).

U relevantnom periodu ove usluge su pružali Crnogorski Telekom, Mtel i Telemach.

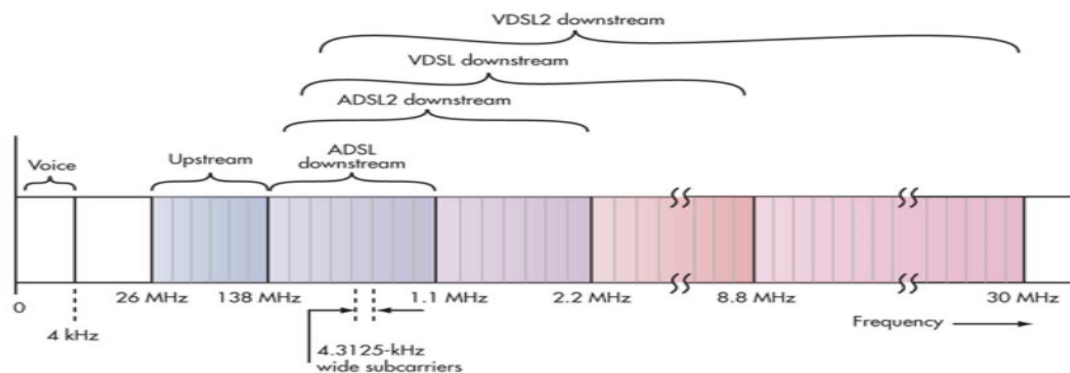
3.2.1.2. Pristup zasnovan na bakarnoj parici putem xDSL tehnologije

Pristup zasnovan na bakarnoj parici putem xDSL tehnologije omogućava da se po postojećoj infrastrukturi (bakarnim paricama) krajnjem korisniku pruži usluga prenosa podataka velikim brzinama i pristup povezanim sadržajima. Postoji više oblika tehnoloških rješenja, i to: ADSL,

²⁴ Commission Recommendation on regulated access to Next Generation Access Networks (NGA), 20.09.2010, OJ L 251/35

²⁵ Eksplanatorni memorandum, strana 39

ADSL2+, VDSL, VDSL2, HDSL, SHDSL i dr. Prenos se ostvaruje u dva smjera - prema korisniku (eng. *downstream*) i prema pružaocu usluge (eng. *upstream*), pri čemu brzina prenosa zavisi od dužine i tipa bakarne parice, kao i primijenjene tehnologije i mogu dostići brzine do preko 100 Mbit/s. Ove pristupne tehnologije se na maloprodajnom nivou koriste za pristup Internetu i multimedijalne usluge.

Slika 15: Šema korišćenja frekvencijskog opsega bakarne parice

ADSL (engl. *ADSL-Asymmetric Digital Subscriber Line*) tehnologiju karakteriše asimetričnost u pogledu brzine prenosa podataka po bakarnoj parici pretplatnika, odnosno mogućnosti bržeg prenosa podataka iz mreže prema krajnjem korisniku (engl. *downstream*), u odnosu na prenos podataka od krajnjeg korisnika ka mreži (engl. *upstream*), pri čemu je krajnjem korisniku putem bakarne parice omogućen pristup fiksnoj telefonskoj mreži i uslugama koje ona pruža i pristup Internetu sa velikim brzinama protoka.

ADSL tehnologija dijeli raspoloživi frekvencijski opseg obične bakarne parice na tri dijela i to za govor, za prenos upstream, i za downstream. U telefonskoj centrali nalazi se DSLAM (*Digital Subscriber Line Access Multiplexer*) koga čine splitter i DSL modem. Uloga splitera je da saobraćaj koji stigne do njega preko pretplatničke linije razdvoji na telefonski saobraćaj, koji šalje ka telefonskoj mreži, i digitalne podatke, koji se usmjeravaju preko DSL modema na internet. Na strani pretplatnika nalazi se splitter i DSL modem. Ovim putem ADSL tehnologija preko DSLAM-a obezbeđuje rezervisanu vezu svakom priključenom korisniku, pri čemu kvalitet usluge ne zavisi od broja korisnika.

Crnogorski Telekom je nasljednik preduzeća koje je u dugom periodu imalo ekskluzivna prava u telekomunikacijama na prostoru cijele Crne Gore i jedini posjeduje mrežu zasnovanu na bakarnim paricama. Na kraju 2020. godine ova mreža je obuhvatala xDSL portove koji su opsluživali oko 30% korisnika (na ukupnom nivou - uzimajući u obzir sve tehnologije) širokopojasnog pristupa. S obzirom da je Crnogorski Telekom najavio početak izvlačenja bakarnih vodova i zamjenu istih optičkim, potencijalna mogućnost korišćenja VDSL tehnologija na pojedinim lokacijama koje zadovoljavaju tehničke zahtjeve i gdje već postoje ADSL priključci Crnogorskog Telekoma, omogućava Crnogorskom Telekomu da u prelaznom periodu, do navedene zamjene, podigne kvalitet usluge na postojećim priključcima. Ova mreža je položena u telekomunikacionu kablovsku kanalizaciju koja je takođe vlasništvo Crnogorskog Telekoma.

VDSL (*Very-high-bit Digital Subscriber Line*) tehnologija omogućava brži prenos podataka krajnjih korisnicima na kraćim rastojanjima u odnosu na ADSL tehnologiju. Operatori putem VDSL

tehnologije (posebno VDSL2) krajnjim korisnicima mogu da pruže brži prenos podatka na kraćoj udaljenosti u odnosu na ADSL tehnologije, odnosno mogu da pruže brži inovativnije i kvalitetnije usluge, kao što je prenos višekanalne televizije visoke definicije (HDTV) uz istovremeni pristup internetu sa više korisničkih uređaja. Preduslov za pružanje usluge širokopojasnog pristupa putem VDSL tehnologije je mala dužina bakarne parice i postojanje odgovarajuće pristupne opreme (VDSL ploča na pristupnom uređaju).

Nove usluge, kao što su višekanalni HDTV-a (*High Definition Television*), video na zahtjev, videokonferencija i prenos govora preko IP (VoIP), zahtijevaju zamjenu bakarne parice optičkim vlaknom na rastojanju od glavnog razdjelnika do sabirne tačke i postavljanjem DSLAM-a unutar sabirne tačke. Putem VDSL tehnologije (posebno putem VDSL2 tehnologije) krajnjim korisnicima se omogućava brži prenos podataka u odnosu na ADSL tehnologije u slučajevima kad su bakarne parice kratke (do 1000m) ili se izvodi rekonstrukcija pristupne mreže na način da se bakarna parica skraćuje i zamjenjuje optičkim kablom od glavnog razdjelnika do kabineta. VDSL2 podržava prenos višekanalnog HDTV-a (*High Definition Television*), videa na zahtjev i videokonferencija, kao i prenos govora preko IP (VoIP), tako da predstavlja osnovu za pružanje *triple play* usluge. Triple Play predstavlja set usluga - usluge telefonije, širokopojasnog pristupa internetu i IP televizije u jedinstvenom paketu. *Triple Play* uslugu nudi operator preko jedne fizičke veze. Krajnjem korisniku *Triple Play* pruža jednostavniji i efikasniji pristup ovom setu usluga. Korisnik dobija jedan račun za sve usluge, posluje sa jednim umjesto sa više odvojenih operatera i dobija bolji kvalitet pruženih usluga. Operator tom prilikom koristi manje opreme za više usluga. Nadgledanje i upravljanje mrežom je centralizovano i jednostavnije.

Postojeća bakarna infrastruktura Crnogorskog Telekomu predstavlja mogućnost za realizaciju VDSL tehnologija, koja korisnicima pruža brzine pristupa i do 40Mb/s, čime se postiže maksimalno iskorišćenje iste u funkciji pružanja novih servisa. Prednost koju Crnogorski Telekom ima je činjenica da u svakom od naselja posjeduje svoje objekte, odnosno lokacije na kojima je instalirana telekomunikaciona oprema. Ti objekti se mogu iskoristiti za instalaciju agregacionih uređaja za VDSL, tako što bi se na njih mogli povezati svi aktivni VDSL uređaji koji bi se postavili u zgradama ili naseljima.

Agencija nije posebno razmatrala ADSL pristup od VDSL pristupa s obzirom da je VDSL nadogradnja ADSL tehnologije u smislu povećanja prenosnih brzina, jer VDSL tehnologija na kraćim udaljenostima omogućuje veće brzine prijenosa podataka u odnosu na prenos podataka putem ADSL tehnologije. VDSL tehnologija se koristi u slučajevima kad su bakarne parice dovoljno kratke (do 1500m) ili se izvodi rekonstrukcija pristupne mreže na način da se bakarna parica skraćuje i zamjenjuje optičkim kablom od glavnog razdjelnika do uličnog kabineta ili druge sabirne tačke u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži uz postavljanje DSLAM-a unutar uličnog kabineta ili neke druge sabirne tačke (npr. FTTN, FTTC, FTTP). Vlasnik cjelokupne elektronske komunikacione mreže zasnovane na bakarnim paricama je Crnogorski Telekom. Shodno trendu korišćenja većih brzina, tj. na tehnologija zasnovanih na optičkom vlaknu, Crnogorski Telekom je započeo zamjenu bakarnih parica optičkim vlaknima. Polazeći od činjenice da je infrastruktura u kojoj su postavljene bakarne parice uglavnom u vlasništvu Crnogorskog Telekomu, to je izvjesno da će, nakon zamjene istih optičkim vlaknima, takvim korisnicima Crnogorski Telekom biti u mogućnosti da ponudi prelazak na veće brzine zasnovane na FTTx tehnologijama, po sličnim cijenama, čime će takvi korisnici biti motivisani da koriste usluge znatno viših brzina. Navedeno ukazuje na povoljnu poziciju Crnogorskog Telekomu shodno raspoloživoj sopstvenoj infrastrukturi

na teritoriji cijele Crne Gore, uprkos činjenici da Crnogorski Telekom ima veliki broj xDSL korisnika, kao i da isti na pojedinim lokacijama imaju mogućnost da izaberu i drugog operatora.

Krajnji korisnici Crnogorskog Telekoma pretežno koriste xDSL pristup putem bakarne parice u sklopu paketa usluga koji osim xDSL pristupa uključuju i javno dostupnu telefonsku uslugu i/ili IPTV, kao i/ili mobilne usluge.

Iako je broj korisnika xDSL usluga u opadanju, njihove funkcionalne i cjenovne karakteristike ih čine supstitutivnim u odnosu na usluge zasnovanim na FTTx pristupu.

3.2.1.3. Pristup putem HFC/KDS kablovskih mreža

Pristup putem kablovskih mreža predstavlja širokopojasni pristup internetu putem koaksijalnog kabla (ili hibridne optičko-koaksijalne mreže) (HFC/KDS), kojim se istovremeno distribuira i signal kablovske televizije i omogućava pružanje javno dostupne telefonske usluge i prenosa podataka. Ovaj način pristupa omogućava prenos podataka brzinama približno jednakim pristupu zasnovanom na FTTx tehnologijama.

Uslugu maloprodajnog širokopojasnog pristupa internetu putem HFC kablovskih mreža u Crnoj Gori u relevantnom vremenskom periodu pružali su Mtel i Telemach.

Pristup internetu putem kablovskih mreža zasnovan je na principu podjele širine opsega. Kablovski modemi su koaksijalnim kablovima ili optičkim kablovima, u slučaju HFC mreže, povezani sa terminalnim sistemom (eng. *Cable Modem Termination System – CMTS*) koji predstavlja sastavni dio CATV - centrale operatora kablovske mreže. Svi korisnici koji su povezani s CMTS-om pomoću zajedničkog koaksijalnog kabla ili zajedničkog optičkog kabla dijele ukupnu prenosnu brzinu, što znači da dijele i isti frekvencijski opseg koji za komunikaciju koristi kablovski modem, što uzrokuje nemogućnost postizanja maksimalne brzine u trenutku veće opterećenosti kablovske mreže. Navedeni problem je znatno manje izražen u hibridnoj (HFC) mreži s obzirom da je propusnost optičkog kabla znatno veća od propusnosti koaksijalnog kabla.

Shodno svemu navedenom, a polazeći od Smjernica Evropske komisije u pogledu neutralnosti tehnologija, Agencija smatra da se karakteristike, kao i namjena korišćenja pristupa putem FTTx tehnologije i putem kablovske, uključujući i HFC mreže, mogu smatrati približno jednakim, što znači da će ih korisnici smatrati supstitutima na strani tražnje u zavisnosti od dostupnosti i troškova prelaska s jedne tehnologije na drugu i sa funkcionalne i sa cjenovne strane. Agencija smatra da operator koji nudi širokopojasni pristup internetu putem HFC/KDS ne može profitirati povećanjem cijena svojih usluga za 5 do 10% iz razloga što će korisnik, u slučaju dostupnosti, preći na širokopojasni pristup internetu putem FTTx mreža. Agencija smatra da je korisnik indiferentan prema tehnologiji koja se koristi, u slučaju kada je dostupna alternativa (supstitutivna tehnologija) pristupa u uslovima kada su uporedive cijene i funkcionalnost usluge pristupa putem kablovske mreže i ADSL tehnologije, a što je i u skladu sa smjernicama Evropske komisije. Shodno navedenom, Agencija smatra da se karakteristike i cijene usluga, kao i namjena korišćenja pristupa putem FTTx tehnologije i putem HFC/KDS, mogu smatrati sličnim, što ukazuje na činjenicu da će ih korisnici smatrati supstitutivnim uslugama na strani tražnje zavisno od dostupnosti i troškova prelaska s jedne tehnologije na drugu.

Shodno navedenom, pristup putem HFC/KDS tehnologija, s obzirom na cjenovne i funkcionalne karakteristike, na maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu predstavlja supstitut usluzi pristupa FTTx tehnologija.

3.2.1.4. Pristup putem iznajmljenih linija

Pristup putem iznajmljenih linija karakteriše velika brzina, sigurnost, maksimalna pouzdanost, istovremeni pristup internetu za veći broj korisnika, kao i mogućnost stalnog priključenja računarskog sistema na internet, što uslovljava i značajne funkcionalne i cjenovne razlike u odnosu na uslugu širokopojasnog pristupa putem FTTx tehnologije. Stoga je pristup putem iznajmljenih linija namijenjen poslovnim subjektima i velikim preduzećima, čija je poslovna komunikacija zasnovana na potrebi stalne prisutnosti na internetu, kao i prenosa podataka velikim brzinama.

S obzirom na namjenu i cjenovne karakteristike, primjenjujući SSNIP test, Agencija zaključuje da ova usluga pristupa putem iznajmljenih linija nije supstitut pristupu putem FTTx tehnologije.

3.2.1.5. Fiksni bežični pristup

Fiksni bežični pristup je u Crnoj Gori u relevantnom periodu bio zastupljen putem WiMAX tehnologije i WiFi tehnologije.

Fiksni bežični pristup putem WiMAX tehnologije

Uslugu širokopojasnog pristupa internetu putem WiMAX tehnologije na maloprodajnom tržištu u relevantnom periodu pružao je samo Mtel sa ukupnim učešćem od oko 1,23%. Pokrivenost populacije ovom vrstom usluge na prostoru Crne Gore je ograničena na prostoru pojedinih urbanih cjelina u okviru crnogorskih gradova. Kvalitet pristupa zavisi od fizičkih prepreka, kao i od broja krajnjih korisnika među kojima se dijele resursi, a adekvatno dimenzionisanje pristupa putem WiMAX tehnologije iziskuje znatna ulaganja, što upućuje na zaključak da ova usluga nije supstitut u odnosu na FTTx. Zbog toga se ne može očekivati da će mali ali značajan porast cijena dovesti do prelaska korisnika sa FTTx pristupa na korišćenje ove tehnologije.

Tokom vremenskog perioda obuhvaćenog analizom broj krajnjih korisnika usluge širokopojasnog pristupa putem WiMAX tehnologije je opao u odnosu na poslednji analizirani period, usled nedovoljne pokrivenosti i nedovoljnog kvaliteta usluge.

Shodno funkcionalnim karakteristikama navedene usluge i učešću broja korisnika koji koriste uslugu fiksnog bežičnog pristupa putem WiMAX tehnologije, Agencija smatra da usluga fiksnog bežičnog pristupa putem WiMAX tehnologije nije supstitut uslugama zasnovanim na FTTx pristupu.

Fiksni bežični pristup putem Wi-Fi tehnologije

U relevantnom vremenskom periodu ovu uslugu u Crnoj Gori su na kraju relevantnog perioda (31.12.2020.godine) nudili ASP, NetMont, Orion Telekom, WIMAX Montenegro i Teleeye sa ukupnim učešćem od oko 1,5%.

Usluga fiksnog bežičnog pristupa putem Wi-Fi tehnologije u relevantnom periodu se pružala na osnovu trajanja nezavisno od količine prenesenih podataka. Shodno funkcionalnim karakteristikama navedene usluge i učešću broja korisnika koji koriste uslugu fiksnog bežičnog

pristupa putem Wi-Fi tehnologije Agencija smatra da usluga fiksnog bežičnog pristupa putem Wi-Fi tehnologije nije supstitut FTTx pristupu putem optičkih vlakana i da ne treba da bude dio ovog maloprodajnog tržišta.

3.2.1.6. Pristup putem mobilnih mreža

Širokopojasni pristup internetu putem mobilnih mreža omogućava velike brzine. Međutim, brzina prenosa zavisi od karakteristika pristupne tehnologije, kvaliteta prijemnog signala, blizine bazne stanice i broja korisnika koji u isto vrijeme ostvaruje pristup internetu. Shodno navedenom, operatori koji usluge širokopojasnog pristupa pružaju putem mobilnih mreža, svojim krajnjim korisnicima ne garantuju minimalnu brzinu pristupa koja će im biti omogućena, a što nije slučaj kada se širokopojasni pristup internetu pruža putem fiksnih mreža. Takođe, tehničko ograničenje koje je karakteristično za širokopojasni pristup putem mobilnih mreža je nemogućnost pružanja paketa usluga putem ove vrste pristupa. Naime, putem mobilne mreže trenutno nije moguće pružanje usluge televizije na način kako je to moguće putem FTTx tehnologije (zagarantovani kvalitet). Takođe, pristup putem mobilnih mreža nije uporediv sa pristupom putem FTTx tehnologije iz razloga što u relevantnom periodu nijedan mobilni operator nije nudio neograničenu količinu podataka, a isto je uobičajena praksa u slučaju FTTx pristupa.

Shodno navedenom, a polazeći od činjenice da korisnik širokopojasnog pristupa internetu putem mobilnih mreža u relevantnom periodu nema mogućnost izbora paketa s neograničenim internet saobraćajem, i da većina korisnika danas koristi pakete s neograničenim saobraćajem Agencija je zaključila da širokopojasni pristup internetu putem mobilnih mreža na maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu ne predstavlja supstitut usluzi pristupa putem FTTx tehnologija. Agencija će u narednom periodu pratiti dalji razvoj usluge pristupa internetu putem mobilnih mreža i uticaj iste na tržište širokopojasnog pristupa internetu.

Shodno postojećem nivou primijenjenih tehnologija, funkcionalnim karakteristikama, kao i ograničenoj pokrivenosti odgovorajućim signalom, a u određenoj mjeri i uzimajući u obzir i cjenovne karakteristike, usluga pristupa internetu putem mobilnih mreža ne predstavlja supstitut usluzi putem FTTx tehnologija, već prije komplementarnu uslugu koju će korisnici koristiti u situacijama kada imaju potrebu za pogodnostima koju im navedena usluga nudi u pogledu mobilnosti.

3.2.1.7. Pristup putem satelitskih veza

Pristup putem satelitskih veza se koristi u slučajevima kada je potrebno uspostaviti vezu na mjestima gdje ne postoji zemaljska infrastruktura. Velike udaljenosti koje mora preći signal, uzrokuju kašnjenja u komunikaciji i korisnici na raspolaganju mogu imati jedino ograničen skup usluga malih zahtjeva za propusnošću i koje se ne odvijaju u stvarnom vremenu, pri čemu su aplikacije poput videokonferencija neprimjenjive, pa se ne koristi za povezivanje u slučaju bilo kog alternativnog rješenja.

Osim prethodno navedenog, širokopojasni pristup internetu putem satelitskih veza u odnosu na pristup putem FTTx-a ima još nekoliko ograničenja koja onemogućavaju njihovu uporedivost. Naime, za razliku od tarifnih paketa putem FTTx pristupa, korisnik širokopojasnog pristupa internetu putem satelitskih veza nema mogućnost odabira paketa s neograničenim saobraćajem. S obzirom da većina korisnika danas koristi pakete s neograničenim saobraćajem, Agencija smatra da

usluga širokopojasnog pristupa internetu putem satelitskih veza nije supstitut usluzi pristupa putem FTTx putem bakarne parice.

Shodno navedenom, Agencija će zbog specifičnosti ove usluge pratiti njen razvoj u predstojećem periodu, ali shodno navedenim cjenovnim i funkcionalnim razlikama smatra da ista nije supstitut usluzi pristupa putem FTTx tehnologije.

3.2.1.8. Supstitutivnost maloprodajnih usluga širokopojasnog pristupa internetu u pogledu cijena

Krajnji korisnici imaju različite zahtjeve za brzinama kao posljedicu različitih obrazaca korišćenja i različitog stepena istovremenog korišćenja od strane više uređaja/usluga putem širokopojasnog pristupa. Agencija uzima kao polazište da će krajnji korisnik procijeniti sve važeće pretplate za širokopojasni pristup koje su relativno slične po pitanju cijena kao supstitutivne, bez obzira na pristupnu tehnologiju. Za krajnje korisnike koji na neki način koriste širokopojasni pristup to znači da zahtjev za kapacitetom koji ne može biti pokriven ADSL pretplatom, usluga zasnovana na VDSL-u može biti alternativa, uz usluge zasnovane na HFC/KDS-u i FTTx tehnologijama. Za krajnje korisnike sa zahtjevima za potrošnjom usluga većih brzina nego što se trenutno nudi putem bakarne mreže, širokopojasne usluge zasnovane na HFC/KDS-u ili optičkim mrežama su jedine alternative. Za krajnje korisnike s izuzetno velikom potrebom za uslugama velikih brzina, širokopojasne usluge zasnovane na optičkim mrežama mogu se činiti kao jedina alternativa.

S obzirom da nema osnova za povlačenje jasnih i nedvosmislenih granica između različitih kategorija krajnjih korisnika prema načinu korišćenja i prema potrebama za brzinama na ovom maloprodajnom tržištu, Agencija smatra da nema osnova ni za povlačenje jasnih, nedvosmislenih granica između različitih širokopojasnih usluga koje se mogu ponuditi i isporučiti putem različitih brzina i pristupnih tehnologija. To može biti primjer *streaming* filmova, serija i sportskih događaja, i drugih usluga koje koriste mnogi korisnici na maloprodajnom nivou. Zahtjev za brzinom koji se odnosi na potrošnju ovih *streaming* usluga zavisi od nekoliko faktora, uključujući i kvalitet sadržaja koji se prenosi i broj istovremenih korisnika različitih usluga putem širokopojasnog pristupa. Na primjer, neki krajnji korisnici mogu ocijeniti da xDSL nije prikladan za streaming, dok drugi smatraju da je xDSL zadovoljavajuća alternativa njihovim potrebama. Kako se zahtjevi za kapacitetom različitih kategorija korisnika, kao i korišćenje širokog opsega različitih usluga u okviru paketa ne mogu tretirati u odnosu na standardizovanu uslugu širokopojasnog pristupa internetu, Agencija smatra da nema osnova za jasno i nedvosmisleno razgraničavanje između dvije ili više kategorija krajnjih korisnika, što bi moglo poslužiti kao osnov za definisanje različitih tržišta usluga na ovom relevantnom tržištu, a na osnovu zahtjeva u pogledu kapaciteta ili korišćenja različitih usluga.

Rasponi cijena za maloprodajne usluge širokopojasnog pristupa sa različitim brzinama i na različitim tehnologijama, na kraju 2020. godine ukazuje da postoji visok stepen cjenovne supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou, a što se može zaključiti iz tabela br. 1 i br. 2.

	2 Mbit/s < x < 30 Mbit/s (EUR)	30 Mbit/s ≤ x < 100 Mbit/s (EUR)	⇒ 100 Mbit/s (EUR)
Cijena	11,66 – 20,67	15,20 – 33,50	23,66 – 61,99

Tabela br. 1: Supstitutivnost između opsega brzina za standalone pakete u pogledu cijena koji su bili u komercijalnoj ponudi za nove korisnike na kraju 2020. godine

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

	2 Mbit/s < x ≤ 30 Mbit/s (EUR)	30 Mbit/s < x ≤ 100 Mbit/s (EUR)	≥ 100 Mbit/s (EUR)
Cijena	11,66 - 51,90	15,20 - 51,90	23,66 - 67,89

Tabela br. 2: Supstitucionost između opsega brzina za standalone pakete u pogledu cijena za standalone, duo, trio i quadro pakete koji su bili u komercijalnoj ponudi za nove korisnike na kraju 2020. godine

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Navedeno pokazuje da će hipotetičko povećanje cijene od 5-10% podstaknuti korisnika da bira proizvod u susjednoj kategoriji brzina, tj. da takvo povećanje cijena nije isplativo. To znači da postoji supstitucija između intervala brzina, te da se dva susjedna intervala mogu posmatrati kao da pripadaju istom tržištu. Agencija se prvenstveno oslanja na supstitutivnost u pogledu cijena kod različitih opsega brzina za različite tehnološke platforme, kako bi potvrdila postojanje lanca supstitucije. Agencija nije identifikovala nikakav jasan prekid u lancu supstitucije na ovom maloprodajnom tržištu, što je i jasan stav sadržan u Eksplanatornom dokumentu uz Preporuku Evropske komisije o relevantnim tržištima iz 2014. godine.

Na osnovu supstitutivnosti u pogledu cijena kod različitih opsega brzina na različitim tehnologijama, Agencija smatra da na strani tražnje postoji dovoljan stepen supstitucije. Polazeći od neprekidnosti u lancu supstitucije između različitih kategorija brzina fiksnog širokopoasnog pristupa, Agencija zaključuje da postoji dovoljan stepen supstitucije na strani tražnje za usluge zasnovane na xDSL, FTTx, KDS/HFC tehnologijama.

3.2.2. Zaključak o supstituciji na strani tražnje – maloprodajni nivo

Agencija je zaključila da tražnja za uslugom veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji proizilazi iz tražnje za uslugama širokopoasnog pristupa internetu koje se pružaju na maloprodajnom nivou, koje su zasnovane na:

- pristupu putem optičkog vlakna (FTTx);
- xDSL pristupu putem bakarne parice;
- pristupu putem HFC/KDS.

nezavisno od toga da li se određeni pristup nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa elektronskih komunikacionih usluga.

3.2.3. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje-veleprodajni nivo

Tokom relevantnog perioda samo Crnogorski Telekom je nudio veleprodajne usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji zasnovanoj na bakarnim paricama i na optičkim vlaknima u cilju pružanja maloprodajne usluge širokopoasnog pristupa.

Agencija je nakon ranije sprovedenih analiza veleprodajnog tržišta lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji nametnula regulatorne obaveze transparentnosti, nediskriminatorsnosti, troškovnog i odvojenog računovodstva, čime je kreirala regulatorni ambijent koji je ispunjavao sve pretpostavke da novi ili potencijalni operatori iznajmljivanjem veleprodajnih inputa od Crnogorskog Telekom-a, kao operatora sa značajnom tržišnom snagom, realizuju poslovne

strategije nastupa na tržište i predstavljaju tzv. konkurenciju baziranu na uslugama (eng. *service based competition*).

Uprkos implementaciji svih regulatornih obaveza i mogućnosti u skladu sa konceptom Ljestvice ulaganja (eng. *Ladder of investment*) izostao je interes potencijalnih ili novih operatora za iznajmljivanjem veleprodajnih inputa Crnogorskog Telekom-a.

Veleprodajne usluge lokalnog pristupa Crnogorskog Telekoma dostupne su na cijeloj teritoriji Crne Gore, dok ostali operatori, koji putem sopstvenih mreža mogu nuditi samo maloprodajnu uslugu širokopojasnog pristupa internetu a ne i alternativni vid pristupa svojim mrežama na veleprodajnom nivou, isto posjeduju samo na ograničenom području.

Infrastrukturni operatori koji, zahvaljujući kapacitetima sopstvenih funkcionalnih sistema, nude veleprodajne usluge lokalnog pristupa svojim mrežama drugim operatorima u cilju pružanja elektronskih komunikacionih usluga su: Komunalne usluge d.o.o Podgorica, CEDIS d.o.o. Podgorica, CGES A.D. Podgorica, Željeznička infrastruktura A.D. Podgorica.

Mtel i Telemah koji pružaju maloprodajne usluge širokopojasnog pristupa na fiksnoj lokaciji posjeduju uglavnom optičku infrastrukturu, konkurišući jednom ili više operatora optičkih vlakana sa različitim područjima pokrivanja. U svrhu pružanja usluge širokopojasnog pristupa internetu na maloprodajnom nivou, operatori Mtel i Telemah grade svoju infrastrukturu do krajnjeg korisnika.

Crnogorski Telekom, za razliku od navedenih operatora pored optičke infrastrukture posjeduje i infrastrukturu u potpunosti ili djelimično baziranu na bakarnim paricama, tako da veleprodajne usluge može nuditi na obje vrste infrastrukture.

Pri definisanju veleprodajnog tržišta i određivanja supstituta polazi se od veleprodajnog tržišta, koje je definisano u Preporuci Evropske komisije o relevantnim tržištima iz 2014. godine i za koje je potrebno procijeniti da li se može proširiti uključivanjem sličnih usluga. Evropska komisija je definisala tržište veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji kao relevantno tržište podložno *ex ante* regulaciji.

U analizi tržišta iz 2017. godine Agencija je u relevantno tržište veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji uključila sljedeće usluge:

- uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i potpetlji na osnovu bakarne parice,
- uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkih vlakana,
- uslugu lokalnog pristupa koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe.

Navedene usluge su zasnovane na činjenici da su u periodu koji je relevantan za prethodnu Analizu (2017.godine), najzastupljenije maloprodajne usluge bile xDSL (koje je pružao samo Crnogorski Telekom), a koje su bile zasnovane na korišćenju veleprodajne usluge pristupa lokalnoj petlji (koja je u cjelini u vlasništvu Crnogorskog Telekoma) - *selfsupply*.

Tržište veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji obuhvata pristup fizičkim veleprodajnim proizvodima, kao i ekvivalentnim ili uporedivim virtualnim veleprodajnim proizvodima u bakarnim i optičkim mrežama koje karakteriše lokalni pristup, nezavisnost od usluga i kontrola konekcije od strane korisnika. Agencija smatra da su veleprodajni proizvodi zasnovani na bakarnim i optičkim mrežama uključeni u ovo relevantno tržište.

Shodno Eksplanatornom dokumentu (strana 44): „U većini država članica Evropske unije tržište veleprodajnog lokalnog pristupa karakteriše postojanje samo jedne infrastrukture koja omogućava lokalni pristup na nacionalnom nivou. S obzirom na visoke nepovratne troškove i vrijeme potrebno svakom potencijalnom operatoru koji ulazi na ovo tržište da replicira infrastrukturu takve pristupne mreže koja je rasprostranjena na teritoriji cijele Crne Gore, ulazne prepreke na ovom tržištu treba smatrati visokim i neprelaznim. Osim toga, s obzirom na mali broj i često ograničenu geografsku zastupljenost konkurenata koji upravljaju sopstvenom alternativnom infrastrukturom, malo je vjerovatno da će se bez dalje regulatorne intervencije dinamika konkurencije na ovom tržištu u doglednoj budućnosti značajno promijeniti na nacionalnom nivou. Fiksne mreže zasnovane na alternativnim tehnologijama vjerovatno će ostati ograničene i u smislu geografske pokrivenosti i dostupnosti veleprodajnih proizvoda za pristup, koji su zamjena za tradicionalne veleprodajne usluge lokalnog pristupa (pristup lokalnoj petlji zasnovanoj na bakru). Stoga se ne očekuje se da će biti omogućena efikasna tržišna konkurencija u nedostatku regulacije veleprodaje“.

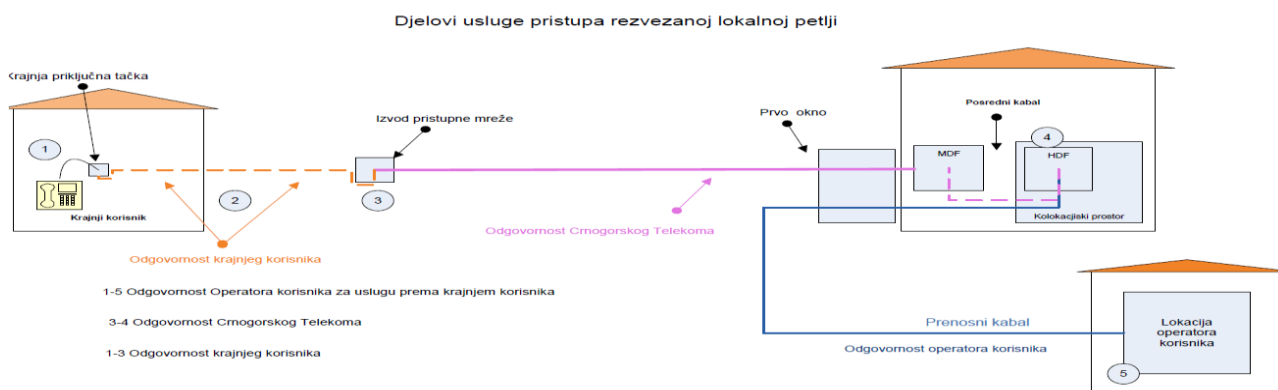
3.2.3.1. Pristup razvezanoj lokalnoj petlji zasnovanoj na bakarnoj mreži

Lokalna petlja predstavlja fizički vod koji povezuje priključnu tačku mreže na strani pretplatnika s glavnim razdjelnikom ili drugom odgovarajućom tačkom u fiksnoj mreži. Dio infrastrukture koji zahtijeva najveća ulaganja je lokalni pristup, odnosno lokalna petlja. Iz tog razloga je usluga razvezanog pristupa lokalnoj petlji važan preduslov kako bi operatori koji nemaju izgrađenu sopstvenu infrastrukturu pružali uslugu širokopojasnog pristupa internetu svojim krajnjim korisnicima.

Fizički pristup na lokalnom nivou u bakarnim mrežama polazna je tačka za definiciju relevantnog tržišta veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Regulacija ovog tržišta (pristup lokalnoj petlji) omogućila je lokalni, fizički pristup veleprodajnim korisnicima u bakarnoj mreži Crnogorskog Telekom. Veleprodajni korisnici ove vrste pristupa imaju kontrolu nad vezom, i u mogućnosti su da prate i mijenjau brzinu pojedinačne pristupne veze itd. Putem lokalnog, fizičkog pristupa bakarnoj mreži, veleprodajni korisnici imaju i potpunu kontrolu nad krajnjim korisnicima. Istovremeno, veleprodajni kupci na ovom tržištu nemaju ograničenja u pogledu usluga koje mogu ponuditi na maloprodajnom tržištu. Stoga lokalni fizički pristup bakarnoj mreži omogućava nezavisnost usluga u pogledu mogućnosti za različite ponude na maloprodajnom tržištu. Shodno tome, Agencija zaključuje da su regulisane usluge zasnovane na bakarnoj mreži koje su prethodno bile uključene i dalje dio relevantnog tržišta veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Takođe, shodno Eksplanatornom dokumentu, proizlazi da će se virtualne veleprodajne usluge sa sličnim ili uporedivim svojstvima kao i regulisane usluge fizičkog pristupa takođe smatrati dijelom tržišta veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Tehnološki razvoj, uključujući nadogradnju bakarne mreže Crnogorskog Telekom, mogao bi omogućiti virtualne veleprodajne usluge u bakarnoj mreži u sledećih nekoliko godina. Shodno navedenom, u načelu, i fizički pristup na lokalnom nivou i sve virtualne veleprodajne usluge u bakarnim mrežama koje zadovoljavaju ove kriterijume su dio tržišta veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Operator koji nema izgrađenu sopstvenu pristupnu infrastrukturu, a želi da pruža uslugu širokopojasnog pristupa internetu krajnjim korisnicima u Crnoj Gori može koristiti postojeću veleprodajnu uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj u skladu sa uslovima iz Referentne ponude Crnogorskog Telekom. Usluga pristupa razvezanoj lokalnoj petlji koju Crnogorski Telekom nudi zasniva se na bakarnoj parici, a obuhvata uslugu potpunog pristupa lokalnoj petlji i uslugu

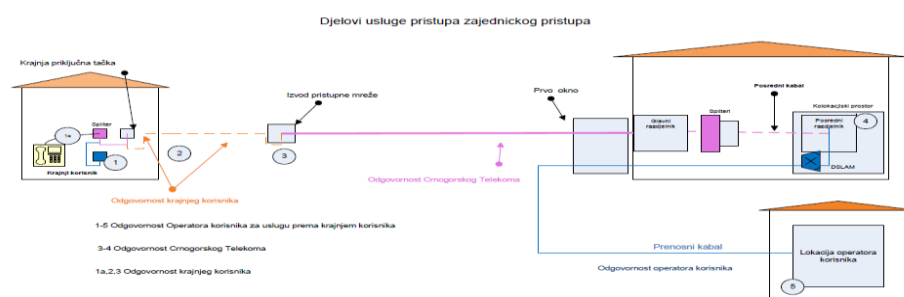
zajedničkog pristupa lokalnoj petlji. Kod izdvajanja lokalne petlje ne dolazi do promjene vlasništva nad lokalnom petljom. Usluga izdvojenog pristupa lokalnoj petlji nudi se isključivo zajedno s uslugom kolokacije. Crnogorski Telekom nudi pristup razvezanoj lokalnoj petlji samo za krajnje korisnike koji su spojeni na elektronsku komunikacionu mrežu Crnogorskog Telekoma ili korisnike na čijim je lokacijama instalirana raspoloživa neaktivna bakarna parica. Putem usluge potpuno razvezanog pristupa lokalnoj petlji operatoru se nudi korišćenje cijelog frekvencijskog spektra lokalne petlje (bakarne parice). Slika br. 16. prikazuje dijelove pristupa razvezanoj lokalnoj petlji.

Slika br. 16: Pristup razvezanoj lokalnoj petlji.

Izvor: Referentna ponuda za pristup razvezanoj lokalnoj petlji Crnogorskog Telekoma

Usluga zajedničkog pristupa lokalnoj petlji omogućava samo upotrebu širine opsega frekvencijskog spektra iznad govornog opsega frekvencijskog spektra razvezane lokalne petlje (bakarne parice), dok govorni opseg frekvencijskog spektra razvezane lokalne petlje i dalje upotrebljava Crnogorski Telekom za pružanje javno dostupnih telefonskih usluga. Na Slici br. 17 je prikazan zajednički pristup lokalnoj petlji.

Slika br. 17: Zajednički pristup razvezanoj lokalnoj petlji.

Izvor: Referentna ponuda za pristup razvezanoj lokalnoj petlji Crnogorskog Telekoma

Usluga pristupa razvezanoj lokalnoj petlji Crnogorskog Telekoma obuhvata pružanje elektronskih komunikacionih usluga krajnjim korisnicima od strane Operatora korisnika Referentne ponude, pri čemu Crnogorski Telekom obezbjeđuje Operatoru korisniku Referentne ponude pristup upredenoj metalnoj parici za krajnje korisnike koji su priključeni na elektronsku komunikacionu mrežu Crnogorskog Telekoma ili korisnike na čijim je lokacijama dostupna postojeća slobodna upredena metalna parica, pod uslovom da navedena upredena metalna parica u trenutku zahtjeva Operatora korisnika Referentne ponude podržava jednu ili više kompatibilnih elektronskih komunikacionih

usluga koje pruža Crnogorski Telekom. Pristup razvezanoj lokalnoj petlji Crnogorskog Telekoma pruža se isključivo zajedno sa uslugom kolokacije Crnogorskog Telekoma. Pristup razvezanoj lokalnoj petlji Crnogorskog Telekoma Operatora korisnika Referentne ponude smatra se pristupom mreži u skladu sa važećim propisima koji uređuju pristup mreži i interkonekciju.

Crnogorski Telekom nudi Operatoru korisniku Referentne ponude potpuni pristup upredenoj metalnoj parici raspoloživoj na pripadajućem glavnom razdjelniku unutar pristupne mreže Crnogorskog Telekoma.

Crnogorski Telekom, u skladu sa svojim tehničkim i operativnim mogućnostima, Operatoru korisniku Referentne ponude nudi pristup visokom opsegu frekvencijskog spektra iznad govornog opsega frekvencijskog spektra putem upredene metalne parice dostupne za takav pristup na glavnom razdjelniku Crnogorskog Telekoma i na pristupnoj tački na strani krajnjeg korisnika, kao i korišćenje govornog opsega frekvencijskog spektra iste upredene metalne parice za pružanje javno dostupnih telefonskih usluga istom krajnjem korisniku (pretplatniku).

Preduslov za pristup pojedinačnoj razvezanoj lokalnoj petlji Crnogorskog Telekoma, je mogućnost korišćenja usluge kolokacije na pripadajućoj lokaciji glavnog razdjelnika u pristupnoj mreži Crnogorskog Telekoma kao i sklopljen i realizovan ugovor o pružanju kolokacijskih usluga prema Referentnoj ponudi i njenim dodacima. U zavisnosti od postojećih preduslova na određenoj lokaciji glavnog razdjelnika i u skladu sa Referentnom ponudom, Crnogorski Telekom nudi sljedeće vrste usluga kolokacije:

- Fizička kolokacija (u posebnim prostorijama za kolokaciju, u spoljašnjim kabinetima, - unutar prostorije glavnog razdjelnika);
- Udaljena kolokacija - kolokacija u prostorijama ili spoljašnjim kabinetima koje je Operator korisnik Referentne ponude uspostavio ili iznajmio na javnom ili privatnom vlasništvu;
- Virtuelna kolokacija - kolokacija u prostorijama Crnogorskog Telekoma kod koje opremu Operatora korisnika Referentne ponude neophodnu za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji smješta, instalira, održava i njome upravlja isključivo Crnogorski Telekom, a Operator korisnik Referentne ponude nema dozvolu pristupa navedenoj opremi.

Crnogorski Telekom nudi operatoru korisniku Referentne ponude smještaj kablova u posebnim kablovskim PE cijevima prečnika 40mm ili 20mm koje će instalirati Crnogorski Telekom. U skladu sa Referentnom interkonekcionom ponudom Crnogorskog Telekoma u jednu cijev presjeka 40 mm ili 20 mm dozvoljeno je položiti samo jedan kabal.

Usluga potpunog pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i usluga zajedničkog pristupa lokalnoj petlji predstavljaju različita tehnička rješenja kojima je operatoru omogućeno pružanje usluge pristupa fiksnoj elektroničkoj komunikacionoj mreži krajnjim korisnicima putem pristupne mreže Crnogorskog Telekoma. Međutim, prelaskom Crnogorskog Telekoma u potpunosti na IMS uslugu, nestaje potreba Crnogorskog Telekoma za korišćenjem usluge zajedničkog pristupa lokalnoj petlji za sopstvene potrebe.

Očekivano je da će Crnogorski Telekom skraćivati bakarnu paricu odnosno kabal sa upređenim paricama, na način da će otvarati nove nezavisne pristupne čvorove.

Operatori mogu izdvojiti pristup na lokaciji novog nezavisnog čvora, odnosno radi se o usluzi koja će biti istovjetna usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji koja se zasniva na bakarnoj parici. Jedina razlika je u tome što se otvaranjem novog čvora znatno skraćuje bakarni segment mreže. Navedena

modernizacija je jedan od načina da se krajnjim korisnicima koji imaju potrebu za većim brzinama omogući pristup širokopojasnom pristupu internetu i pripadajućim sadržajima putem VDSL tehnologije.

Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji tradicionalno se veže sa fizičkim pristupom bakarnoj parici, ali razvoj pristupnih mreža nove generacije mijenja arhitekturu i izgled širokopojasnih mreža na način da se dijelovi bakarne parice nadograđuju ili zamjenjuju optičkim kablom. Ulaganjima u pristupnu mrežu, operatori polažu optički kabal bliže krajnjem korisniku ili do krajnjeg korisnika, čime postojeću bakarnu paricu zamjenjuju djelimično ili u potpunosti optičkim vlaknom, sa ciljem omogućavanja kvalitetnijih i inovativnijih usluga uz veće pristupne brzine, kao i smanjenja operativnih troškova. S obzirom na ograničenja postojećih bakarnih parica, nemoguće je svim paricama u nekom kablom omogućiti DSL-tehnologiju jer bi u takvom scenariju međusobni štetni uticaji (tzv. preslušavanja) između parica u kablom bili preveliki i dodatno bi ograničili domet i kvalitet prenosa. Takođe, zbog zasićenosti, svi korisnici nemaju isti kvalitet usluge širokopojasnog pristupa internetu i IP televizije, pa čak pojedine bakarne parice ne podržavaju navedene usluge. Shodno navedenom, u narednom periodu je očekivano da će operatori ulagati u pristupnu infrastrukturu, u cilju omogućavanja širokog opsega usluga kao što su prenos višekanalnog HDTV-a, videa na zahtjev i videokonferencija, kao i usluga prenosa govora putem internet protokola (VoIP). Troškovi modernizacije pristupne mreže i gradnje novih pristupnih mreža do krajnjih korisnika su značajni, međutim modernizacija pristupne mreže pruža mogućnost operatoru za velike i dugoročne uštede vezane za operativne troškove i, što je još važnije, vezano za platformu, odnosno osnovu za pružanje kvalitetnijih, inovativnih i potencijalno profitabilnijih usluga krajnjim korisnicima.

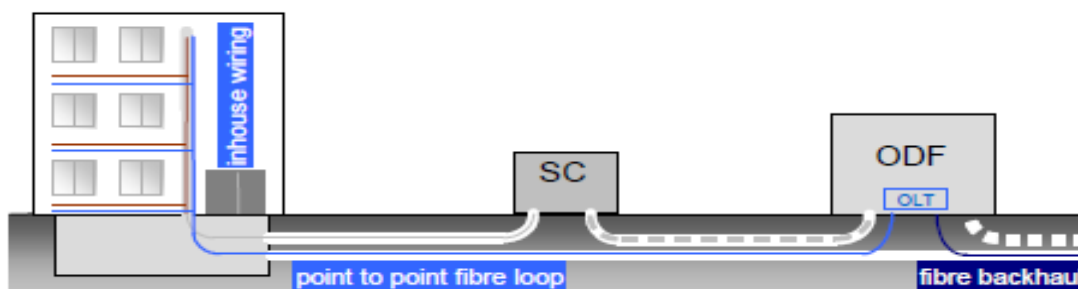
3.2.3.2. Pristup razvezanoj lokalnoj petlji zasnovanoj na optičkim vlaknima kao supstitut usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji zasnovanoj na optičkim vlaknima

Pored ulaganja u pristupnu infrastrukturu na način da se bakarna parica, odnosno kabal s upređenim paricama zamjenjuje optičkim kablom od glavnog razdjelnika do uličnog kabineta ili druge sabirne tačke u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, operatori mogu u cijelosti zamijeniti bakarnu paricu od lokalne centrale do lokacije korisnika optičkim vlaknom (FTTH – Fibre to the Home).

Pristupnu mrežu zasnovanu na FTTH rješenju moguće je realizovati na dva načina:

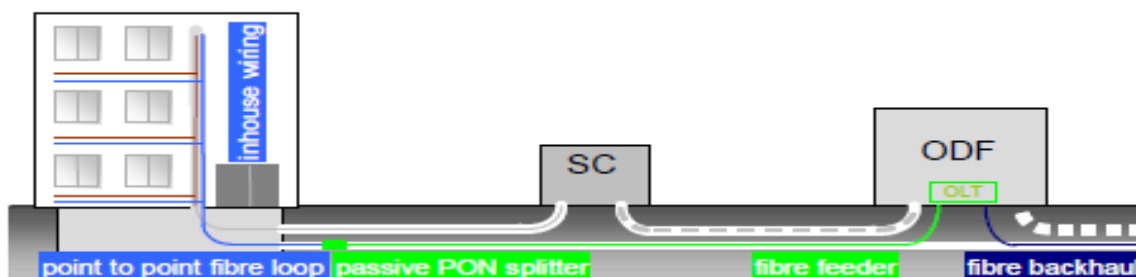
- putem tehnologije od tačke do tačke (point-to-point, P2P), od kojih svaka direktno povezuje centralu i krajnjeg korisnika,
- pasivne optičke mreže (PON) koja je strukturirana na način da signal na optičkom vlaknu bude razdijeljen na više vlakana, kao i obrnuto, da se više optičkih signala kombinuje u jedno vlakno. Pritom se za dvosmjernu komunikaciju mogu koristiti dva ili jedno vlakno. Ako je prenos realizovan po jednom vlaknu, dolazni i odlazni signali se razlikuju u talasnim dužinama.

Izgradnja FTTH pristupne mreže zasnovane na konceptu putem tehnologije od tačke do tačke (point-to-point), od kojih svaka direktno povezuje centralu i krajnjeg korisnika, omogućava operatorima pristup lokalnoj petlji (optičkom vlaknu) iz razloga što je svakom korisniku dodijeljeno zasebno optičko vlakno koje je moguće pojedinačno razvezati. Na *Slici br. 18* je prikazano FTTH rješenje – veza od tačke do tačke (*point- to- point*).

Slika br. 18: FTTH rješenje – veza od tačke do tačke (point- to- point)
Izvor: ERG Opinion on Regulatory Principles of NGA, ERG (07) 16rev2

U slučaju da se operatori odluče za izgradnju FTTH pristupne mreže zasnovane na pasivnoj optičkoj mreži (point-to-multipoint – P2MP) koja omogućava dijeljenje jednog optičkog vlakna između više korisnika, postupak razvezivanja lokalne petlje nije jednostavan. Pojavom tehnološkog rješenja virtuelnog razvezivanja lokalne petlje stvoren je preduslov za razvezivanje petlje na pasivnoj optičkoj mreži. Očekuje se da će se u budućnosti pojaviti i druga tehnološka rješenja u području WDM²⁶ (CWDM²⁷ i DWDM²⁸) tehnologije, koja će omogućiti pristup koji će se zasnivati na pristupu talasnoj dužini u mrežama PON arhitekture. Na Slici br.19 prikazano je FTTH rješenje – PON arhitektura (point- to-multipoint)

Slika br. 19: FTTH rješenje – PON arhitektura (point- to-multipoint)
Izvor: ERG Opinion on Regulatory Principles of NGA, ERG (07) 16rev2

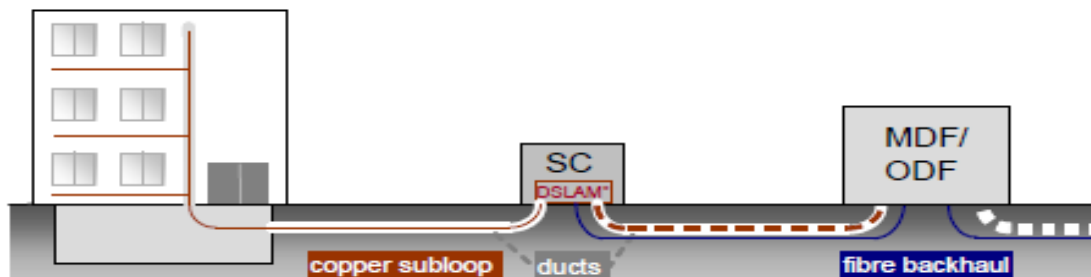
Usluga virtuelnog pristupa razvezanoj lokalnoj petlji (eng. Virtual Unbundling – VULA) dizajnirana je s ciljem da se omogući razvezivanje lokalne petlje na novim mrežnim arhitekturama na kojima nije moguće razvezati lokalnu petlju primjenom fizičkog izdvajanja lokalne petlje. Za razliku od fizičkog razvezivanja lokalne petlje, virtuelno razvezivanje lokalne petlje alternativnom operatoru ne omogućava potpunu kontrolu nad lokalnom petljom. Usluga virtuelnog razvezivanja lokalne petlje operatoru korisniku omogućava slobodu pri upravljanju uslugom na taj način da bude omogućena kontrola nad linijom koja je približno jednaka kontroli koju bi imao u slučaju fizičkog razvezivanja lokalne petlje. U FTTH rješenje ulazi i FTTB rješenje, kod kojeg se optički kabal privodi vrlo blizu krajnjem korisniku, do same zgrade, dok se od zgrade do krajnjeg korisnika koristi bakarna parica. I u ovom slučaju moguće je koristiti point-to-point i point-to-multipoint rješenja, dok unutar zgrade koriste se postojeće bakrene parice.

26 multipleksiranje s podjelom na talasne dužine – (eng. wavelenght-division multiplexing)

27 multipleksiranje s rijetkom podjelom talasnih dužina – (eng. coarse wavelenght-division multiplexing)

28 multipleksiranje s gustom podjelom talasnih dužina – (eng. dense wavelenght-division multiplexing)

Ulaganjima u pristupnu infrastrukturu operatori mogu skraćivati bakarnu paricu, odnosno kabal s upredenim paricama, na način da se isti zamjenjuje optičkim kablom od glavnog razdjelnika do uličnog kabineta (FTTC - Fibre to the Cabinet) ili druge sabirne tačke u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži. Unutar uličnog kabineta ili neke druge sabirne tačke pristupni operator postavlja DSLAM i putem VDSL tehnologije omogućava krajnjim korisnicima brži prenos podataka u odnosu na prenos podataka putem ADSL tehnologije. Stoga, u slučaju FTTC rješenja, operator može razvezati pristup lokalnoj potpetlji²⁹ na lokaciji uličnog kabineta ili druge sabirne tačke, što je prikazano na Slici br. 20.

Slika br.20. FTTC rješenje

Izvor: ERG Opinion on Regulatory Principles of NGA, ERG (07) 16rev2

Modernizacija pristupne mreže na osnovu izgradnje uličnih kabineta i skraćivanja bakarne parice predstavlja nadogradnju pristupne mreže zasnovane na bakarnoj parici. Iz navedenog proizlazi da usluga izdvojenog pristupa lokalnoj potpetlji koja se zasniva na FTTC rješenju ne predstavlja novo tržište, već ulazi u dimenziju usluga istog relevantnog tržišta u čiju dimenziju usluga ulazi i usluga izdvojenog pristupa lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice. Naime, u slučaju skraćivanja bakarne parice i primjenom VDSL tehnologije ne nestaje mogućnost pristupa krajnjem korisniku, već se samo taj pristup pruža putem skraćene parice i različite tehnologije.

Iz ponašanja krajnjeg korisnika na maloprodajnom nivou, proizlaze i usluge koje su zamjenske usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na veleprodajnom nivou. Crnogorski Telekom ima prednost zato što u svakom od naselja posjeduje svoje objekte, odnosno lokacije na kojima je instalirana telekomunikaciona oprema. S obzirom da bi se putem usluge pristupa razvezanoj lokalnoj potpetlji koja se zasniva na FTTC rješenju pružala istovjetna usluga širokopojasnog pristupa internetu određenom krajnjem korisniku kao i putem usluge izdvojenog pristupa lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice, to se usluga pristupa razvezanoj lokalnoj potpetlji koja se zasniva na FTTC rješenju i dalje smatra zamjenskom uslugom usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice.

Shodno navedenom, lokalni pristup putem optičkih vlakana omogućava fleksibilnost i kontrolu pri pružanju usluga krajnjem korisniku kao što pruža izdvojeni pristup lokalnoj petlji zasnovanoj na bakarnim paricama. S tim u vezi, a uzimajući u obzir funkcionalne karakteristike lokalnog pristupa putem optičkih vlakana, Agencija smatra da je isti sastavni dio ovog relevantnog tržišta.

²⁹ Lokalna potpetlja predstavlja dio lokalne petlje koji povezuje krajnju tačku elektronske komunikacione mreže u prostoru krajnjeg korisnika i određenu sabirnu tačku u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži

3.2.3.3. Bitstream usluga kao supstitut usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji

Pored veleprodajne usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice, u Crnoj Gori operatori mogu krajnjim korisnicima pružati uslugu širokopojasnog pristupa internetu i na osnovu veleprodajne usluge bitstream pristupa prema Uslovima iz Referentne ponude Crnogorskog Telekomu za uslugu veleprodajnog širokopojasnog pristupa. Prema Eksplanatornom dokumentu, veleprodajna usluga pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i veleprodajna usluga širokopojasnog pristupa, koja uključuje bitstream pristup, čine dva različita relevantna tržišta podložna prethodnoj regulaciji³⁰. Naime, operator koji koristi uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji uglavnom neće smatrati veleprodajnu uslugu širokopojasnog pristupa supstitutom, iako putem veleprodajne usluge širokopojasnog pristupa može pružati istu uslugu na maloprodajnom nivou kao i putem pristupa razvezanoj lokalnoj petlji.

Usluga razvezane lokalne petlje daje operatoru veću fleksibilnost i kontrolu pri pružanju usluge krajnjem korisniku, s obzirom da operator upravlja DSLAM-om, tako što operator krajnjem korisniku nudi kompletnu uslugu, određuje tehničke i kvalitativne karakteristike usluge i pristupnu brzinu, nezavisno od maloprodajne ponude Crnogorskog Telekomu. Plan privlačenja krajnjih korisnika se razlikuje jer u slučaju usluge razvezane lokalne petlje isti zavisi od poslovnog plana alternativnog operatora i geografskom područjima u kojima želi omogućiti pružanje ADSL pristupa postavljanjem DSLAM-ova, a u slučaju bitstream pristupa bivši monopolista određuje plan razvoja svoje mreže i na njega novi operator ne može uticati. Stoga operator koji koristi mrežu bivšeg monopoliste putem različitih oblika bitstream pristupa (tri tačke iz dokumenta ERG-a u vezi bitstream pristupa)³¹ ili samo preprodaje usluge bivšeg monopoliste ne može u potpunosti uticati na tehničke i kvalitativne karakteristike usluge koju pruža krajnjem korisniku, kao u slučaju razvezivanja lokalne petlje. Što je operator bliži krajnjem korisniku, od tačke gdje se odvija preuzimanje saobraćaja do tačke pristupa na DSLAM-u, može sve više uticati na kvalitet sopstvene usluge.

Postojeća veleprodajna usluga bitstream pristupa novom operatoru omogućava da sa manjim ulaganjima pridobije krajnje korisnike, ali putem navedene usluge ne može u potpunosti diferencirati usluge namijenjene krajnjim korisnicima. Operator putem usluge bitstream pristupa, može nuditi samo brzine jednake ili niže od maloprodajnih brzina Crnogorskog Telekomu i ne može uticati na mogućnost pristupa krajnjem korisniku, što ukazuje na vrlo važnu činjenicu da plan razvoja mreže zavisi od Crnogorskog Telekomu. S obzirom da nema cjelokupnu kontrolu nad pristupom krajnjem korisniku, operator putem usluge bitstream pristupa nije slobodan u potpunoj personalizaciji usluge za svog krajnjeg korisnika, za razliku od korišćenja usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji. S obzirom da usluga pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, ne računajući izgradnju sopstvene pristupne infrastrukture, zauzima najviše mjesto na ljestvici ulaganja, operator koji koristi navedenu uslugu pretrpio je značajne troškove ulaganja uključujući troškove kolokacije kako bi imao pristup glavnom razdjelniku unutar lokalne centrale. Stoga navedeni operator u slučaju malog, ali značajnog, trajnog povećanja cijena veleprodajne usluge pristupa lokalnoj petlji

³⁰ Prema preporuci iz Eksplanatornog dokumenta da se ta dva relevantna tržišta analiziraju zajedno, odnosno u isto vrijeme, Agencija je pokrenula postupak analize tržišta veleprodajnog pristupa mrežnoj infrastrukturi u isto vrijeme kada i postupak analize tržišta veleprodajnog tržišta širokopojasnog pristupa internetu, a što je predmet drugog dokumenta

³¹ ERG (03) 33rev2, ERG Common Position on wholesale bitstream access

od 5% do 10% neće uslugu bitstream pristupa, smatrati supstitutom usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji.

Shodno navedenom, uzimajući u obzir cjenovne i funkcionalne karakteristike usluge bitstream pristupa, Agencija smatra da iste ne predstavljaju supstitut usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, a time ni dio istog relevantnog tržišta

3.2.3.4. Izgradnja sopstvene infrastrukture kao supstitut usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji

U ovom dijelu razmatrana je mogućnost da operator usled hipotetičkog povećanja cijena usluge pristupa lokalnoj petlji počne da gradi sopstvenu pristupnu infrastrukturu. Izgradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika iziskuje dug vremenski period i velika ulaganja, od kojih je većina nenadoknativa. Glavni pokretač novih ulaganja u sopstvenu pristupnu infrastrukturu je dovoljan broj i gustina korisnika. Shodno navedenom, jedino u slučaju postojanja ekonomije obima i dovoljne gustine korisnika, izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture bi bila odgovarajuća zamjenska usluga usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji koju nudi bivši monopolista.

Shodno navedenom, Agencija smatra da operator, usled hipotetičkog povećanja cijene veleprodajne usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji neće biti podstaknut da gradi sopstvenu pristupnu infrastrukturu, pa gradnja sopstvene pristupne mreže ne predstavlja zamjensku uslugu usluzi pristupa lokalnoj petlji.

3.2.3.5. Usluga širokopojasnog pristupa internetu za sopstvene potrebe kao supstitut usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji (eng. *self-supply*)

S obzirom da se na maloprodajnom nivou usluge širokopojasnog pristupa internetu koje se zasnivaju na xDSL pristupu putem bakarne parice, pristupu putem kablovskih mreža i pristupu putem optičkog kabla smatraju zamjenskim uslugama, potrebno je utvrditi postoji li na maloprodajnom nivou dovoljan konkurentski pritisak od strane operatora koji navedenu uslugu pružaju putem sopstvene pristupne infrastrukture, odnosno za sopstvene potrebe (eng. *self supply*), na način da mogu uticati na određivanje cijene usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji. U slučaju značajnog konkurentskog pritiska na maloprodajnom nivou potrebno je u dimenziju usluga relevantnog tržišta, uključiti i uslugu širokopojasnog pristupa internetu koju operatori pružaju za sopstvene potrebe.

U relevantnom periodu Crnogorski Telekom je bio jedini operator koji je bio u mogućnosti da pruža uslugu pristupa lokalnoj petlji zasnovanoj na bakru i optici operatorima koji traže pristup na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa. Naime, Crnogorski Telekom posjeduje razvijenu i široko rasprostranjenu infrastrukturu - pristupnu mrežu na bazi bakarne parice i optičkog kabla do krajnjih korisnika, građevinsku infrastrukturu (koja podrazumijeva pristup TK kablovskoj kanalizaciji) i objekte na kojima se može omogućiti kolokacija. Na taj način, iako stvarno veleprodajno tržište lokalnog pristupa ne postoji na crnogorskom tržištu (iz razloga što nema tražnje za uslugama sa ovog tržišta, izuzimajući uslugu zakupa TK kanalizacije Crnogorskog Telekoma), pa se može zamisliti fiktivno tržište na kome bi na strani ponude bio prisutan samo Crnogorski Telekom, koji ovu uslugu pruža sebi samom (eng. *self supply*), za potrebe pružanja maloprodajnog fiksnog širokopojasnog pristupa internetu.

Operator koji bi želio krajnjem korisniku pružati uslugu širokopojasnog pristupa internetu, a nema izgrađenu sopstvenu pristupnu infrastrukturu na čitavoj teritoriji Crne Gore, trenutno može koristiti samo uslugu pristupa lokalnoj petlji koju nudi Crnogorski Telekom na tržištu Veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Dakle, u analiziranom periodu ne postoji alternativni vid pristupa usluzi pristupa lokalnoj petlji koju obezbjeđuje Crnogorski Telekom.

Iako neki operatori (CEDIS, Komunalno, Mtel i dr.) nude usluge veleprodajnog lokalnog pristupa svojoj infrastrukturi i mreži, ni jedan od njih trenutno ne nudi veleprodajne usluge sa ovog relevantnog tržišta – pristup lokalnoj petlji.

Agencija je, nadalje, razmatrala da li usluge operatora koji pružaju uslugu širokopojasnog pristupa internet na maloprodajnom nivou mogu konkurentskim pritiskom uticati na određivanje cijene usluge pristupa lokalnoj petlji, te se samim tim uključiti u dimenziju usluga ovog tržišta. Zaključak je da ne postoji takav konkurentski pritisak koji bi onemogućio Crnogorski Telekom u namjeri da, u odsustvu regulacije usluge pristupa lokalnoj petlji, poveća cijenu navedene usluge pristupa od 5 do 10 %, s obzirom da korisnici nemaju mogućnosti da pređu na uslugu nekog drugog operatora koji bi bio u mogućnosti da replicira mrežnu infrastrukturu Crnogorskog Telekoma, te samim tim neće prevaliti višu cijenu veleprodajne usluge na cijenu usluge za krajnjeg korisnika.

Agencija zaključuje da u slučaju da Crnogorski Telekom i prenese navedeni porast cijene na operatora - korisnika, krajnji korisnici operatora koji bi koristili uslugu širokopojasnog pristupa internetu, uglavnom bi zamijenili uslugu tog operatora onom koju nudi Crnogorski Telekom zbog šire rasprostranjenosti navedene usluge od one koje nude ostali operatori putem sopstvene ili iznajmljene pristupne infrastrukture.

Shodno navedenom, Agencija je stava da u relevantnom periodu usluga lokalnog pristupa koju drugi operatori, bez obzira na pristupnu infrastrukturu, pružaju za sopstvene potrebe, ne ulazi u dimenziju usluga relevantnog tržišta.

Na kraju, Agencija zaključuje da se u dimenziju usluga relevantnog tržišta treba uključiti usluga pristupa mrežnoj infrastrukturi koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe (eng. *self-supply*) nezavisno da li se radi o pristupnoj tehnologiji na osnovu bakarne parice, optičkog vlakna ili na osnovu hibridnog rješenja koje podrazumijeva i bakarnu paricu i optičko vlakno.

3.2.4. Analiza stepena supstitucije na strani ponude - veleprodajni nivo

Na strani ponude, Crnogorski Telekom je u relevantnom periodu nudio veleprodajni lokalni pristup lokalnoj petlji zasnovan na bakru i optičkim vlaknima. Ostali vlasnici mreža osim Crnogorskog Telekoma potencijalni su veleprodajni korisnici na tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Zamjenjivost na strani ponude se ogleda u mogućnosti da drugi operatori, u relevantnom vremenskom periodu, usled hipotetičkog povećanja cijena važeće veleprodajne usluge pristupa lokalnoj petlji zasnovanoj na bakarnoj parici, ponude istovjetnu uslugu toj veleprodajnoj usluzi, ne izlažući se znatnijim dodatnim troškovima.

Agencija smatra da u slučaju hipotetičkog povećanja cijene usluge razvezanog pristupa lokalnoj petlji ni jedan operator neće biti u mogućnosti, u periodu na koji se odnosi analiza, u potpunosti replicirati mrežnu infrastrukturu Crnogorskog Telekomu kako bi pružao uslugu razvezanog pristupa lokalnoj petlji, zbog visokih troškova izgradnje sopstvene pristupne infrastrukture od kojih je većina nenadoknadiva.

3.2.4.1. Mrežna infrastruktura drugih operatora kao zamjena ponude infrastrukture na kojoj je zasnovano pružanje usluge pristupa lokalnoj petlji

Mtel i Telemach su u prethodnom periodu izgradili sopstvene optičke mreže na pojedinim lokacijama. Agencija je razmatrala mogućnost da ovi operatori nadgrade svoje mreže kako bi mogli pružati veleprodajne usluge na ovom relevantnom tržištu. Imajući u vidu stav iz Eksplanatornog dokumenta uz Preporuku Evropske komisije o relevantnim tržištima iz 2014. godine da proizvodi za fizički veleprodajni pristup optičkoj mreži drugih operatora nijesu standardizovani i komercijalno dostupni za opsluživanje masovnog tržišta, shodno čemu, Agencija zaključuje da navedene mreže ne mogu omogućiti pružanje usluge koja je zamjenska usluga usluzi pristupa lokalnoj petlji zasnovanoj na bakarnim paricama i na optičkom vlaknu. Ako takvi proizvodi postanu standardizovani i komercijalno dostupni u vremenskom okviru ove Preporuke, Agencija će pratiti i eventualno ponude istih uključiti u relevantno tržište proizvoda.

Operatori funkcionalnih sistema (Komunalne usluge d.o.o Podgorica, CEDIS d.o.o. Podgorica, CGES A.D. Podgorica, Željeznička infrastruktura A.D. Podgorica) koji su istovremeno i operatori elektronskih komunikacija, nude pristup svojoj infrastrukturi i optičkoj mreži drugim operatorima elektronskih komunikacija. Agencija je razmatrala mogućnost da ovi operatori nadgrade svoje mreže kako bi mogli pružati veleprodajne usluge na ovom relevantnom tržištu i zaključila da je mala vjerovatnoća da pomenuti operatori izgrade mrežnu infrastrukturu koja bi mogla podržati pružanje usluga sa ovog relevantnog tržišta-pristup lokalnoj petlji na bakru ili optici.

Agencija zaključuje da mrežna infrastruktura i optička mreža drugih operatora ne može da konkuriše infrastrukturi Crnogorskog Telekomu, te da usluga pristupa njihovoj mrežnoj infrastrukturi i optičkoj mreži nije zamjenska usluga usluzi pristupa lokalnoj petlji Crnogorskog Telekomu.

3.2.4.2. Mrežna infrastruktura HFC/KDS operatora kao zamjena ponude infrastrukture na kojoj je zasnovano pružanje usluge pristupa lokalnoj petlji

Agencija je razmatrala mogućnost da operator HFC/KDS mreže, kao potencijalni konkurent, počne nuditi uslugu istovjetnu usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji. Kablovske mreže trenutno ne podržavaju nijedan oblik veleprodajnog fizičkog pristupa koji bi predstavljao zamjensku uslugu usluzi razvezanog pristupa lokalnoj petlji. Zato Agencija smatra da pristup putem kablovskih mreža u relevantnom vremenskom periodu ne ulazi u dimenziju usluga veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Iako na tržištu ne postoji veleprodajna usluga koja bi na odgovarajući način mogla da replicira karakteristike pristupa lokalnoj petlji Crnogorskog Telekomu, moguće je da postojeće mreže zasnovane na DOSSIS 3.0 standardu prilagode svoju mrežu u cilju omogućavanja lokalnog pristupa

na komercijalnoj osnovi. Istovremeno, Komisija ističe da se to mora uzeti u obzir u perspektivi i posebno se odnosi na eventualnu nadogradnju na DOCSIS 3.1 u HFC mrežama.

Međutim, kako ova usluga nije u ponudi, Agencija će pratiti dalji razvoj i tehnološke trendove vezane za ovu uslugu i preduzimati eventuale korake u cilju unapređenja konkurentnosti.

Shodno navedenom, Agencija smatra da nema osnova za uključivanje HFC mreža u tržište veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji uzimajući u obzir i geografsku pokrivenost HFC tehnologijom, kao i karakteristikama "kontrola veze" i "nezaštićena veza" koje se mogu smatrati malo vjerovatnim na veleprodajnom nivou u HFC mrežama u sledećem periodu.

S obzirom da su KDS/HFC pristupne mreže u Crnoj Gori teritorijalno ograničene i obezbeđuju malo pokrivanje, a funkcionalnost kablovskih pristupnih mreža tehnički ne podržava uslugu razvezanog pristupa lokalnoj petlji, već iste služe za pružanje maloprodajnih usluga širokopojasnog pristupa internetu, ove mreže ne mogu konkurisati pristupnoj mreži Crnogorskog Telekom na tržištu lokalnog pristupa.

Shodno svemu navedenom, Agencija smatra da u Crnoj Gori na strani ponude, u relevantnom periodu, nije postojala zamjenska usluga postojećoj usluzi pristupa razvezanoj lokalnoj petlji.

3.2.5. Zaključak o relevantnom tržištu usluga

Shodno svemu navedenom, Agencija je zaključila da relevantno veleprodajno tržište lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji, u relevantnom periodu, uključuje sledeće usluge:

- uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i potpetlji na osnovu bakarne parice,
- uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkih vlakana,
- uslugu pristupa mrežnoj infrastrukturi koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe.

3.3. Geografska dimenzija relevantnog tržišta

Geografska dimenzija relevantnog tržišta obuhvata sva područja u kojima određeni operatori pružaju usluge pod istim uslovima, odnosno u kojima postoje jednaki uslovi tržišne konkurencije.

Cijene veleprodajnog pristupa kao i cijene na povezanom tržištu maloprodajnog širokopojasnog pristupa su ujednačene na cijeloj teritoriji Crne Gore. S obzirom da operatori, uglavnom, imaju marketinške i prodajne strategije na nacionalnom nivou, kao i da su pravni i regulatorni okvir i cjenovna politika jednaki na čitavoj teritoriji Crne Gore, Agencija smatra da nacionalna strategija određivanja cijena na maloprodajnom nivou ukazuje na postojanje nacionalnog tržišta na veleprodajnom nivou.

U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije geografska dimenzija relevantnog tržišta je većinom određena na osnovu pokrivenosti mrežom i postojanja jednakog pravnog i regulatornog okvira na određenom geografskom području.

Shodno navedenom, a na osnovu sprovedene analize, Agencija smatra da je relevantno veleprodajno tržište lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji u opsegu nacionalno, odnosno relevantno geografsko tržište čini teritorija Crne Gore.

3.4. Stav Agencije o definiciji relevantnog tržišta

Na osnovu sprovedene analize, Agencija je zaključila da relevantno veleprodajno tržište lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji uključuje sledeće usluge:

- uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i potpetlji na osnovu bakarne parice,
- uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkih vlakana,
- uslugu pristupa mrežnoj infrastrukturi koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe

Agencija smatra da je relevantno veleprodajno tržište lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji u opsegu nacionalno, odnosno relevantno geografsko tržište čini teritorija Crne Gore.

4. Analiza relevantnog tržišta

Analiza relevantnog tržišta treba da identifikuje faktore koji spečavaju ili narušavaju konkurenciju u okviru tržišta, a samim tim i funkcionisanje cijelog sektora elektronskih komunikacija. Iz tog razloga, pored definicije relevantnog tržišta, neophodno je izvršiti analizu postojećih i identifikovati potencijalne SMP operatore, kako bi se adekvatnom regulacijom od strane Agencije spriječila eventualna zloupotreba značajnog tržišnog položaja.

Agencija je procjenu tržišne snage operatora sproveda u skladu sa članom 68 stav 1 ZEK-a, primjenjujući sljedeće kriterijume:

1. tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu;
2. barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
3. uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć);
4. odsustvo potencijalne konkurencije;
5. ekonomija obima i ekonomija opsega;
6. tehnološka prednost i superiornost;
7. nivo razvijenosti prodajne i distributivne mreže;
8. stepen vertikalne integracije;
9. stepen diverzifikacije usluga;
10. povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima;
11. ograničenje povećanja kapaciteta;
12. povezanost usluga koje pruža.

Pri tom, Agencija je imala u vidu i uticaj ostalih faktora, definisanih Metodologijom za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta.

Shodno rezultatima analize, uzimajući u obzir mišljenje Agencije za zaštitu tržišne konkurencije, Agencija će, u skladu sa članom 69 ZEK-a, donijeti odgovarajuće Rješenje.

Agencija ocjenjuje da je za analizu ovog relevantnog tržišta od najveće važnosti analiza sljedećih kriterijuma:

- Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu
- Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti
- Povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima
- Ekonomija obima
- Ekonomija opsega
- Stepent vertikalne integracije

4.1. Tržišno učešće operatora na relevantnom veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu

Tržišno učešće operatora je pokazatelj relativne veličine određenog operatora na tržištu, a izražava se kao procentualno učešće u ukupnom obimu pruženih usluga i/ili prihoda ostvarenih na relevantnom tržištu u određenom vremenskom periodu.

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, Agencija će izračunati tržišno učešće na određenom relevantnom tržištu i tumačiti ga u skladu sa smjernicama Evropske komisije i relevantnim pravnim okvirom Evropske unije iz oblasti tržišne konkurencije.

Iako prema smjernicama Evropske unije, značajno tržišno učešće nije dovoljan kriterijum za određivanje operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće na određenom tržištu imati dominantan položaj. Osim toga, operator čije tržišno učešće nije veće od 25%, vjerovatno neće imati dominantan položaj na odgovarajućem relevantnom tržištu. Shodno praksi donošenja odluka od strane Evropske komisije, u situaciji u kojoj operator ima tržišno učešće iznad 40%, sumnja se na postojanje pojedinačne značajne tržišne snage, iako Evropska komisija sumnja na postojanje dominantnog položaja i kod nižih tržišnih učešća. Uz to, shodno utvrđenoj sudskoj praksi, značajno tržišno učešće koje prelazi 50%, je samo po sebi dovoljan dokaz postojanja dominantnog položaja.

Pretpostavlja se da operator koji ima značajno tržišno učešće ima značajnu tržišnu snagu, ukoliko je njegovo tržišno učešće stabilno u određenom vremenskom razdoblju. Činjenica da se tržišno učešće operatora sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu smanjuje, ukazuje da tržište postaje konkurentnije.

Crnogorski Telekom je jedini operator koji je u relevantnom periodu pružao veleprodajni lokalni pristup na fiksnoj lokaciji u cilju pružanja maloprodajne usluge širokopojasnog pristupa internetu. Shodno navedenom, Crnogorski Telekom ima učešće od 100% na relevantnom veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa na fiksnoj lokaciji. Učešće Crnogorskog Telekoma na ovom tržištu je uslovljeno vlasništvom nad infrastrukturom i bakarnom mrežom koja je u isključivom vlasništvu istog, kao i činjenicom da je ta infrastruktura i mreža rasprostranjena na teritoriji cijele Crne Gore.

Agencija, shodno procjeni kriterijuma tržišnog učešća na relevantnom tržištu lokalnog pristupa na fiksnoj lokaciji, upućuje da Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu moć na ovom relevantnom tržištu.

4.2. Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti

Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti, shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i procjeni značajne tržišne snage, je važan kriterijum za procjenu postojanja značajne tržišne snage. To je vidljivo u slučaju kada je infrastruktura isključivo ili pretežno u vlasništvu određenog preduzeća i postoje visoke i nepremostive prepreke povezane sa izgradnjom iste takve infrastrukture, a pristup potrebnoj infrastrukturi je neophodan za pružanje određenog proizvoda ili usluge.

Vlasništvo nad infrastrukturom može bivšem monopolisti donijeti troškovnu prednost dok vrijeme i trošak povezan sa izgradnjom takve infrastrukture predstavlja za druge operatore značajnu prepreku za ulazak na tržište. Vlasnik infrastrukture može još dodatno proširiti svoju tržišnu snagu na horizontalno ili vertikalno povezana tržišta.

Drugi operator koji želi da konkuriše Crnogorskom Telekomu u pružanju usluge veleprodajnog pristupa mrežnoj infrastrukturi na fiksnoj lokaciji morao bi da izgradi pristupnu mrežu koja ima kapacitet za pružanje veleprodajnih usluga pristupa, pri čemu je potrebno da ima motiv da to učini.

Kapitalna ulaganja potrebna za izgradnju i stavljanje u upotrebu pristupne mrežne infrastrukture su izuzetno visoka i zahtijevaju detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povrata

uloženih sredstava. Ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova, koje operatori neće moći nadoknaditi u slučaju tržišnog neuspjeha i izlaska s tržišta.

Gradnja sopstvene pristupne infrastrukture je otežana ne samo zbog visokih i većinom nenadoknadivih troškova ulaganja zbog potrebe izgradnje kablovske kanalizacije, već i radi i dalje prisutnih poteškoća pri dobijanju potrebnih dozvola za izgradnju sopstvene pristupne infrastrukture. Stoga, uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekom-a, kao i činjenicu da je ista građena tokom dugog vremenskog perioda, odnosno u periodu kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i kasnije u periodu kada je uživao ekskluzivna prava, repliciranje pristupne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma nije ekonomski opravdano.

Agencija je razmatrala mogućnost da investiranje operatora u sopstvenu infrastrukturu u cilju pružanja uslugu pristupa za sopstvene potrebe utiče na ponašanje Crnogorskog Telekoma na tržištu, i smatra da je takvo investiranje ograničeno na pojedinačne slučajeve. Stoga se sopstvena infrastruktura drugih operatora ne može se smatrati alternativom za postojeću infrastrukturu na kojoj je postavljena bakarna mreža Crnogorskog Telekoma.

Što se tiče ulaganja u mreže nove generacije, odnosno provlačenja optičkih kablova kroz postojeću pristupnu infrastrukturu, do uličnog kabineta ili do lokacije krajnjeg korisnika, ono predstavlja malo učešće u ukupnim troškovima gradnje pristupne infrastrukture, s obzirom da troškovi kopanja čine oko 50-80% u ukupnim troškovima izgradnje pristupne infrastrukture. Stoga, a polazeći od činjenice da Crnogorski Telekom u većini slučajeva već ima izgrađenu pristupnu infrastrukturu unutar koje će provući pristupnu mrežu koja će se bazirati na optičkim kablovima, Agencija smatra da će, ulaganjima u pristupnu optičku mrežu, Crnogorski Telekom ojačati svoj tržišni položaj, što mu daje prednost nad novim operatorima.

Investiranje izgradnje i stavljanje u funkciju pristupne mrežne infrastrukture predstavljaju veoma ozbiljne poslovne odluke, koje su uslovljene detaljno razrađenim poslovnim planovima i definisanjem razumnog vremenskog roka povraćaja uložених sredstava. Ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova (*eng.sunk cost*), koje operatori u slučaju neuspjeha i izlaska sa tržišta neće moći nadoknaditi. Izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture je otežana ne samo zbog visokih i nenadoknadivih troškova koji se odnose na građevinske radove oko kopanja kanala i provlačenja kablova, već i usljed nemogućnosti dobijanja potrebnih dozvola za izgradnju sopstvene pristupne infrastrukture. Shodno geografskoj zastupljenosti pristupne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekoma na prostoru Crne Gore, bilo bi ekonomski neisplativo njeno repliciranje.

Shodno navedenom, Agencija smatra da u relevantnom periodu ni jedan operator nije bio u mogućnosti da u replicira mrežnu infrastrukturu Crnogorskog Telekoma i to u mjeri u kojoj bi mogao ugroziti njegov tržišni položaj. Po osnovu nadzora i nad infrastrukturom, Crnogorski Telekom je ulaganjima u optičku pristupnu mrežu dodatno ojačao svoj tržišni položaj, a očekuje se da će u narednom periodu nastaviti sa ovakvim trendom.

4.3. Povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima

Povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima predstavlja značajnu pogodnost prilikom ulaska na tržište novim operatorima, dok nedovoljno prepoznatljivi brend potencijalnog

operatora ne garantuje lako pridobijanje novih korisnika i vjerovatnoću za uspješno poslovanje i ostvarivanje profita u dogledno vrijeme. Shodno navedenom, izostanak pristupa tržištima kapitala ili finansijskim resursima pod povoljnijim uslovima predstavlja značajnu prepreku za ulazak na tržište.

S tim uvezi, Crnogorski Telekom, koji je u vlasništvu Hrvatskog Telekoma i pripada Deutsche Telekomu, ostvaruje zbog svoje vlasničke strukture i prepoznatljivog brenda jednostavan i povlašćen pristup tržištima kapitala i finansijskim resursima na međunarodnom nivou, što mu daje značajnu prednost u odnosu na ostale operatore u pogledu mogućnosti za ulaganja u sopstvenu mrežu pod povoljnijim uslovima, a kako bi zadržao ili povećao svoj udio na povezanom maloprodajnom tržištu.

4.4. Ekonomija obima

Ekonomija obima (eng. *economy of scale*) predstavlja snižavanje troškova proizvodnje po jedinici proizvoda na osnovu velikih proizvodnih mogućnosti. Uslov za prisustvo ekonomije obima je adekvatno tržište koje će biti dovoljno veliko da prihvati date proizvode, kako bi fiksni troškovi preduzeća po jedinici proizvoda bili što nizi. Niski troškovi na kojima se zasnivaju niže cijene, predstavljaju kokurentsku prednost, posebno na tržištima koja karakteriše prevashodno konkurencija cijenama.

Agencija smatra da Crnogorski Telekom, kao bivši monopolista na telekomunikacionom tržištu Crne Gore i vlasnik infrastrukture koja je razvijana u dugom periodu, i čija je mreža i prije privatizacije bila zastupljena na cijeloj teritoriji Crne Gore, po osnovu ekonomije obima, ima značajnu prednost nad drugim operatorima, s obzirom da svoje usluge može nuditi pri znatno nižim troškovima po jedinici usluge.

Crnogorski Telekom ima značajnu prednosti zbog ekonomije obima od svojih konkurenata jer posjeduje nacionalnu infrastrukturu, veliku bazu kupaca i širok portfolio proizvoda. Takođe, Crnogorski Telekom, pored navedenih ima i druge ekonomije obima povezane sa prodajom, fakturisanjem i korisničkom uslugom. Nekoliko proizvoda iz ponude Crnogorskog Telekoma u različitim verzijama koristi istu osnovnu infrastrukturu, a po mišljenju Agencije nije vjerovatno da će drugi operatori moći ostvariti prednost u narednom periodu na osnovu svojih trenutnih ekonomija obima.

Shodno navedenom, potencijalni operator koji bi želio ući na tržište i koji tek treba da izgradi ili nadogradi mrežnu infrastrukturu, ne bi bio u mogućnosti da nudi niže cijene od Crnogorskog Telekom-a i obezbijedi sebi konkurentnu prednost.

4.5. Ekonomija opsega

Ekonomija opsega (eng. *economy of scope*) ili ekonomija širine je fenomen smanjenja prosječnih proizvodnih troškova, tako što preduzeće proizvodi određeni broj usko povezanih proizvoda. Ona se javlja ako su ukupni troškovi proizvodnje dva ili više proizvoda manji nego proizvodnja istih proizvoda u odvojenim pogonima ili preduzećima. Predstavlja ekonomiju uštede na troškovima, do kojih dolazi objedinjenim izvođenjem velikog broja različitih aktivnosti unutar istog preduzeća, korišćenjem zajedničkih inputa ili zajedničkim unapređivanjem proizvoda, ili njihovom zajedničkom distribucijom.

Ekonomija opsega obuhvata i mogućnost efikasne proizvodnje širokog spektra različitih proizvoda umjesto velike količine referentnih proizvoda. Proizvodna diferencijacija dopušta da se menadžerska umjeća, prodajna mreža i tzv. reputacioni kapital efikasnije koristi. Prednosti od ekonomije opsega moguće je ostvariti u slučaju kada postoji višak raspoloživih kapaciteta.

Činjenica je da Crnogorski Telekom, pored veleprodajnog lokalnog pristupa na fiksnoj lokaciji, pruža i brojne veleprodajne i maloprodajne usluge, što mu omogućava da ostvaruje ekonomiju opsega, kroz smanjivanje jediničnih troškova po usluzi.

Ukoliko bi drugi operator pokušao da konkuriše Crnogorskom Telekomu u pristupu telekomunikacionoj mreži u cilju daljeg pružanja usluga širokopojasnog pristupa internetu, pokušavajući da postigne ekonomiju opsega, trebalo bi da bude spreman na velike troškove koji su neizbježni (eng. *sunk costs*) pri ulasku na veliki broj tržišta, i koje bi bilo nemoguće vratiti u slučaju napuštanja tih tržišta, jer je Crnogorski Telekom većinski vlasnik infrastrukture na ovom relevantnom tržištu. Ovo znači da ekonomija opsega predstavlja prepreku za ulazak novih operatora na ovo tržište.

Saglasno prethodno navedenom, Agencija zaključuje da svojom prisutnošću na većem broju relevantnih tržišta Crnogorski Telekom koristi prednosti ekonomije opsega.

4.6. Nedostatak kompenzacione kupovne moći

Kompenzaciona kupovna moć postoji kada operator korisnik određene veleprodajne usluge posjeduje takvu ekonomsku snagu koja mu daje mogućnost da u razumnom roku odgovori na povećanje cijena ili na prijetnju povećanja cijena te veleprodajne usluge, i to na način da tu uslugu počne kupovati od nekog drugog operatora. Što je veće učešće prihoda koje operator ostvaruje od pojedinog operatora korisnika veleprodajne usluge u ukupnim prihodima od te veleprodajne usluge, veća je pregovaračka moć i sposobnost nametanja sopstvenih interesa operatora korisnika veleprodajne usluge kao i mogućnost ugrožavanja tržišnog položaja operatora koji nudi veleprodajnu uslugu.

Kao što je već navedeno, Crnogorski Telekom je jedini operator koji na području čitave Crne Gore nudi veleprodajnu uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji. Stoga, operatori koji koriste postojeću veleprodajnu uslugu, nemaju odgovarajuću komenzacionu kupovnu moć pomoću koje bi bili u mogućnosti da poboljšaju svoju pregovaračku poziciju, i ozbiljnije kontrolišu cijene ili neke druge uslove poslovanja čime bi narušili tržišni položaj Crnogorskog Telekoma na ovom relevantnom tržištu.

4.7. Step en vertikalne integracije

Vertikalna integracija predstavlja prisustvo preduzeća na više različitih, vertikalno povezanih veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Ovu situaciju Evropska komisija u okviru Smjernica tretira kao zauzimanje tržišne moći, koje ima za cilj pokušaj izbacivanja konkurencije sa potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje pri ulasku na tržište.

Crnogorski Telekom je jedino preduzeće koje je u relevantnom periodu imalo mogućnost da na cijelom području Crne Gore pruža uslugu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, a u cilju pružanja maloprodajne usluge širokopojasnog pristupa. To mu je omogućavalo ključnu prednost u odnosu na potencijalne operatore. Potpuna kontrola nad infrastrukturom na

cijelom području Crne Gore predstavlja barijeru za nove operatore i onemogućava ih da pružaju konkurentne maloprodajne usluge, i predstavlja vertikalnu integraciju. Na taj način, u odsustvu *ex-ante* regulacije, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti da koristi diskriminaciju cijenama i cjenovno stezanje margina profita (eng. *Margin squeeze*) i čini potencijalne eventualne operatore zavisnim od njegovih cijena. Vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom, u odsustvu regulacije, omogućile bi Crnogorskom Telekomu primjenjivanje diskriminacije cijenama i istiskivanje cijena. S obzirom na sve navedeno novi operatori su u ponudi svojih usluga zavisni od Crnogorskog Telekoma koji im omogućava pristup do krajnjih korisnika.

Na osnovu prethodnog, može se zaključiti da vertikalna integracija Crnogorskog Telekoma u značajnoj mjeri štiti njegovu tržišnu poziciju.

4.8. Zaključak o procjeni postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom i ocjena efikasnosti tržišne konkurencije

Na osnovu sprovedene analize, Agencija je utvrdila da na relevantnom tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji postoje visoke i nepremostive prepreke za ulazak na tržište, da su mogućnosti za postizanje tržišne konkurencije zanemarljive, što ukazuje da na ovom relevantnom tržištu ne postoji efikasna konkurencija.

Agencija je utvrdila da Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, čime mu je omogućeno da se ponaša nezavisno od konkurencije, korisnika usluga i potrošača.

Postojanje značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma Agencija je utvrdila na osnovu tržišnog učešća od 100% na tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, koji je stabilan u posmatranom periodu, kao i analizom ostalih kriterijuma - kontrola infrastrukture čiji obim nije lako udvostručiti, pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima, ekonomije obima, ekonomija opsega i stepen vertikalne integracije.

Na osnovu svega navedenog, Agencija zaključuje da upotreba drugih kriterijuma u procjenjivanju značajne tržišne snage operatora na relevantnom tržištu nema značaj, jer ne bi mogla dati drugi rezultat, već bi samo potvrdila prethodno navedene tvrdnje u pogledu o statusu značajne tržišne snage na ovom relevantnom tržištu.

5. Prepreke u razvoju tržišne konkurencije

U ovom poglavlju Agencija analizira moguće prepreke razvoju tržišne konkurencije koje se u odsustvu regulacije, a u periodu na koje se odnosi analiza, mogu pojaviti na ovom relevantnom tržištu. Prepreke razvoju tržišne konkurencije mogu proizaći iz namjere operatora da na tržištu iskoristi svoje visoko tržišno učešće, odnosno značajnu tržišnu snagu.

Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu *ex-ante* regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjeg korisnika. Time je omogućeno određivanje regulatornih obaveza koje će, saglasno članu 69 stav 3 ZEK-a, najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika. Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata s tržišta, sprečavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika, shodno Dokumentu ERG-a u vezi zajedničkog stava o primjeni odgovarajućih regulatornih obaveza³².

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obaveza, definisan regulatornim okvirom Evropske unije i ZEK-om, ne podrazumijeva da se zloupotreba statusa značajne tržišne snage stvarno desila, pa će Agencija svaku prepreku smatrati za moguću pod određenim okolnostima. Takođe, Agencija smatra da određivanje regulatornih obaveza treba da imaju preventivno dejstvo i da, iako u skladu sa evropskom praksom, treba da su primjerene nacionalnim specifičnostima.

Shodno dokumentu ERG (06) 33, regulatorna praksa prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, zasnovanih na iskustvima regulatornih tijela, pri čemu regulatorna tijela imaju slobodu da prepoznaju moguće prepreke specifične za određenu državu koje su van tog okvira. Ovih 27 uobičajenih prepreka imaju svoju tržišnu i uzročno posledičnu dimenziju, a ogledaju se kroz:

1. Prenosjenje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom sa tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
2. Različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, koja isti koriste kao sredstvo za zadržavanje statusa značajne tržišne snage (jačanje prepreka ulasku na određeno tržište);
3. Postupanja koja se mogu svesti pod pojam "tipičnog monopolskog ponašanja" (eng. *textbook monopoly behaviour*).

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje je nije u skladu sa efikasnom tržišnom konkurencijom i interesima krajnjih korisnika. Preventivno djelovanje se realizuje putem izbora adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu. Prema mišljenju Agencije, uzrok značajne tržišne snage operatora ukazuje na postojanje prepreka tržišne konkurencije u odsustvu regulacije, pa bi blagovremeno nametanje regulatornih obaveza spriječilo prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta i povećanje prepreka ulasku na tržište. Time bi se pospješio ulazak na tržište i razvoj konkurencije. Ukoliko na tržištu postoji mala vjerovatnoća ulaska novih operatora na tržište uslijed prednosti prvog operatora, regulatorno tijelo je u obavezi da zaštititi interese krajnjih korisnika i pospješiti efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

32 Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework, Final Version May 2006, ERG (06)33

S tim u vezi Agencija je, u cilju sagledavanja ukupnog ambijenta na tržištu i utvrđivanja uzroka značajne tržišne snage operatora, definisala moguće strukturne i regulatorne prepreke, kako bi bila u mogućnosti da nametne adekvatne regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Blagovremenom reakcijom i dobro odmjerenim regulatornim obavezama, Agencija može uticati na spriječavanje prenošenja značajne tržišne snage na susjedna tržišta i podizanje prepreka ulasku na tržište, čime će direktno pomoći kako ulasku na tržište tako i razvoju konkurencije na tržištu.

Takođe, na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje nepromjenjiva zbog prednosti prvog ulaska (eng. *first mover advantage*), Agencija mora zaštititi korisnike od postupanja suprotno njihovim interesima i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

5.1. Tržišna dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije

U regulatornoj praksi su, u pogledu tržišne dimenzije, poznata četiri slučaja, i to:

1. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage,
2. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage,
3. Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu,
4. Završavanje (terminacija) poziva.

5.1.1. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na operatora koji je prisutan na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Kada operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu nudi određene veleprodajne usluge, koje su neophodne za pružanje usluge na srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu, on može pokušati da tu tržišnu snagu prebaci sa veleprodajnog na maloprodajno tržište, čime bi sebi obezbijedio povoljan status na oba tržišta.

Prema dokumentu ERG (06) 33 postoje tri strategije vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage:

- odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa
- prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi
- prenošenje značajne tržišne snage na necjenovnoj osnovi.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje 11 tipičnih postupanja koji se mogu podvesti pod vertikalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- 1) Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa
- 2) Diskriminatorno korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija
- 3) Taktike odgađanja
- 4) Integralni/kombinovani paketi usluga
- 5) Nerazumni/neopravdani zahtjevi
- 6) Diskriminacija kvalitetom usluga
- 7) Strateški dizajn proizvoda
- 8) Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima
- 9) Diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- 10) Unakrsno subvencioniranje

11) Dampinške cijene.

Agencija je, shodno navedenom, analizirala sve prepreke, za koje smatra da su moguće u odsustvu regulacije na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji i, u skladu sa istim, odredila regulatorne obaveze. Regulatorne obaveze Agencija je odredila na osnovu prepreka koje su postojale u praksi kao i na osnovu prepreka za koje je predviđela da se mogu pojavljiviti na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji. u budućnosti.

5.1.2. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na operatora koji posluje na različitim tržištima koja nisu vertikalno povezana i koji ima status operatora sa značajnom tržišnom snagom na jednom od tih tržišta. Pod određenim okolnostima, operator može pokušati prenijeti značajnu tržišnu snagu s jednog tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage, na drugo, potencijalno konkurentno tržište. Horizontalno prenošenje se može realizovati između maloprodajnih, veleprodajnih ili između maloprodajnog i veleprodajnog tržišta, koji nisu vertikalno povezani.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje dva tipična postupanja koji se mogu podvesti pod horizontalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- 1) Integralni/kombinovani paketi usluga;
- 2) Unakrsno subvencioniranje.

5.1.3. Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu

Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu se odnosi kako na veleprodajno, tako i na maloprodajno tržište, pri čemu operator sa značajnom tržišnom snagom može tipičnim monopolskim ponašanjem i raznim postupcima pojačati prepreke ulasku na navedeno tržište u cilju obezbjeđivanja pozicije i značajne tržišne snage. Svi navedeni postupci u krajnjem utiču na interese krajnjih korisnika.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje deset tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na pojedinom tržištu:

- 1) Strateški dizajn proizvoda;
- 2) Ugovorni uslovi koji uvećavaju troškove prelaska korisnika;
- 3) Ekskluzivni dogovor(i);
- 4) Prekomjerna ulaganja;
- 5) Predatorske cijene;
- 6) Previsoke cijene;
- 7) Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- 8) Nedovoljna ulaganja;
- 9) Previsoki troškovi/neefikasnost;
- 10) Nizak kvalitet usluge.

5.1.4. Završavanje (terminacija) poziva

Završavanje (terminacija) poziva odnosi se na slučaj dvostranog pristupa (eng. *two-way access*), pri kom je, potrebno povezivanje dvije ili više mreža koje pružaju istu uslugu, da bi krajnji korisnici različitih mreža imali međusobnu komunikaciju. U cilju međusobnog povezivanja operatori pojedinih mreža dogovaraju veleprodajne uslove, pa se nakon toga postavljaju cijene na maloprodajnom nivou, na kojem ove mreže mogu ali i ne moraju biti konkurenti.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje četiri tipična postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom:

- 1) Prećutni sporazum(i),
- 2) Previsoke cijene,
- 3) Diskriminacija na cjenovnoj osnovi,
- 4) Odbijanje dogovora/uskraćivanje povezivanja mreža (interkonekcije).

5.2. Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije

Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije ogleda se u antikonzekurentskim aktivnostima koje se odnose na cjenovnu diskriminaciju, diskriminaciju kvalitetom, taktikama odgađanja, skrivanju/uskraćivanju informacija, cjenovno stezanje margina profita, spriječavanje ulaska potencijalnih konkurenata.

Evropska regulatorna praksa, shodno dokumentu Evropske grupe regulatora „Zajednički stav o regulatornim obavezama propisanim regulatornim okvirom u sektoru elektronskih komunikacija“, prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju konkurencije.

Da bi regulatorno tijelo bilo u mogućnosti da izabere regulatorne obveze koje na adekvatan način mogu riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu, neophodno je utvrditi uzrok odnosno izvor značajne tržišne snage operatora.

5.3. Prepreke razvoju tržišne konkurencije na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji

Agencija smatra, shodno procjeni efikasnosti tržišta i određivanju operatora sa značajnom tržišnom snagom, da je moguće postojanje prepreka razvoju tržišne konkurencije koje se odnose na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na relevantnom tržištu.

Agencija je razmatrala aktuelne i moguće prepreke u odsustvu regulacije, s obzirom na tri različite strategije vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage (ERG (06) 33):

- 1) Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa
- 2) Prenošnje značajne tržišne snage na necjenovnim osnovama
- 3) Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama.

Prilikom određivanja regulatornih obaveza Agencija smatra da nije bitno da li su prepreke aktuelne ili moguće. Drugim riječima, za određivanje regulatornih obaveza nije bitno je li se određena prepreka dogodila u praksi ili je Agencija predvidjela njeno pojavljivanje u bližoj ili daljoj budućnosti.

5.3.1. Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa

Shodno dokumentu ERG (06) 33, odbijanje dogovora predstavlja potpuno odbijanje pružanja veleprodajne usluge ili pružanje usluge pod nerazumnim/neopravdanim uslovima od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Agencija smatra da bi operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji, u odsustvu *ex-ante* regulacije, u cilju prenošenja snage na sopstveni maloprodajni nivo, mogao da ima snažan motiv da uskrati pristup svojoj mreži i odbije pregovore sa postojećim i potencijalnim konkurentima ili bi mogao da pruža usluge pod nerazumnim/neopravdanim uslovima operatorima, koji bi ovu veleprodajnu uslugu koristili u cilju pružanja usluga na povezanom maloprodajnom tržištu.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji, u odsustvu *ex ante* regulacije mogao imati interes da operatorima ne ponudi ili uskrati uslugu zajedničkog ili potpuno razvezanog pristupa lokalnoj petlji, kao i s tim povezane usluge (npr. kolokaciju, povezivanje jezgrene i pristupne mreže) pod razumnim uslovima, što bi ugrozilo efikasnu konkurenciju na povezanom maloprodajnom tržištu usluga širokopojasnog pristupa, i što bi moglo dovesti do prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma na to tržište i jačanja njegove tržišne snage na tom tržištu. Shodno navedenom, u odsustvu regulacije pristupa lokalnoj petlji i potpetlji nezavisno od primijenjene tehnologije, potencijalni konkurenti ne bi bili u mogućnosti da pružaju maloprodajne usluge koje se zasnivaju na širokopojasnom pristupu koje se po kvalitetu i cijeni razlikuju od usluga koje pruža Crnogorski Telekom, jer nemaju dovoljno pregovaračke moći da natjeraju Crnogorski Telekom da pruža pristup uslugama koje ulaze u definiciju relevantnog tržišta, kao i da isto čini pod komercijalnim uslovima koji su u skladu sa realnim troškovima.

Shodno navedenom, onemogućavanjem operatora da na maloprodajnom nivou nude usluge koje se zasnivaju na pristupu razvezanoj lokalnoj petlji i potpetlji, bila bi onemogućena efikasna konkurencija i krajnjem korisniku onemogućen izbor u pogledu cijene, kvaliteta i asortimana maloprodajnih usluga.

5.3.2 Prenosnje značajne tržišne snage na necjenovnim osnovama

5.3.2.1. Diskriminatorno korišćenje informacija ili uskraćivanja informacija

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji i kao vertikalno integrisani operator, u odsustvu *ex ante* regulacije, operatorima koji imaju namjeru da koriste uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, mogao uskraćivati važne informacije, koje bi istovremeno pružao svom maloprodajnom dijelu, čime bi se omogućilo diskriminatorno korišćenje informacija ili uskraćivanja informacija. Neraspolaganje podacima o ulaganjima u mreže nove generacije, kao i o otvaranju novih pristupnih tačaka negativno bi uticalo na poslovne planove i ulaganja operatora korisnika, s obzirom da ne bi mogli blagovremeno procijeniti uticaj takvih promjena i razmotriti različite mogućnosti ulaganja u sopstvenu mrežu, i ponuditi maloprodajne usluge. S tim u vezi, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti prednosti prvog ulaska, i dovesti sopstveni maloprodajni dio u povoljniji položaj na povezanom maloprodajnom tržištu od postojećih i potencijalnih konkurenata, čime bi prenio svoju značajnu tržišnu snagu na povezano maloprodajno tržište, a što za posljedicu

ima ugrožavanje efikasne tržišne konkurencije i neravnopravni položaj potencijalno zainteresovanih operatora i maloprodajnog dijela Crnogorskog Telekomu.

5.3.2.2. Taktike odgađanja

Taktike odgađanja se odnose na pružanje veleprodajne usluge zainteresovanom korisniku sa zakašnjenjem u odnosu na rokove u kojima isto čini sopstvenom maloprodajnom dijelu. Na taj način se potencijalni konkurenti dovode u neravnopravan položaj na vertikalno povezanom veleprodajnom i maloprodajnom tržištu, s obzirom da im je ta veleprodajna usluga neophodna za pružanje usluga krajnjim korisnicima.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, mogao imati interes od prolongiranja procedura za pružanje usluga prema drugim operatorima, što bi, u odsustvu regulacije uslovalo mogućnost zloupotrebe taktike odgađanja. Primjenom taktika odgađanja na ovom tržištu, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti što duže održavati svoje tržišno učešće na povezanom maloprodajnom tržištu, odnosno pri pružanju usluga širokopojasnog pristupa internetu i pristupa fiksnoj mreži. Takođe, razvojem mreža nove generacije i novih tehnoloških rješenja, Crnogorski Telekom bi mogao, u odsustvu regulacije, primjenjivati taktike odgađanja na način da blagovremeno ne pruži odgovarajuću veleprodajnu uslugu dok istovremeno na maloprodajnoj razini nudi usluge na temelju mreža nove generacije. Na taj način, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti na maloprodajnom nivou, do uvođenja odgovarajućih veleprodajnih usluga, koristiti prednosti prvog ulaska s obzirom da bi jedini bio u mogućnosti širem broju korisnika da nudi naprednije usluge boljeg kvaliteta. Na taj način Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti značajnu tržišnu snagu sa relevantnog veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište i jačati svoju tržišnu poziciju na povezanom maloprodajnom tržištu, a što bi moglo da dovede i do uspostavljanja monopola.

Ovo bi imalo za posljedicu jačanje tržišne snage Crnogorskog Telekomu i podsticanje neefikasne konkurencije, odnosno jačanje monopola.

5.3.2.3. Neopravdani zahtjevi

Neopravdani zahtjevi se odnose na sve uslove koji nisu neophodni, ali podižu troškove i usporavaju postojeće i potencijalne konkurenate na određenom tržištu.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili namjeravaju koristiti relevantnu veleprodajnu širokopojasnu uslugu Crnogorskog Telekomu za pružanje usluga na maloprodajnom nivou, gdje predstavlja konkurenciju maloprodajnom dijelu Crnogorskog Telekomu, mogao nametnuti razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, s obzirom na rokove, uslove i iznos. S tim u vezi bi mogao neopravdano forsirati korišćenje skupljih tehnologija za pružanje veleprodajne usluge, a sve u svrhu povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata. Takođe, Crnogorski Telekom bi mogao tražiti informacije potrebne za pružanje veleprodajne usluge, kao što su npr. informacije o ciljanim krajnjim korisnicima, iznad nivoa koji je potreban, odnosno ekonomski i tehnički opravdan pri pružanju veleprodajne usluge. Takve informacije o krajnjim korisnicima, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti kako bi za tog

istog krajnjeg korisnika mogao kreirati uslugu koja bi odgovarala tom krajnjem korisniku s ciljem da pridobije istog, a što bi opet dovelo do prenošenja značajne tržišne snage i jačanja njegovog tržišnog položaja na povezanoj maloprodajnom nivou.

5.3.2.4. Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima

Naopravdano korišćenje informacija podrazumijeva postupke operatora sa značajnom tržišnom snagom u kojima isti koristi podatke koji su mu potrebni za pružanje veleprodajne usluge a koje mu dostavljaju postojeći ili novi operatori na tržištu pri čemu ih koristi s ciljem podizanja troškova konkurenciji i ograničavanja njihovog djelovanja na odgovarajućem maloprodajnom tržištu.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom u odsustvu regulacije mogao zloupotrijebiti informacije od potencijalnih konkurenata na način što bi ih koristio u cilju stvaranja nepovoljne slike o drugom operatoru i njegovim uslugama, kao i za potrebe svog maloprodajnog dijela ili potrebe povezanih društava. Na osnovu takvih informacija, Crnogorski Telekom bi mogao ponuditi posebne uslove za pojedine krajnje korisnike kako bi ih motivisao da ne promijene operatora, što bi moglo dovesti do smanjenja maloprodajnih prihoda konkurenata na način da krajnji korisnici odustanu od prelaska ili do povećanja troškova konkurenata (npr. dodatni marketinški troškovi za privlačenje korisnika). Time bi Crnogorski Telekom imao mogućnost da ostvari tržišnu prednost korišćenjem svoje tržišne snage na veleprodajnom tržištu, koju bi prenio na vezano maloprodajno tržište i uzrokovao povećanje troškova ostalih operatora, probleme u njihovom poslovanju i povlačenje sa tržišta.

5.3.2.5. Diskriminacija kvalitetom usluga

Diskriminacija kvalitetom usluge je pojava kada operator sa značajnom tržišnom snagom utiče na povećanje troškova postojećih ili potencijalnih konkurenata ili na smanjivanje zarade na maloprodajnom nivou, na način što ih dovedu u neravnotežan položaj kvalitet pružanja usluge

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao na različite načine uticati da drugim potencijalnim operatorima pruža veleprodajnu uslugu nižeg kvaliteta od nivoa koji bi pružao svom maloprodajnom dijelu. Na taj način Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti da vrši diskriminaciju kvalitetom usluga, čime bi se vršio direktan uticaj na percepciju i povjerenje krajnjih korisnika, što bi uzrokovalo prestanak korišćenja usluge od strane krajnjih korisnika. To bi dovelo do prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma sa veleprodajnog na maloprodajni nivo što bi dovelo do neefikasne konkurencije i nemogućnosti izbora krajnjih korisnika.

5.3.3 Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama

Diskriminacija na cjenovnoj osnovi odnosi se na slučaj u kome operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu neophodnu za pružanje određene maloprodajne usluge po različitim cijenama svom maloprodajnom dijelu i drugim operatorima (konkurentima).

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji i kao vertikalno integrisani operator, u odsustvu *ex ante* regulacije, mogao nuditi veleprodajnu uslugu svom maloprodajnom dijelu po nižim cijenama u odnosu na druge operatore, čime bi direktno uticao na maloprodajne cijene, prenoseći svoju značajnu tržišnu snagu na vezano maloprodajno tržište.

Postavljanjem veleprodajne cijene iznad cijene po kojoj tu istu uslugu nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju tržišnu snagu na vertikalno povezano maloprodajno tržište. Pri tom bi nivo maloprodajnih cijena s kojima bi ostali operatori bili primorani da konkurišu u odnosu na postavljene veleprodajne cijene doveo do istiskivanja cijena (eng. *price squeeze*), odnosno, dugoročno, do neefikasne tržišne konkurencije i izlaska drugih operatora s tržišta. To bi vodilo ka nekonkurentnom položaju drugih operatora, čime bi efikasna tržišna konkurencija bila ugrožena a samim tim i interesi krajnjih korisnika.

5.3.4. Unakrsno subvencioniranje

Unakrsno subvencioniranje se odnosi na operatore sa značajnom tržišnom snagom koji, u odsustvu regulacije, na veleprodajnom nivou naplaćuju uslugu po cijeni iznad troška, kako bi uslugu na maloprodajnom vezanom tržištu nudili po cijeni ispod troška, što vodi ka cjenovnom stezanju (eng. *price squeeze*) i prenošenju značajne tržišne snage sa relevantnog tržišta veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji na maloprodajno vezano tržište. Unakrsnim subvencioniranjem bi efikasna konkurencija bila narušena i ojačan tržišni položaj operatora sa značajnom tržišnom snagom. Shodno tome, Crnogorski Telekom bi, u odsustvu regulacije, mogao vršiti unakrsno subvencioniranje i prenošenje značajne snage sa relevantnog tržišta na povezano maloprodajno tržište i cjenovno stezanje. Ova prepreka iziskuje potrebu uvođenja cjenovne regulacije putem troškovnog modela.

6. Regulatorne obaveze operatora sa značajnom tržišnom snagom

Jedan od osnovnih ciljeva i regulatornih načela Agencije je podsticanje tržišne konkurencije u obavljanju djelatnosti elektronskih komunikacija. U tom kontekstu Agencija nastoji da osigura da predmetno veleprodajno tržište funkcioniše na način da pruži optimalan podsticaj razvoju tržišne konkurencije na maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu. Ovaj cilj se postiže onemogućavanjem SMP operatora u iskorišćavanju svoje tržišne snage na relevantnom tržištu, jer bi to imalo neželjene posljedice kako za veleprodajno tržište tako i za povezana maloprodajna tržišta za koja je konkretna veleprodajna usluga ulazni proizvod.

Agencija je, u prethodnom krugu analize 2017. godine, Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom odredila sledeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza objavljivanja podataka, uz obavezu izmjene i objavljivanja Referentne interkonekcione ponude;
2. Obaveza obezbeđivanja nediskriminatornosti;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva;

Regulatorne obaveze imaju preventivno dejstvo i da treba da budu u skladu sa evropskom praksom i nacionalnim specifičnostima.

Saglasno Smjernicama Evropske komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza regulatori imaju u vidu sledeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinosa razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom predstavlja osnov za propisivanje i nametanje *ex ante* obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu-odstupanju od efikasne konkurencije.

Agencija smatra da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti time što će se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrediti one regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije.

Dinamika razvoja tržišta nije promijenjena u odnosu na prethodnu analizu tržišta, već i dalje Crnogorski Telekom ima 100% učešće na predmetnom tržištu. Prepreke ulasku na tržište još uvijek su visoke i nepremostive.

Širokopojasni pristup internetu na maloprodajnom nivou moguć je preko različitih tehnologija, pri čemu maloprodajni korisnici imaju izbor u smislu izbora kvaliteta usluge i izbora tarifnog paketa, što je još uvijek uslovljeno lokacijom, odnosno postojanjem alternativnih mrežnih platformi, koje su ograničene područjima koje pokrivaju.

Veleprodajno tržište lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji je osnovni uslov da bi alternativni operatori mogli konkurisati na maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu i mala je vjerovatnoća da bi ta usluga, u odsustvu regulacije, bila ponuđena na tržištu. Ovaj

stav je zasnovan na činjenici da ne postoji ni jedan slučaj da operator nudi veleprodajni lokalni pristup ako mu to regulacijom nije nametnuto. Direktna korist od postojanja veleprodajne pristupne usluge je da su alternativni operatori u mogućnosti da konkurišu na pripadajućem maloprodajnom nivou, što pozitivno utiče na maloprodajne usluge i cijene tih usluga.

Uzevši u obzir prethodno navedene probleme koji se javljaju na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji i prepoznate prepreke razvoju tržišne konkurencije navedene u prethodnom poglavlju, Agencija smatra da je neophodna regulacija predmetnog tržišta i zadržavanje regulatornih obaveza.

6.1.Regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji

Agencija, u skladu sa ZEK-om, a shodno prethodno elaboriranim preprekama razvoju tržišne konkurencije na relevantnom veleprodajnom tržištu pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, predlaže da se Crnogorskom Telekomu propišu sledeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza objavljivanja podataka, uz obavezu izmjene i objavljivanja Referentne interkonekcionih ponude;
2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
3. Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija;
4. Pristup elementima mreže i njihovo korišćenje;
5. Kontrola cijena i vođenja troškovnog računovodstva;

Prilikom ponovnog određivanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, na osnovu analize sprovedene po članu 70 ZEK-a, Agencija može izmijeniti obim naloženih mjera.

6.1.1. Obaveza objavljivanja podataka

Agencija može, shodno članu 71 ZEK-a operatoru sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu, nametnuti obavezu objavljivanja podataka uz obavezu izmjene i objavljivanja Referentne interkonekcionih ponude u vezi interkonekcije i pristupa, na način da učine dostupnim određene podatke, kao što su:

1. računovodstveni podaci;
2. tehničke specifikacije;
3. karakteristike mreže;
4. uslovi korišćenja;
5. cijene usluga.

Agencija smatra da je potrebno Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji zadržati obavezu objavljivanja podataka. Obaveza objavljivanja podataka se ostvaruje u obliku Referentne ponude za pristup razvezanoj lokalnoj petlji. Referentna ponuda za pristup razvezanoj lokalnoj petlji mora biti u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i raščlanjena na način da drugi operatori, koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu potrebni za pružanje zahtjevanje usluge.

Shodno preprekama razvoju tržišne konkurencije koje se odnose na prenošenja značajne tržišne snage na necjenovnim osnovama i prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama, Agencija smatra da je potrebno da se Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom

snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, zadrži obaveza objavljivanja podataka u vezi sa segmentom za raščlanjene komponente usluga pristupa putem lokalne pristupne mreže, uključujući korišćenje elemenata pripadajuće infrastrukture.

Navedena regulatorna obaveza je i dodatna obaveza u smislu rješavanja svih prepreka razvoju konkurencije koje su vezane uz diskriminaciju na cjenovnoj i necjenovnoj osnovi, s obzirom da je moguće utvrditi sve oblike diskriminatorskog ponašanja samo kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojima operator sa značajnom tržišnom snagom (kome je određena regulatorna obaveza objavljivanja podataka) nudi predmetnu veleprodajnu uslugu. Stoga, samo uz transparentno objavljene uslove operatori mogu utvrditi jesu li diskriminirani rokovima, uslovima ili cijenama prilikom pružanja predmetne usluge.

Svrha obaveze objavljivanja podataka je da svi operatori na relevantnom tržištu imaju mogućnost uvida u uslove za korišćenje usluga za koje je određena obaveza pristupa. Obaveza objavljivanja podataka se u potpunosti nadopunjuje sa obavezom nediskriminacije, i nužna je iz razloga što su predmetne usluge tehnički zahtjevne. Stoga je izvršavanje obaveze nediskriminacije moguće samo u slučaju transparentnog prikaza svih informacija i uslova u vezi navedene usluge.

Shodno navedenom, Agencija smatra da se Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, odredi regulatorna obaveza objavljivanja podataka, tako da:

- Crnogorski Telekom je dužan da objavi Referentnu ponudu za sve veleprodajne usluge obuhvaćene definicijom ovog relevantnog tržišta, na osnovu koje drugi operatori neće biti obavezni da plaćaju dodatne troškove, koji nisu nužni za pružanje zatražene usluge.
- Referentna ponuda za pristup razvezanoj lokalnoj petlji mora biti detaljno raščlanjena u skladu sa potrebama tržišta, i mora sadržati pripadajuće rokove, uslove i cijene usluga, kao i dio u kom će se definisati uslovi korišćenja zajedničkog prostora (kolokacija) zajedno sa rokovima, uslovima i cijenama pružanja usluge.
- Crnogorski Telekom je dužan da Agenciji dostavlja detaljne izvještaje sa svim relevantnim pokazateljima efikasnosti pružanja usluga (eng. Key Performance Indicators - KPI) i to na tromjesečnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije, da bi Agencija bila u mogućnosti pravovremeno da reaguje.;
- Crnogorski Telekom je dužan da Agenciji i drugim operatorima omogući pristup sistemu/bazi podataka koji se koristi za računanje i čuvanje – KPI;
- Crnogorski Telekom mora omogućiti operatorima korisnicima rezultate glavnih pokazatelja efikasnosti, i to: prosjek za sve operatore korisnike, posebno za maloprodajni dio Crnogorskog Telekoma.

Obaveza objavljivanja podataka se nameće sa ciljem da svi operatori na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji imaju mogućnost uvida u uslove za korišćenje usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, i predstavlja preduslov za poštovanje obaveze nediskriminatornosti. Shodno tome, nametanje obaveze nediskriminatornosti je moguće samo u slučaju transparentnog prikaza svih informacija i uslova potrebnih za pristup razvezanoj lokalnoj petlji.

Nadalje, Agencija smatra da, s obzirom na tehničku složenost usluga koje pripadaju veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, pristup potrebnim informacijama sam po

sebi ne bi bio dovoljan, pa je potrebno Crnogorskom Telekomu odrediti obavezu objave Referentne ponude na način da drugi operatori, koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne usluge i troškove, koji nijesu potrebni za pružanje zahtjevane usluge. Crnogorski Telekom treba u okviru Referentne ponude da opiše detaljno usluge koje su predmet ovog relevantnog tržišta, pa ista mora biti detaljno raščlanjena u skladu sa tržišnim potrebama i s njima povezanim uslovima, uključujući cijene, razumno određene rokove i naknade u slučaju kašnjenja, sve u skladu sa obavezama određenim rješenjem, izdatim shodno članu 69 ZEK-a. Takođe, Referentna ponuda za pristup razvezanoj lokalnoj petlji treba da sadrži i uslove korišćenja zajedničkog prostora (kolokacija) zajedno sa rokovima, uslovima i cijenama pružanja usluge.

Agencija određuje Crnogorskom Telekomu obavezu objave:

- Referentne ponude u kojoj će biti definisani uslovi za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i potpetlji na osnovu bakarne parice (eng. *copper LLU, copper SLU*),
- Referentne ponude za uslugu virtuelnog razvezanog pristupa (eng. *VULA*) putem FTTC tehnologije i FTTH PON tehnologije,
- Referentne ponude za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkog vlakna (eng. *FTTH P2P i FA PON*).

U referentnoj ponudi moraju biti opisane usluge koje Crnogorski Telekom nudi u vezi s pojedinom veleprodajnom uslugom, i ista mora biti detaljno raščlanjena u skladu s tržišnim potrebama te s njima povezanim uslovima, uključujući cijene, razumno određene rokove i naknade u slučaju kašnjenja. Uslovi za kolokaciju su sastavni dio Referentne ponude Crnogorskog Telekoma za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, a primjenjuju se na jednak način i za druge veleprodajne usluge obuhvaćene ovim dokumentom za koje je potrebna kolokacija.

Agencija određuje Crnogorskom Telekomu sljedeće rokove u vezi objave referentne ponude, zavisno od usluga koje su definisane u pojedinoj referentnoj ponudi:

a) Usluga pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice

Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od donošenja Rješenja Agencije u ovom postupku objavi uslove, rokove i cijene usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid.

b) Usluga pristupa razvezanoj potpetlji na osnovu bakarne parice

Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od prijema zahtjeva koji je je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji objavi uslove, rokove i cijene usluge pristupa razvezanoj potpetlji na osnovu bakarne parice na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid."

c) Usluga virtuelnog razvezanog pristupa

Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od prijema zahtjeva koji je je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji objavi uslove, rokove i cijene

usluge virtuelnog razvezanog pristupa u FTTC konceptu i FTTH PON konceptu u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid. "

d) Pristup razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkih vlakana (FTTH P2P, FA PON)

Ukoliko Crnogorski Telekom gradi pristupnu mrežu putem optičkih vlakana primjenom tehnologije od tačke do tačke, Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od donošenja Rješenja Agencije u ovom postupku objavi uslove, rokove i cijene usluge koja se zasniva na navedenom konceptu.

Potrebno je definisati uslove, rokove i cijene za pristup PON mreži na lokaciji optičkog razdjelnika (splitera) (fibre access – FA), pa je Crnogorski Telekom obavezan da, 90 dana od donošenja Rješenja Agencije u ovom postupku objavi uslove, rokove i cijene usluge pristupa pasivnoj pristupnoj optičkoj mreži na lokaciji optičkog razdjelnika (splitera).

Ukoliko pristup razvezanoj lokalnoj petlji u FTTH PON konceptu bude moguć i putem nekog drugog tehnološkog rješenja, osim virtuelnog razvezanog pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, Crnogorski Telekom je obavezan da pripremi uslove, rokove i cijene za novu uslugu u referentnu ponudu u skladu sa obavezama iz analize tržišta.

e) Povezivanje jezgrene mreže i pristupne mreže (backhaul)

Crnogorski Telekom je obavezan da, shodno definisanoj obavezi pristupa, da u 90 dana od dana prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi uslove, rokove i cijene za uslugu:

- zakupa optičkih vlakana bez prenosne opreme (dark fibre)
- i/ili pružanja pristupa na bazi talasne dužine (xWDM pristup)."

Takođe, Agencija smatra da Crnogorski Telekom treba da, na osnovu dosadašnjeg iskustva, objavi troškovnik predmetnih radova za sve radove koje izvodi prilikom realizacije kolokacijskog prostora, kako bi isti bio transparentan i svim operatorima prilikom plaćanja troškova pripreme i stavljanja na raspolaganje kolokacijskog prostora.

Isto tako, Agencija smatra da Crnogorski Telekom u okviru Referentne ponude za pristup razvezanoj lokalnoj petlji mora definisati i uslove prelaza sa usluge bitstream pristupa na uslugu pristupa lokalnoj petlji.

Referentna ponuda ponuda Crnogorskog Telekoma za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji ostaje nepromijenjena u svim onim dijelovima u kojima se regulatorne obaveze nisu promijenile. Ako referentna ponuda nije u skladu sa ZEK ili uslovima na tržištu, nakon sprovedene javne rasprave, Agencija može rješenjem narediti njenu izmjenu u roku do 30 dana.

U okviru obaveze objavljivanja podataka, Agencija zadržava Crnogorskom Telekomu obavezu praćenja relevantnih pokazatelja efikasnosti i dostavu detaljnih izvještaja sa svim relevantnim pokazateljima efikasnosti (eng. *performance indicators*) na tromjesečnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije.

Agencija mora imati pristup sistemu/bazi podataka koji se koristi za računanje i čuvanje glavnih pokazatelja efikasnosti - KPI (eng. Key Performance Indicators). Na taj način Agencija može da prati pokazatelje efikasnosti i ima mogućnost da spriječi bilo kakvo diskriminišuće ponašanje prema operatorima korisnicima.

Izvještaj o KPI vrijednostima obavezno mora da sadrži sledeće:

1. broj primljenih/odbijenih/realizovanih zahtjeva (zasebno odvojiti zahtjeve povezane s prenosom broja);
2. broj prihvaćenih, pa naknadno odbijenih zahtjeva, odvojeno za nove i postojeće korisnike;
3. prosječno vrijeme realizacije zahtjeva (zasebno odvojiti zahtjeve povezane s prenosom broja);
4. broj neblagovremenih realizacija zahtjeva (zasebno odvojiti zahtjeve povezane s prenosom broja);
5. procenat zahtjeva realizovanih u željenom ili predviđenom roku, odvojeno za nove i postojeće korisnike;
6. broj zahtjeva za koje je prijavljen kvar na strani Crnogorskog Telekomu u roku do 2 dana, od 2 do 10 dana i od 10 do 30 dana od aktivacije;
7. prosječno vrijeme kašnjenja realizacije zahtjeva (zasebno odvojiti zahtjeve povezane s prenosom broja);
8. broj primljenih/odbijenih/realizovanih zahtjeva za ponudu kolokacije/proširenja kolokacije po tipu kolokacije (fizička unutrašnja, fizička spoljna, udaljena ili virtuelna);
9. uspostavljanje kolokacije (fizička unutrašnja, fizička spoljna, udaljena ili virtuelna) - prosječno u danima;
10. prosječan broj realizovanih kolokacija (fizička unutrašnja, fizička spoljna, udaljena ili virtuelna) izvan određenog roka (prosjek);
11. broj prijavljenih kvarova (smetnji);
12. prosječno vrijeme otklanjanja kvara;
13. procenat otklonjenih kvarova izvan definisanog vremena (zasebno izdvojiti kvarove na kablju)
14. prosječno vrijeme otklanjanja kvara na prenosnim kablovima;
15. prosječno vrijeme otklanjanja kvara kod napajanja električnom energijom;

Definicije parametara i način računanja njihovih vrijednosti treba da budu u skladu sa odgovarajućim preporukama relevantnih međunarodnih organizacija (ITU, ETSI itd.). U slučaju da Crnogorski Telekom koristi drugačije metode računanja vrijednosti parametara, to treba jasno da naglasi u svojoj referentnoj ponudi.

Rezultati glavnih pokazatelja efikasnosti moraju biti iskazani na tromjesečnom nivou na sljedeći način:

- po operatoru korisniku,
- prosječno za sve operatore korisnike i
- zasebno za maloprodajni dio Crnogorskog Telekomu.

Relevantni pokazatelji efikasnosti po operatoru i prosječno za sve operatore korisnike treba da budu na odgovarajući način razdvojeni po uslugama za koje je određena obaveza pristupa. Crnogorski Telekom nije obavezan da pokazatelje 5, 6, 7, 10, 11 i 12 dostavlja za svoj maloprodajni dio.

Uz to Agencija može u zasebnom postupku zahtijevati praćenje i izvještavanje i za neke druge KPI vrijednosti zavisno od potreba Agencije i zahtjeva tržišta. Crnogorski Telekom je operatorima korisnicima, obavezan da pruža:

- pristup KPI podacima u vezi njihovih aktivnosti;
- rezultate glavnih pokazatelja efikasnosti prosječno za sve operatore korisnike, zasebno za maloprodajni dio Crnogorskog Telekoma i zasebno za povezana društva na tromjesečnom nivou.

Rezultate glavnih pokazatelja efikasnosti za pojedino tromjesečje Crnogorski Telekom treba da učini dostupnim Agenciji 15 dana nakon završetka tog tromjesečja.

U okviru obaveze objavljivanja podataka, u cilju dopune obaveze nediskriminatornosti i uklanjanja potencijalne prepreke definisane u prethodnom poglavlju ovog dokumenta, Crnogorski Telekom je obavezan svim operatorima korisnicima referentne ponude omogućiti uvid u sljedeće:

- informacije o topologiji mreže s lokacijama glavnog razdjelnika, broj parica privedenih na glavni razdjelnik i broj izvedenih parica u pristupnoj mreži;
- informacije o raspoloživosti, odnosno broju aktivnih i broju slobodnih (nezauzetih) lokalnih petlji i potpetlji na pojedinim lokacijama, odnosno svim lokacijama gdje postoji mogućnost kolokacije;
- podatke o geografskoj pokrivenosti po pojedinom glavnom razdjelniku Crnogorskog Telekoma ili drugoj odgovarajućoj opremi u fiksnoj telefonskoj mreži, u obliku geografskih karata ili popisu ulica koje su pokrivene pojedinim glavnim razdjelnikom Crnogorskog Telekoma ili s drugom odgovarajućom opremom u fiksnoj telefonskoj mreži;
- informacije o planiranim promjenama u mreži i nacrtima modernizacije svoje mreže.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom trebalo da uskladi mogućnosti sopstvenog Network Inventory sa obavezama koje Crnogorski Telekom ima u skladu sa ZEK-om. Takođe, shodno članovima 16 i 17 Preporuke Komisije o regulisanom pristupu mrežama nove generacije (NGA) (2010/572/EU), Crnogorski Telekom je obavezan, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na predmetnom tržištu, kada pravi građevinsku infrastrukturu, instalira dovoljan kapacitet za druge operatore kako bi mogli da je koriste, kao i da sarađuju sa drugim tijelima u cilju stvaranja baze podataka koja sadrži informacije o geografskoj lokaciji, raspoloživom kapacitetu i drugim fizičkim karakteristikama kompletne građevinske infrastrukture koja se može koristiti za postavljanje optičkih mreža na datom tržištu ili tržišnom segmentu. Nadalje, shodno Direktivi EU 61/2014, potrebno je navedene podatke obezbijediti u cilju smanjenja troškova izgradnje elektronskih komunikacionih mreža velikih brzina. Operatori treba da imaju pristup takvoj bazi podataka.

Crnogorski Telekom je obavezan da pristup navedenim informacijama omogući operatorima u istom roku u kojem mora početi primjenjivati referentnu ponudu usklađenu sa obavezama iz ovog dokumenta. Na taj način, drugi operatori će moći ravnopravno da posluju i dobijaju jednake informacije kao i maloprodajni dio Crnogorskog Telekoma ili njegova povezana društva, a sve u korist krajnjih korisnika.

Agencija smatra da se objavljivanjem referentne ponude uklanjaju prepreke ulasku na tržište, definisane poglavlju 4 ovog dokumenta, čime se podstiče ulazak novih operatora, odnosno tržišna konkurencija na maloprodajnom nivou. Shodno navedenom, Agencija smatra da je navedena obaveza primjerena i srazmjerna, s obzirom da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije,

mogao netransparentnim uslovima i cijenama drugim operatorima nuditi različite uslove i cijene od onih koje pruža svom maloprodajnom dijelu i svojim povezanim društvima. Zato je objavljivanje referentne ponude je nužna obaveza jer omogućava transparentno djelovanje Crnogorskog Telekomu, a istovremeno dopunjuje obavezu nediskriminatornosti.

Takođe, određivanjem ostalih obaveza u okviru obaveze objavljivanja podataka, nadopunjuje se obaveza nediskriminacije, čime se uklanjaju sve potencijalne prepreke definisane u poglavlju 4 ovog dokumenta.

Agencija smatra da je potrebno da se Crnogorskom Telekomu, u skladu sa članom 71 i 72 ZEK-a, naredi obaveza da u roku od 90 dana od stupanja na snagu Rješenja iz člana 69 i 70 ZEK-a mora izmijeniti/dopuniti Referentnu ponudu za pristup razvezanoj lokalnoj petlji.

Primarna funkcija obaveze obezbjeđivanja objavljivanja podataka je da druge obaveze, a naročito obavezu omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja i obavezu nediskriminatornosti, učini još efikasnijim. Agencija smatra da je proporcionalno i opravdano nametnuti obavezu obezbjeđivanja objavljivanja podataka Crnogorskom Telekomu, kako bi se osigurala praksa da veleprodajni operator nudi usluge istog kvaliteta drugim operatorima kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Drugim riječima, nametanje ove obaveze osigurava da alternativni pružaoci usluga na osnovu transparentno objavljenih uslova veleprodajnog operatora mogu doći do zaključka o tome da li su diskriminisani rokovima, uslovima ili cijenama prilikom pružanja predmetne usluge.

Sprovođenje obaveze obezbjeđivanja objavljivanja podataka omogućava Agenciji da vrši nadzor nad sprovođenjem obaveze nediskriminatornosti i identifikovanje svih oblika diskriminatornog ponašanja u pogledu rokova, uslova i cijena. Naime, navedena regulatorna obaveza je i dodatna obaveza u smjeru rješavanja svih prepreka razvoju konkurencije koje su vezane za diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na necjenovnoj osnovi, s obzirom da je moguće utvrditi sve oblike diskriminatornog ponašanja samo onda kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojima operator sa značajnom tržišnom snagom nudi usluge na relevantnom tržištu.

Obaveza obezbjeđivanja objavljivanja podataka je, takođe, komplementarna obavezi vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija, koja podrazumijeva transparentnost izvještaja o troškovima i internih transfernih cijena operatora sa značajnom tržišnom snagom. Primjena obaveze obezbjeđivanja preglednosti ima za cilj da ukaže i doprinese rješavanju antikonkurentskih aktivnosti i prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na praksu unakrsnog subvencionisanja, cjenovnu diskriminaciju i praksu cjenovnog stezanja margina profita (eng. *price squeeze*) operatora.

Shodno tome, Agencija smatra da se objavom Referentne ponude za pristup razvezanoj lokalnoj petlji otklanjaju prepreke prenošenja značajne tržišne snage na necjenovnim osnovama i prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama, i da se time podstiče ulazak novih operatora, što istovremeno podstiče konkurenciju i na maloprodajnom tržištu.

Naime, u pogledu prepreka koje se tiču prenošenja značajne tržišne snage na necjenovnim osnovama, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na predmetnom relevantnom tržištu i kao vertikalno integrisani operator, zbog mogućeg diskriminatornog korišćenja informacija ili uskraćivanja informacija, u odsustvu regulacije mogao uskraćivati, operatorima koji imaju namjeru da koriste uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, važne informacije, koje bi istovremeno pružao svom maloprodajnom dijelu. Time bi efikasna tržišna

konkurencija bila ugrožena jer bi potencijalno zainteresovani operator i maloprodajni dio Crnogorskog Telekomu bili u neravnopravnom položaju.

Takođe, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u cilju prevazilaženja prepreke koja se odnosi na taktike odgađanja, trebalo da precizira rokove koji se odnose na implementaciju usluga relevantnog tržišta, jer bi, u suprotnom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator na relevantnom tržištu, mogao imati interes od prolongiranja procedura za pružanje usluga prema drugim operatorima. Agencija smatra da bi Crnogorskom Telekomu trebalo nametnuti obavezu objavljivanja podataka i u pogledu kvaliteta usluge, čime će se izbjeći mogućnost diskriminacije kvalitetom od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. Agencija predlaže obavezu SLA. Na osnovu člana 75 ZEK Agencija može propisati tehničke i organizacione uslove koje je dužan da ispuni operator sa značajnom tržišnom snagom i operatori koji zahtijevaju pristup, kada je to neophodno radi obezbjeđivanja nesmetanog funkcionisanja mreže što je i u skladu sa Pravilnikom o pristupu i interkonekciji, a takva mjera je u modernim komunikacionim ugovorima i SLA, kao što preporučuje i Dokument ERG-a o najboljoj tekućoj praksi u regulaciji velerpodajnog pristupa infrastrukturi³³. Shodno ovom dokumentu, takav SLA treba da osigura rokove pružanja usluga i otklanjanja kvara i omogućiti efikasnu konkurenciju na maloprodajnom tržištu. To znači da rokovi ne smiju biti diskriminatorni u poredjenju sa rokovima koji se primjenjuju u maloprodaji.

Takođe, u pogledu prepreka na cjenovnim osnovama, Agencija smatra, da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao nuditi veleprodajnu uslugu svom maloprodajnom dijelu po nižim cijenama u odnosu na druge operatore, čime bi direktno uticao na maloprodajne cijene, prenoseći svoju značajnu tržišnu snagu na vezano maloprodajno tržište. Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije odnosno obaveze objavljivanja podataka, unakrsnim subvencioniranjem na veleprodajnom nivou mogao naplaćivati usluge po cijeni iznad troška, kako bi uslugu na maloprodajnom vezanom tržištu ponudio po cijeni ispod troška.

Agencija ocjenjuje da ova regulatorna obaveza ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već doprinosi promovisanju razvoja održive konkurencije na relevantnom tržištu.

Agencija naglašava da je Referentna ponuda dokument koji je podložen izmjenama, shodno promjenama na tržištu i tehnološkom razvoju.

Ako Referentne ponude ne odgovaraju uslovima na tržištu i zahtjevima iz ovog dokumenta, Agencija može narediti njihovu izmjenu u roku do 30 dana. Operator može i sam inicirati izmjenu Referentne ponude.

6.1.2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti

Agencija može, shodno članu 73 ZEK-a, operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, naložiti mjeru obezbjeđivanja pružanja usluge pristupa i/ili interkonekcije pod jednakim uslovima. Propisana mjera obezbjeđivanja nediskriminatornosti mora obezbijediti da operator sa značajnom tržišnom snagom primjenjuje suštinski jednake uslove i jednaki kvalitet pri pružanju usluge interkonekcije ili

³³ ERG (06) 70 rev1, Common position on best practice in wholesale unbundled access

pristupa, svim operatorima koji pružaju suštinski jednake usluge uključujući i one operatore koji su djelovi privrednog društva ili sa njime povezanog društva.

Nametanjem ove regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom otklanjaju se prepreke razvoju konkurencije koje se tiču diskriminacije na cjenovnoj osnovi i necjenovne diskriminacije. Ova obaveza je komplementarna obavezi obezbjeđenja objavljivanja podataka. Takođe, Agencija ocjenjuje da bi se uz ovu obavezu mogla efikasnije sprovoditi i regulatorna obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja. Crnogorski Telekom je, shodno Pravilniku o pristupu i interkonekciji, u obavezi da dostavi sve ugovore o pristupu i interkonekciji, kako bi Agencija bila u mogućnosti, između ostalog, da provjeri i poštovanje principa nediskriminatornosti.

Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji može sprovoditi aktivnosti koje su disriminatorne u pogledu cijena, kvaliteta i predstavljaju prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu i obračunavati usluge drugim operatorima po višim cijenama u poređenju sa cijenama koje nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, čime primjenjuje praksu cjenovnog stezanja margine profita (eng. *price squeeze*) operatora. Pored aktivnosti prenošenja značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama, operator sa značajnom tržišnom snagom može primjenjivati i antikonkurentske taktike odgađanja, uskraćivanje informacija, insistiranje na neopravdanim zahtjevima i diskriminatorno korišćenje informacija. Ove aktivnosti dovode u neravnotežan položaj konkurentske kompanije, a time i korisnike.

Operator, kome je određena obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti, prema članu 73 ZEK-a, posebno mora obezbijediti jednake uslove u jednakim okolnostima za druge operatore koji pružaju istovjetne usluge, kao i da mora pružati podatke drugim operatorima uz jednake uslove i nivo kvaliteta usluge koju osigurava za sopstvene usluge ili za potrebe svojih povezanih društava.

Shodno svemu navedenom, Agencija Crnogorskom Telekomu zadržava regulatornu obavezu nediskriminacije, pa, u skladu sa navedenom regulatornom obavezom, Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, mora:

- Obezbijediti jednake uslove (tehničke uslove, rokove, informacije itd.) u jednakim okolnostima za druge operatore koji pružaju jednake usluge³⁴.
- Pružati usluge i podatke drugim operatorima uz jednake uslove i nivo kvaliteta usluge koju osiguravaju za svoje sopstvene usluge ili potrebe svojih povezanih društava.
- Dostaviti Agenciji ugovore sklopljene na osnovu Referentne ponude za pristup razvezanoj lokalnoj petlji i pripadajućim sadržajima u roku od 7 dana od dana potpisivanja istih.

Agencija smatra da zadržavanje obaveze pristupa elementima mreže i njihovo korišćenje samo po sebi nije dovoljna mjera, s obzirom da Crnogorski Telekom može, uprkos toj obavezi, prethodno razmatranim određenim ponašanjem koje se odnosi na prenošenje značajne tržišne snage na necjenovnim i na cjenovnim osnovama, sebi i svojim povezanim društvima omogućiti bolje uslove poslovanja, čime ugrožava tržišnu konkurenciju na maloprodajnom tržištu. Shodno navedenom, regulatorna obaveza nediskriminacije dopunjava obavezu pristupa i time onemogućava Crnogorski

³⁴ Član 10. Direktive o pristupu – Access Directive

Telekom da pruža pristup pod diskriminatornim uslovima, a sa ciljem omogućavanja efikasne tržišne konkurencije.

Zadržavanjem regulatorne obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, djelimično se eliminiše mogućnost pojavljivanja prethodno navedenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, koje se odnose na prenošenje značajne tržišne snage na necjenovnim i na cjenovnim osnovama, a koje će dodatno biti riješene i određivanjem regulatorne obaveze objavljivanja podataka.

Obavezom nediskriminacije će se osigurati da operatori imaju jednake uslove u jednakim okolnostima, jednake cijene, kao i isti kvalitet usluge i informacije kao što ih Crnogorski Telekom omogućava svom maloprodajnom dijelu i povezanim društvima.

Pri tome informacije moraju biti predate u jednakim vremenskim rokovima i sa istim nivoom kvaliteta kao što ih pruža svom maloprodajnom dijelu i povezanim društvima. Crnogorski Telekom je obavezan da obavještava sve operatore s kojima ima sklopljen ugovor o izdvojenom pristupu razvezanoj lokalnoj petlji o svim planiranim promjenama o mreži, odnosno o svim nacrtima modernizacije svoje mreže, na način da informacije budu predate u jednakom vremenu i budu istog kvaliteta kao što ih Crnogorski Telekom omogućava svom maloprodajnom dijelu i povezanim društvima. Takođe, Agencija obavezuje Crnogorski Telekom da u slučaju odbijanja pojedinog zahtjeva operatora, Crnogorski Telekom mora blagovremeno da dostavi podatke operatoru korisniku o predviđenoj nadogradnji mreže ili planiranju otvaranja novih pristupnih tačaka, a u vezi pojedine lokalne petlje. U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao uskratiti detaljne i pravovremene informacije o planiranim promjenama u mreži svojim postojećim i potencijalnim konkurentima, a što bi negativno uticalo na poslovne planove i investicije tih operatora, s obzirom da ne bi bili u mogućnosti pravovremeno reagovati i prilagoditi se nastalim promjenama, a time i pravovremeno reagovati na maloprodajnom nivou. S druge strane Crnogorski Telekom bi sebi mogao obezbijediti prednost prvog ulaska, čime bi poboljšao sopstveni položaj na maloprodajnom tržištu u odnosu na postojeće i potencijalne konkurente.

Shodno navedenom, Agencija određuje da Crnogorski Telekom mora unaprijed obavještavati operatore o planiranim rekonfiguracijama u pristupnoj mreži, i to:

- 5 godina unaprijed kod preusmjeravanja dijela mreže na novi nezavisni čvor (FTTN koncept) ukoliko se radi o rekonstrukciji čvora na kojem postoji kolokacija drugog operatora
- 6 mjeseci unaprijed kod preusmjeravanja dijela mreže na novi nezavisni čvor (FTTN koncept) koliko se radi o rekonstrukciji čvora na kojem ne postoji kolokacija drugog operatora
- 6 mjeseci unaprijed kod otvaranja novog zavisnog čvora (FTTC koncept).

Operatori korisnici moraju imati potpune informacije o gore navedenim promjenama u mreži kako bi mogli donijeti odluku o ulaganjima na novoj pristupnoj lokaciji. Obavještenje operatorima mora sadržati sljedeće informacije:

1. ukupan broj parica koje će biti završene na optičkom razdjelniku (spliteru) razdjelniku u kabinetu ili novom nezavisnom čvoru kao i broj slobodnih parica;
2. broj parica koje završavaju na unutrašnjim, odnosno na spoljnim izvodima;
3. tipovi, konstrukcije i električne karakteristike kabla (promjer žile, tip izolacije, radni kapacitet parice) koji će biti u novoformiranoj pristupnoj mreži;

4. korisnike putem pristupa razvezanoj lokalnoj petlji svakog pojedinog operatora korisnika s njegovim pripadajućim jedinstvenim identifikatorom (ID-om);
5. podatak o novouvedenom čvoru pristupne mreže - da li je lociran na postojeći primarni kabal ili od njegove lokacije od postojećeg kabla postoji određena udaljenost, kao i kolika je udaljenost (izraženo u metrima) i kojim tipom kabla će biti realizovan taj privod;
6. podatak o sopstvenom slabljenju na frekvenciji od 1 MHz (ili dužine po segmentima kabla različitih električnih karakteristika) na relaciji postojeći čvor pristupne mreže - novi čvor;
7. podatak o sopstvenom slabljenju na frekvenciji od 1 MHz (ili dužine po segmentima kabla različitih električnih karakteristika) najduže pretplatničke petlje novouvedenog čvora;
8. podatak o kablovskoj kanalizaciji i odgovarajućem slobodnom prostoru u istoj na relaciji postojeći čvor pristupne mreže - novi čvor;
9. tip kolokacije koju Crnogorski Telekom nudi na novoj lokaciji (prostor u kabinetu, unutrašnja kolokacija i sl.);
10. funkciju raspodjele broja pretplatnika (kumulativno) u zavisnosti od sopstvenog slabljenja na referentnoj frekvenciji od 1 MHz (odnosno dužini petlje) za novi pristupni čvor koji se planira uvesti;
11. na relevantnoj karti razmjera 1:5000 ucrtano područje prekrivanja pristupne mreže i lokaciju novouvedenog čvora;
12. popis adresa (naziv ulica i kućni broj) koje će biti preusmjerene s postojećeg čvora na novi čvor pristupne mreže.

Crnogorski Telekom je u obavezi da navedene informacije dostavi operatorima korisnicima, i to:

- Informacije pod rednim brojevima 1, 4, 9, 11 i 12 u trenutku najave planiranih promjena u mreži;
- Informacije pod rednim brojevima 3, 5, 6, 7 i 10 nakon izrade projektne dokumentacije od strane Crnogorskog Telekoma a kada operator korisnik iskaže interes da na lokaciji novog čvora montira kolokacijsku opremu.
- Informaciju pod rednim brojem 8 samo onim operatorima korisnicima koji iskažu interes za uspostavu sopstvenog spojnog puta navedenom trasom

Ukoliko Crnogorski Telekom u trenutku dostavljanja gore navedenih informacija planira da na predmetnoj lokaciji novog pristupnog čvora koristi vektorizovani VDSL, obavezan je da o istom obavijesti operatore korisnike.

U slučaju otvaranja novog FTTN čvora kada operator korisnik mora da zamijeni postojeću uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji bitstream rješenjem, kako je definisano u obavezi pristupa, Crnogorski Telekom je obavezan da dodatno obavijesti operatora korisnika 120 dana prije prespajanja o tačnom obuhvatu projekta s popisom ULL usluga u tom trenutku i vremenskim okvirom u kojem će se prespajanje odvijati. Vremenski okvir može biti u rasponu od 2-4 sedmice u zavisnosti od kompleksnosti prespajanja (veličini obuhvata, broju korisnika, broju nastavaka u kojima se izvode aktivnosti).

Za sve ostale slučajeve, Crnogorski Telekom je obavezan da dostavi navedene informacije 45 dana prije prespajanja.

Nadalje, za sve tipove rekonstrukcije mreže Crnogorski Telekom je obavezan da 20 dana prije prespajanja definiše vremenski interval u kome će se izvršiti prespajanje pretplatničkog kabla (između 5 i 10 radnih dana) od kojeg Crnogorski Telekom ne smije odstupati. Dnevna dinamika mora se koordinirati na dnevnoj bazi između vođe poslova sa strane Crnogorskog Telekoma na terenu i kontakt osoba od strane operatora korisnika.

U slučaju da Crnogorski Telekom iz bilo kojih razloga nije u stanju da izvrši rekonfiguraciju u planiranom vremenskom okviru, Crnogorski Telekom će odmah obavijestiti o tome sve druge operatore, a uz to će:

- ponuditi operatorima kojima se otkazuje ULL usluga novi najraniji mogući termin prespajanja
- u slučaju da dolazi do vremenskog pomaka dužeg od 30 dana ili značajne promjene u obuhvatu u odnosu na broj korisnika, Crnogorski Telekom će ponoviti gore navedene procedure, osim ukoliko postoji dogovor s operatorima korisnicima.

Sve prethodno navedene informacije i obavještenja Crnogorski Telekom je obavezan da pruža operatorima korisnicima putem web portala uz slanje notifikacije putem elektronske pošte.

Modernizacija pristupne mreže infrastrukturnog operatora mora se izvoditi na način da postojeće usluge koje operatori pružaju svojim korisnicima ne budu ni u kom slučaju ugrožene tj. moraju biti u potpunosti poštovana načela spektralne kompatibilnosti u pristupnoj mreži.

Sve prethodno navedene informacije Crnogorski Telekom je obavezan da pruža operatorima korisnicima putem web portala uz slanje notifikacije putem elektroničke pošte.

Agencija može u posebnom postupku detaljnije raspisati način obavješćavanja u vezi promjena u mreži.

Crnogorski Telekom treba da dostavi Agenciji ugovore sklopljene na osnovu Referentne ponude pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i pripadajućim sadržajima³⁵ u roku od 7 dana od dana sklapanja istih. Navedeno je potrebno kako bi Agencija bila u mogućnosti da provjeriti da li Crnogorski Telekom poštuje obavezu nediskriminacije. U slučaju nepoštovanja prethodno spomenute obaveze, a shodno obavezi dostavljanja ugovora, Agencija bi bila u mogućnosti da blagovremeno reaguje. Agencija smatra da je regulatorna obaveza nediskriminacije neophodna kako bi se na tržištu spriječila sva moguća diskriminirajuća ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja su opisana u prethodnom poglavlju ovog dokumenta, a koja bi, u slučaju da se dogode, najviše štete nanijela krajnjim korisnicima. Sprečavanjem svih diskriminirajućih ponašanja stvaraju se uslovi u kojima je olakšan ulazak na tržište svim novim operatorima, a što je u cilju povećanja konkurencije na maloprodajnom tržištu. Ova regulatorna obaveza omogućava svakom operatoru na tržištu jednake informacije, rokove, uslove, kvalitet i cijene usluge kakve imaju i povezana društva i maloprodajni dio operatora sa značajnom tržišnom snagom koji nudi predmetnu uslugu.

Agencija smatra da je uz obavezu nediskriminacije, u cilju praćenja efikasnosti primjene istog, potrebno odrediti i obaveze objavljivanja podataka i odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija.

³⁵ Obaveza objave navedene Referentne ponude određena je i obrazložena u okviru obaveze objavljivanja podataka

Agencija smatra da Crnogorskom Telekomu, u cilju obezbjeđivanja standarda kvaliteta usluga, treba zadržati obavezu pripreme ugovora o nivou usluga (eng. *Service Level Agreement* - u daljem tekstu SLA). Na osnovu člana 73 ZEK-a Agencija može odrediti mjere u cilju ispunjavanja zahtjeva za pristup, a takva mjera je u modernim komunikacionim ugovorima i SLA, kao što preporučuje i Dokument ERG-a o najboljoj praksi u regulaciji veleprodajnog pristupa LLU ³⁶. Shodno ovom dokumentu, takav SLA treba da osigura rokove pružanja usluga i otklanjanja kvara i omogućiti efikasnu konkurenciju na maloprodajnom tržištu. To znači da rokovi ne smiju biti diskriminatorni u poredjenju sa rokovima koji se primjenjuju u maloprodaji. Shodno tome, Crnogorski Telekom treba obavezati na poštovanje rokova pri pružanju usluge izdvojenog pristupa razvezanoj lokalnoj petlji i povezanih sadržaja, i to na sledeći način:

- Crnogorski Telekom mora razmotriti svaki primljeni zahtjev za sklapanje ugovora, koji je izrađen u skladu sa uslovima iz Referentne ponude za pristup razvezanoj lokalnoj petlji, i odgovori na potpun zahtjev za operatorski pristup ili interkonekciju, u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva.
- Crnogorski Telekom je dužan da zaključi ugovor o operatorskom pristupu ili interkonekciji u roku od 45 dana od dana podnošenja potpunog zahtjeva.
- Crnogorski Telekom ima obavezu pregovaranja sa operatorom korisnikom u svrhu rješavanja zahtjeva za sklapanje ugovora o pristupu razvezanoj lokalnoj petlji. Ukoliko Crnogorski Telekom na zahtjev za operatorski pristup ili interkonekciju ne odgovori u roku od 45 dana, ili ukoliko odbije zahtjev za operatorski pristup ili interkonekciju, zainteresovani operator se može zahtjevom obratiti Agenciji. Agencija će donijeti odluku o opravdanosti odbijanja zahtjeva za pristupom ili interkonekcijom u roku od 30 dana od dana podnošenja zahtjeva.
- Ako Crnogorski Telekom utvrdi da primljeni zahtjev za razvezivanje lokalne petlje ne sadrži sve potrebne podatke, zatražiće od operatora korisnika dopunu tog zahtjeva u roku od 7 dana.
- Ugovor o pristupu ili interkonekciji se mora zaključiti u roku od 45 dana od dana podnošenja potpunog zahtjeva.
- Crnogorski Telekom mora pružiti operatoru korisniku pristup pojedinačnoj lokalnoj petlji u roku od najviše 45 dana od dana prijema potpunog zahtjeva za izdvajanje pripadajuće lokalne petlje. Novorealizovanu lokalnu petlju potrebno je označiti sa odgovarajućom oznakom koja se odnosi na određenog operatora korisnika i identifikacionu oznaku (ID) pojedinačne lokalne petlje.
- U slučaju prijema zahtjeva za potpuni pristup razvezanoj lokalnoj petlji i prenos telefonskog broja pretplatnika, za kojeg se zahtijeva pristup pojedinačnoj lokalnoj petlji, Crnogorski Telekom mora vremenski uskladiti datume realizacije obje usluge, vodeći računa o rokovima i za jednu i drugu uslugu;
- Crnogorski Telekom će na zahtjev operatora korisnika, koji već ima implementiranu kolokaciju za uslugu pristupa lokalnoj petlji na lokaciji lokalne pristupne tačke za međupovezivanje, bez odgađanja omogućiti implementaciju kolokacije za usluge međupovezivanja, na način da se za potrebe interkonekcije može koristiti postojeći zakupljeni prostor u kolokaciji koji se koristi za uslugu pristupa pojedinačnoj lokalnoj petlji, već instalirani telekomunikacioni orman kao i postojeće napajanje električnom energijom i klimatizacija. U tom slučaju uspostave kolokacije za usluge interkonekcije na lokaciji na kojoj je već uspostavljena kolokacija za uslugu pristupa pojedinačnoj lokalnoj petlji, operator

36 ERG (06) 70 rev1, Common position on best practice in wholesale unbundled access

korisnik je u cjelosti odgovoran za prekid usluga međupovezivanja koje je nastupilo usled ispada mrežnog napajanja opreme operatora korisnika;

- Na zahtjev operatora korisnika, Crnogorski Telekom treba da ponudi klimatizaciju kolokacijske prostorije uz dodatnu naknadu. U ovom zahtjevu operator korisnik mora naznačiti disipaciju snage svoje opreme kao i najaviti disipaciju snage u slučaju nadogradnje opreme. Crnogorski Telekom treba da u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva operatora korisnika, dostavi ponudu za ugradnju klimatizacije u kolokacijski prostor. Crnogorski Telekom treba da izvrši ugradnju klimatizacije u kolokacijski prostor u roku od 30 dana od dana prijema prihvaćene ponude od strane operatora korisnika. Operatoru korisniku, u slučaju kada se radi o posebnoj prostoriji za kolokaciju ili prostoriji u kojoj ne postoji klimatizacija, mora biti omogućeno da sam odabere dobavljača klimatizacionih uređaja na osnovu svojih poslovnih odluka kao izvođača radova postavljanja istih uz nadzor izvođača Crnogorskog Telekoma, pri čemu se održavanje ovih uređaja potpuno prenosi na operatora. Na taj način Agencija želi spriječiti zaračunavanje nepotrebnih troškova drugim operatorima, a samim time i osigurati povećanje konkurentnosti na maloprodajnom tržištu;
- Crnogorski Telekom će u pisanom obliku odgovoriti na prethodni zahtjev za informaciju o lokalnoj petlji u roku od 4 dana po prijemu prethodnog zahtjeva. U svom odgovoru Crnogorski Telekom će obavijestiti operatora korisnika o dostupnosti, dužini, tehničkim karakteristikama (presjek kablova, tip izolacije, radni kapacitet, struktura po segmentima ukoliko lokalna petlja nije homogena, kao i faktor iskorišćenosti za korišćeni kabal) i to zasebno za svaku zatraženu lokalnu petlju;
- U cilju osiguranja kontinuiteta sopstvenog poslovanja s jedne strane i podržavanja procesa operatora i korisnika sa druge strane, Crnogorski Telekom će ponuditi operatoru korisniku, na njegov zahtjev u roku od 15 dana od dana prijema istog, pristup operativnim IT sistemima u skladu sa međunarodnim standardima;
- Maksimalno vrijeme za otklanjanje kvara je dva dana (48 sati) od trenutka prijave kvara
- Crnogorski Telekom mora elektronskim putem smjesta obavijestiti operatora o otklanjanju kvara/smetnje o kojoj ga je obavijestio, i pri tome dostaviti detaljan opis kvara i izvršenog posla. Crnogorski Telekom mora dokazati da kvar ne ulazi u njegove odgovornosti, već područje odgovornosti operatora. Agencija smatra da je određivanje navedene obaveze nužno jer operator na osnovu uklonjenog kvara/smetnji izvodi daljnje aktivnosti prema krajnjem korisniku. U slučaju da Crnogorski Telekom odmah ne obavijesti operatora o uklanjanju kvara/smetnji to znači da se operatoru zbog neznanja odugovlači postupak uklanjanja kvara/smetnji kod njegovog krajnjeg korisnika što slabi njegovu konkurentnost na maloprodajnom tržištu;
- Prije potpisivanja Ugovora o pristupu razvezanoj lokalnoj petlji sa Crnogorskim Telekomom, operator korisnik može zatražiti u pisanom obliku od Crnogorskog Telekoma informacije o lokacijama glavnog razdjelnika namijenjenim za uslugu pristupa pjedinačnoj razvezanoj lokalnoj petlji, pod uslovom dostave potpisane izjave o povjerljivosti od strane operatora korisnika. Crnogorski Telekom će u roku od 5 radnih dana od dana prijema inicijalnog upita dostaviti u pisanom obliku sljedeće informacije:
 1. Geografski položaj zatraženog glavnog razdjelnika
 2. Broj petlji po lokaciji glavnog razdjelnika
 3. Pozivni broj javne komutirane telefonske mreže,
 4. Geografsku pokrivenost po pojedinom glavnom razdjelniku Crnogorskog Telekoma, u obliku geografskih karata ili popisu ulica koje su pokrivene pojedinim glavnim razdjelnikom Crnogorskog Telekoma;

- Crnogorski Telekom je obavezan da razmotri svaki primljeni zahtjev za kolokaciju ili za proširenje kolokacije koji sadrži sve podatke i izrađen je u skladu sa uslovima iz Referentne ponude za pristup razvezanoj lokalnoj petlji, kao i da dostavi pisanu ponudu za kolokaciju ili za proširenje kolokacije operatoru korisniku u roku od 15 dana od dana prijema tog zahtjeva. Crnogorski Telekom će operatoru korisniku dostaviti specificiranu ponudu za kolokaciju i/ili za proširenje kolokacije u pisanom obliku ukoliko je kolokacija ili proširenje kolokacije moguće, shodno zahtjevu operatora korisnika, ili pisano obavještenje iz kojih razloga zatražena kolokacija i/ili proširenje kolokacije na traženoj lokaciji nije moguće. Takođe, Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 15 dana od dana odbijanja zahtjeva operatoru korisniku da posebno obrazloženje razloga odbijanja, kao i ako postoje tehničke mogućnosti, predloži drugu vrstu kolokacije. Kopiju navedenog dopisa o odbijanju zahtjeva Crnogorski Telekom će poslati Agenciji;
- U slučaju odbijanja zahtjeva za kolokaciju zbog nedostupnosti kolokacije i zajedničkog korišćenja opreme u trenutku podnošenja zahtjeva operatora korisnika za kolokaciju, zbog nemogućnosti Crnogorskog Telekom da pruža pristup toj opremi i/ili prostorijama zbog obaveza koje proizilaze iz prethodno sklopljenih ugovora s drugim operatorima korisnicima, Crnogorski Telekom je obavezan da dostavi operatoru korisniku obavještenje o odbijanju zahtjeva u roku od 15 dana od dana prijema zahtjeva. Crnogorski Telekom će, ako je to tehnički izvodljivo, dostaviti operatoru korisniku, uz posebno obrazloženje razloga odbijanja zahtjeva, predlog druge vrste kolokacije ili zajedničke upotrebe opreme, u roku od 15 dana od dana odbijanja zahtjeva. Operatoru korisniku koji najkasnije u roku od 30 dana prihvati drugu vrstu kolokacije ili zajedničke upotrebe opreme, Crnogorski Telekom će najkasnije u roku od 5 dana obavještenja o prihvatanju predloga druge vrste kolokacije ili zajedničke upotrebe opreme, dostaviti pripadajuću ponudu;
- Operator korisnik mora u pisanom obliku obavijestiti operatora sa značajnom tržišnom snagom o prihvatanju ili odbijanju ponude u roku od 30 dana od dana prijema ponude za kolokaciju;
- Rok za uspostavu kolokacije zavisi od vrste tražene kolokacije (fizičke, udaljene ili virtualne), i isti ne može biti duži od 60 dana od dana prijema obavijesti operatora korisnika o prihvatanju ponude za kolokaciju, odnosno u slučaju uspostave proširenja kolokacije rok za uspostavu neće biti duži 30 dana od dana prijema obavještenja operatora korisnika o prihvatanju ponude za proširenje kolokacije, pod uslovom da je operator korisnik prethodno izvršio plaćanja, odnosno realizovao izabrani instrument osiguranja plaćanja. Ako je za postavljanje kolokacijske opreme i/ili izgradnju kolokacijskih prostorija potrebno pribaviti građevinsku dozvolu, rok za uspostavu kolokacije počinje teći od dana konačnosti građevinske dozvole. U roku od najviše 15 dana od dana prijema obavještenja o prihvatanju ponude, Crnogorski Telekom i operator korisnik će potpisati ugovor o pružanju kolokacijskih usluga koji će obuhvatiti sve kolokacije koje su dogovorene između Crnogorskog Telekom i operatora korisnika, zajedno sa naznačenim rokom za dostavu izabranog instrumenta osiguranja plaćanja. Crnogorski Telekom će najkasnije u roku od 5 radnih dana od dana prijema potpisanog ugovora o pružanju kolokacijskih usluga od strane Crnogorskog Telekom izdati operatoru korisniku predračun za ugovorene kolokacije. Rok za plaćanje izdatog predračuna za ugovorene kolokacije iznosi 8 radnih dana od dana izdavanja predračuna od strane Crnogorskog Telekom;
- Crnogorski Telekom mora na zahtjev operatora omogućiti jednake oblike električnog napajanja u kolokacijskim prostorijama kao što ih omogućava za sopstvene potrebe;

- Crnogorski Telekom mora na zahtjev operatora omogućiti virtuelnu kolokaciju gdje nije potrebna izgradnja fizičkog prostora, a uređaji se postavljaju u postojeći prostor Crnogorskog Telekoma;
- U slučaju da nema slobodnog prostora za fizičku kolokaciju, Crnogorski Telekom mora na zahtjev operatora omogućiti povezivanje sa udaljenom kolokacijom za koju će se pobrinuti operator korisnik;
- Crnogorski Telekom mora u roku od 4 mjeseca na zahtjev operatora omogućiti instalaciju brojila za mjerenje stvarne upotrebe struje za sve već izgrađene kolokacijske prostore;
- Crnogorski Telekom mora u roku od 30 dana od dana primopredaje kolokacijskog prostora unaprijed uplaćeni iznos za pripremu i stavljanje na raspolaganje kolokacijskog prostora uskladiti sa stvarnim troškovima na način da operatorima izvrši povraćaj viška uplaćenih sredstava. Prilikom izrade procjene ukupnih troškova u ponudi za kolokacijske usluge, Crnogorski Telekom je obavezan da koristi jedinične cijene materijala iz izlaznih stavki svog službenog finansijskog sistema na dan izrade ponude. S obzirom da se radi o procjeni troškova pripreme i stavljanje na raspolaganje kolokacijskog prostora, Agencija smatra da je navedenu obavezu potrebno odrediti radi usklađivanja plaćenih troškova sa stvarnim troškovima pripreme i stavljanja na raspolaganje kolokacijskog prostora, a sve u svrhu zaštite interesa Crnogorskog Telekoma i operatora korisnika. S obzirom da operatori korisnici zasnivaju svoje planove poslovanja na pripadajućim veleprodajnim troškovima, na taj način se izbjegava da Crnogorski Telekom, generišući neopravdane jednokratne troškove na straini operatora korisnika, utiče na odluku operatora o prihvatanju ponude za kolokaciju, a samim tim otežava liberalizaciju tržišta. Naime, kolokacijske usluge su neophodan preduslov za korišćenje usluge pristupa razvezane lokalne prtlje, putem koje operator korisnik može nuditi sopstvene usluge svojim korisnicima. Crnogorski Telekom bi odugovlačenjem pri ispunjavanju svojih obaveza, određenih Rješenjem iz člana 69 ZEK-a, mogao ograničiti ulazak novih operatora na tržište i uticati na poslovanje postojećih operatora, s obzirom da su isti u svom poslovanju pretežno zavisni od ponašanja Crnogorskog Telekoma. Tako bi u slučaju kašnjenja pri ispunjavanu obaveza trpjeli krajnji korisnici operatora koji koriste usluge Crnogorskog Telekoma, a koji bi izgubili povjerenje u kvalitet usluge konkurenata na njihovu štetu i na korist Crnogorskog Telekoma. Ometanje operatora na načina da se obaveze ne izvode u razumnom roku moglo bi se ogledati u predugim rokovima rešavanja upita ili osiguravanja usluga kolokacije, kao i odugovlačenjem postupka otklanjanja kvarova. Stoga Agencija smatra da će Crnogorski Telekom određivanjem obaveze plaćanja naknade za kašnjenje biti podstaknut da izvrši svoje obaveze u zadanim vremenskim rokovima, pa će se spriječiti moguće ponašanje Crnogorskog Telekoma uzrokovano taktikama odlaganja.

Shodno navedenom Agencija smatra da je potrebno odrediti rokove za realizaciju i naknade u slučaju kašnjenja sa isporukom usluga Crnogorskog Telekoma, što bi natjeralo Crnogorski Telekom da poštuje vremenske rokove, a operatorima omogućilo da blagovremeno pružaju usluge do krajnjih korisnika. Agencija predlaže da se odrede samo naknade u slučaju kašnjenja sa isporukom usluga koje se odnose na osnovne obaveze pri pružanju usluge, dok su kazne za nepoštovanje ostalih rokova određene u skladu sa odredbama ZEK. Stoga Agencija smatra da je potrebno da za usluge sa predmetnog tržišta, koje su određene u prethodnom krugu analize, Crnogorskom Telekomu obaveze na ovom tržištu, ostaju nepromijenjene, dok će za ostale usluge, obuhvaćene predmetnim dokumentom, rokovi za odgovor na zahtjev, realizaciju i otklanjanje biti definisani u postupcima izrade pojedinih referentnih ponuda, u skladu sa specifičnostima pružanja konkretne

veleprodajne usluge. Nadalje, u okviru obaveze nediskriminacije, Agencija smatra potrebnim da obaveže Crnogorski Telekom da u slučaju odbijanja pojedinog zahtjeva operatora, Crnogorski Telekom mora operatoru dostaviti podatke o planovima nadgradnje mreže ili otvaranja novih pristupnih tačaka u vezi pojedine lokalne petlje.

Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da pruža informacije o planiranim promjenama u mreži, kako bi operatori korisnici usluge pristupa lokalnoj petlji bili u mogućnosti da pravovremeno reaguju na maloprodajnom nivou. Stoga Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obavještava operatore o planiranim promjenama u mreži 5 godina dana unaprijed od početka sprovođenja navedenih promjena. Shodno Stavu BEREC-a o najboljoj praksi u preduzimanju odgovarajućih mjera na ovom relevantnom tržištu³⁷, navedeni period može biti kraći u sledećim slučajevima:

- investicije alternativnih operatora su već otpisane
- alternativni operator je u trenutku ulaganja bio upoznat sa planiranim promjenama
- incumbent je spreman da kompenzuje trošak alternativnog operatora
- incumbent omogući alternativno rješenje koje je ekvivalent prethodnom rješenju.

Planovi modernizacije pristupne mreže infrastrukturnog operatora kao što su: otvaranje novih pristupnih čvorova, preusmjeravanje dijela mreže na novi pristupni čvor isl. moraju se izvoditi na način da postojeće usluge koje operatori pružaju svojim korisnicima ne budu ni u kom slučaju ugrožene, tj. moraju biti u potpunosti poštovana načela spektralne kompatibilnosti u pristupnoj mreži.

Isto tako, Agencija smatra potrebnim da obaveže Crnogorski Telekom da pruža informacije o mreži, raspoloživim lokalnim petljama i nadogradnji mreže, kako bi se jednakim informisanjem operatora kao i maloprodajnog dijela Crnogorskog Telekoma i njegovih povezanih društava, spriječila situacija u kojoj bi se lokalne petlje nadograđivale za potrebe širokopojasnog pristupa samo u slučaju kada bi to bila potreba maloprodajnog dijela Crnogorskog Telekoma ili njegovih povezanih društava. Agencija smatra da je ova obaveza primjerena cilju jer sprečava prenošenje značajne tržišne snage. Na taj način, drugi operatori će moći ravnopravno da posluju i dobijaju jednake informacije kao i maloprodajni dio Crnogorskog Telekoma ili njegova povezana društva, a sve u korist krajnjih korisnika. Shodno članu 39 Preporuke Komisije o regulisanom pristupu mrežama nove generacije (NGA) (2010/572/EU), regulator treba da osigura da su alternativni operateri informisani u periodu koji nije kraći od 5 godina, a gde je to potrebno, uzimajući u obzir nacionalne okolnosti, prije svakog ukidanja tačaka interkonekcije, kao što je lokalna centrala. Ovaj period može biti i kraći od 5 godina, ukoliko se obezbijedi potpuni ekvivalentan pristup na mjestu interkonekcije.

Agencija smatra da Crnogorski Telekom treba obavezati da, u slučaju potpunog ukidanja postojeće pristupne mreže i prelaska na novu NGA mrežu, obavijesti nove operatore 5 godina unaprijed od početka sprovođenja navedenih promjena, kako bi imali dovoljno vremena za planiranje alternativnog pristupa do svojih korisnika. Ova mjera je neophodna u cilju sprečavanja diskriminacije u pogledu spremnosti za prelazak na NGA alternativnih operatora i maloprodajnog dijela Crnogorskog Telekoma.

³³ BoR (12) 127 BEREC COMMON POSITION ON BEST PRACTICE IN REMEDIES ON THE MARKET FOR WHOLESALE (PHYSICAL) NETWORK INFRASTRUCTURE ACCESS (INCLUDING SHARED OR FULLY UNBUNDLED ACCESS) AT A FIXED LOCATION IMPOSED AS A CONSEQUENCE OF A POSITION OF SIGNIFICANT MARKET POWER IN THE RELEVANT MARKET

Agencija smatra da je regulatorna obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti neophodna kako bi se na relevantnom veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji spriječila sva prethodno navedena diskriminatorna ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja se odnose na prenošenje značajne tržišne snage na necjenovnim osnovama i na cjenovnim osnovama i koja bi u slučaju da se dogode najviše štete nanijela krajnjim korisnicima. Sprečavanjem svih diskriminatornih ponašanja stvaraju se uslovi u kojim je olakšan ulazak na relevantno veleprodajno tržište pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji svim novim operatorima, a što je u cilju povećanja konkurencije na maloprodajnom tržištu. Ova regulatorna obaveza omogućava svakom operatoru na relevantnom veleprodajnom tržištu pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji jednake informacije, rokove, uslove, kvalitet i cijene usluge kao što ih imaju i povezana društva i maloprodajni dio operatora sa značajnom tržišnom snagom koji nudi predmetnu uslugu.

6.1.3 Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno članu 74 ZEK-a operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu naložiti operatoru odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija radi odvojenog iskazivanja rezultata poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije sa ciljem kontrole sprovođenja mjera iz člana 73 ZEK-a ili sprječavanja neosnovanog unakrsnog subvencioniranja.

Nametanjem obaveze odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija regulator obavezuje vertikalno integrisane operatore sa značajnom tržišnom snagom da učine transparentnim svoje veleprodajne cijene i interne transferne cijene, kako bi se moglo osigurati načelo nediskriminacije ali i spriječilo međusobno subvencioniranje između različitih aktivnosti, koje dovodi do neregularnih uslova tržišne konkurencije. Agencija može propisati metodologiju vođenja računovodstva i pravo potpunog pristupa svim relevantnim finansijskim podacima, što uključuje i podatke o prihodima ostvarenim naplatom od trećih strana. Takođe, Agencija može objavljivati ove podatke s ciljem unapređivanja transparentnosti tržišta, vodeći, pri tom računa o stepenu poverljivosti.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije u skladu sa Metodologijom za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo propisane od strane Agencije.

Metodologija za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo je u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima i Preporukom Evropske komisije o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije³⁸.

Svrha uvođenja obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija je, shodno navedenoj Preporuci, da pruži detaljnije informacije o poslovnim rashodima i finansijskim rezultatima za relevantna tržišta i usluge. Prilikom pripremanja regulatornih računovodstvenih izvještaja operatori sa značajnom tržišnom snagom treba da se rukovode principima troškovne uzročnosti, objektivnosti i nediskriminatornosti, konzistentnosti primjene i transparentnosti. Shodno Preporuci, operator sa značajnom tržišnom snagom treba da izradi obračune dobiti i gubitka, izvještaje o angažovanom

³⁸ Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications

kapitalu za svaki segment obuhvaćen regulacijom, kao i izvještaje o usklađenosti iznosa u regulatornim izvještajima sa zakonskim finansijskim izvještajima.

S obzirom da je analizom sprovedenom u ovom dokumentu, utvrđeno da Crnogorski Telekom može, u odsustvu regulacije, cjenovno diskriminirati operatore u odnosu na svoj maloprodajni dio ili povezana društva, kao i unakrsno subvencionirati usluge na vertikalno povezanim tržištima, i time iskoristiti svoj položaj značajne tržišne snage, Agencija je odredila da se navedena regulatorna obaveza treba zadržati, a čime bi se spriječili ranije navedeni problemi na tržištu.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, dužan je da sprovede odvajanje računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge fizičkog pristupa infrastrukturi Crnogorskog Telekoma na nivou veleprodaje od ostalih usluga veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Ovo će omogućiti Agenciji provjeru poštovanja principa nediskriminatornosti u pogledu cijena Crnogorskog Telekoma na ovom relevantnom tržištu, kao i principa preglednosti svih veleprodajnih cijena po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža ostalim operatorima, kao i internih transfernih naknada po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža svome maloprodajnom dijelu.

U cilju veće efikasnosti primjene obaveza obezbjeđenja objave podataka i nediskriminatornosti, Agencija smatra da je potrebno zadržati obavezu odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom veleprodajnom tržištu pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjene cjenovnog stezanja margina profita (eng. *price squeeze*) operatora.

Polazeći od već nametnutih obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti i objavljivanja podataka, Agencija ocjenjuje obavezu vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija adekvatnom i proporcionalnom.

Shodno navedenom, Agencija Crnogorskom Telekomu zadržava regulatornu obavezu odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija radi omogućavanja kontrole sprovođenja regulatornih obaveza objavljivanja podataka i obezbjeđivanja nediskriminatornosti, a isto tako i radi onemogućavanja unakrsnog subvencioniranja između usluga koje Crnogorski Telekom nudi. S obzirom da je Crnogorski Telekom vertikalno integrisani operator, vrlo je važno imati kontrolu nad transfernim naknadama koje nudi svome maloprodajnom dijelu, a kako ne bi unakrsnim subvencioniranjem prenio značajnu tržišnu snagu sa tržišta veleprodajnog na pripadajuće maloprodajno tržište. S obzirom da se i veleprodajna i maloprodajna usluga nude unutar istog, vertikalno integrisanog operatora, računovodstveno razdvajanje je jedini način kontrole kako bi se utvrdilo da operator ne vrši unakrsno subvencioniranje i time vertikalno prenosi značajnu tržišnu snagu.

6.1.4. Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja

Agencija, shodno članu 75 ZEK-a, operatoru sa značajnom tržišnom snagom može odrediti preduzimanje mjera u cilju ispunjavanja svih zahtjeva za pristup koji su potpuni i u skladu sa Pravilnikom o pristupu i interkonekciji, i korišćenje mogućnosti određenih elemenata elektronskih

komunikacionih mreža i pripadajuće infrastrukture, uključujući i pristupnu mrežu u cilju sprečavanja ometanja konkurentnosti tržišta na maloprodajnom nivou ili ugrožavanja interesa krajnjih korisnika.

Agencija smatra da bi uskraćivanje, neopravdano uslovljavanje ili ograničavanje pristupa onemogućilo efikasnu tržišnu konkurenciju na maloprodajnom nivou, što bi ugrozilo interese krajnjih korisnika usluga, pa, u skladu sa članom 75 ZEK-a, operatoru sa značajnim tržišnim učešćem treba odrediti preduzimanje mjera u cilju ispunjavanja svih zahtjeva za pristup koji su potpuni i u skladu sa Pravilnikom o pristupu i interkonekciji i korišćenje mogućnosti određenih elemenata elektronskih komunikacionih mreža i pripadajuće infrastrukture.

Shodno navedenom, a polazeći od činjenice da Crnogorski Telekom posjeduje elektronsku komunikacionu infrastrukturu i mrežu koju je veoma teško replicirati u periodu relevantnom za predmetnu analizu, Agencija smatra da je potrebno da se Crnogorskom Telekomu zadrži regulatorna obaveza ispunjavanja opravdanih zahtjeva za pristup elementima mreže i njihovo korišćenje, i da se u okviru ove obaveze, u skladu sa članom 75 ZEK-a, Crnogorskom Telekomu odrede sljedeće mjere:

1. Da u dobroj vjeri pregovara sa operatorima o zahtjevima za pristup elementima mreže i njihovom korišćenju;

Agencija smatra da, u cilju prevazilaženja prepreke koja se odnosi na taktike odgađanja, Crnogorski Telekom treba da precizira rokove koji se odnose na implementaciju usluge razvezivanja lokalne petlje, jer bi, u suprotnom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom, mogao imati interes od prolongiranja procedura za pružanje usluga drugim operatorima;

2. Da omogući pristup posebnim djelovima mreže i/ili opreme koji nijesu aktivni i/ili da obezbijedi pristup lokalnoj petlji i potpetlji obuhvaćen definicijom tržišta iz poglavlja 2. ovog dokumenta, radi omogućavanja izbora i/ili predizbora operatora i/ili ponuda za preprodaju pretplatničkih linija;

Naime, pristup lokalnoj petlji treba biti obezbijeđen na način da operatori koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu potrebni za pružanje zahtijevane usluge.

3. Da izvrši interkonekciju elektronske komunikacione mreže;
4. Da ne uskrati prethodno ostvareni pristup veleprodajnoj usluzi pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji;

Nametanjem obaveze Crnogorskom Telekomu da ne smije uskratiti već ostvaren pristup veleprodajnoj usluzi pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji ili korišćenje mogućnosti, ograničava se mogućnost zloupotrebe statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu. U odsustvu ove obaveze, Crnogorski Telekom bi uskraćivanjem prethodno dodijeljenog pristupa veleprodajnoj usluzi pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, mogao prouzrokovati značajne nepovratne troškove veleprodajnim operatorima i prenošenje značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma na povezano maloprodajno tržište.

5. Da obezbijedi određene usluge na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
6. Da odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnostima koje su neophodne za interoperabilnost usluga ili mreža, uključujući i virtuelne mreže;
7. Da obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme.

Navedeno se odnosi posebno i na zajedničko korišćenje kablovske kanalizacije, zgrada i drugih objekata i njihovih ulaza, što je preduslov za pružanje usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji.

8. Da obezbijedi mogućnosti koje su potrebne za ostvarivanje interoperabilnosti usluga za krajnje korisnike usluga, uključujući usluge inteligentnih mreža i distributivnih sistema;
9. Da obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima koji su potrebni za obezbjeđivanje lojalne konkurencije prilikom pružanja usluga;
10. Da obezbijedi pristup povezanim uslugama, kao što su identifikacija, davanje podataka o lokaciji i usluge dostupnosti korisnika.

Pri određivanju opsega obaveza Agencija je, u skladu sa članom 75 ZEK-a, poštujući princip proporcionalnosti, uzela u obzir:

1. tehničku i ekonomsku mogućnost korišćenja ili instaliranja konkurentne opreme, imajući u vidu stepen razvoja tržišta, primjereno prirodi i vrsti predloženog pristupa i/ili interkonekcije;
2. izvodljivost predloženog pristupa u odnosu na raspoložive kapacitete;
3. početno ulaganje vlasnika opreme, uzimajući u obzir ostvarena ulaganja države i povezane rizike;
4. potrebu dugoročne zaštite konkurencije, s tim što će se posebna pažnja posvetiti ekonomski efikasnijoj konkurenciji zasnovanoj na infrastrukturi;
5. odgovarajuća prava intelektualne svojine;
6. obezbjeđivanje usluga iz međunarodnih obaveza koje je preuzela Crna Gora.

Agencija smatra da će se time prevazići prepreke koje nisu cjenovne prirode i pospješiti konkurencija na relevantnom tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji čime će se pospješiti izgradnja i razvoj elektronske komunikacione infrastrukture i usluga u Crnoj Gori.

S obzirom da Crnogorski Telekom 100% učešće na relevantnom tržištu veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, to mu omogućava da spriječi ili ograniči drugim operatorima pristup kako bi zaštitio sopstveni maloprodajni segment koji koristi usluge i kapacitete samosnadbijevanja Crnogorskog Telekoma.

Agencija zadržava obavezu omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja Crnogorskom Telekomu da drugim operatorima putem odgovarajućeg tehničkog rješenja, omogući:

- pristup lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice
- pristup lokalnoj potpetlji na osnovu bakarne parice (u skladu sa tačkom 29 Preporuke o regulisanom pristupu mrežama nove generacije NGA, prema kojoj Regulator treba da nametne obavezu razvezanog pristupa bakarnoj podpetlji. Obaveza razvezivanja bakarne podpetlje treba da bude dopunjena mjerama za *backhaul*, uključujući i optiku i Ethernet Backhaul gdje je to potrebno, i dopunskim obavezama koje obezbjeđuju njenu djelotvornost i održivost, kao što su nediskriminatoran pristup objektima za kolokaciju, ili u njihovom odsustvu, jednaku kolokaciju. Referentna ponuda treba da bude donijeta u što kraćem roku, a u svakom slučaju ne kasnije od 6 mjeseci nakon što je Agencija nametnula obavezu davanja pristupa.)
- pristup pasivnoj pristupnoj optičkoj mreži (PON) (u skladu sa tačkom 22 Preporuke o regulisanom pristupu mrežama nove generacije NGA, koja shodno Direktivi 2002/19/EZ upućuje da bi Regulator trebalo da zahtijeva razvezani pristup optičkoj petlji. Svaki izuzetak može biti opravdan samo u geografskim oblastima gdje će prisustvo više alternativnih infrastruktura, kao što su FTTH mreže i/ili kabal, u kombinaciji sa konkurentnom ponudom za pristup, vjerovatno rezultirati efikasnom konkurencijom na maloprodajnom (*downstream*) nivou. Nametanje razvezanog pristupa optičkoj petlji treba da bude praćeno odgovarajućim mjerama koje bi se obezbijedilo zajedničko korišćenje infrastrukture i *backhaul-a*. Takođe u skladu sa tačkom 23 i 24 Preporuke o regulisanom pristupu mrežama nove generacije NGA, regulator treba da nametne razdvojeni pristup optičkoj petlji nezavisno od mrežne arhitekture i tehnologije koju primjenjuje SMP operator i postojeću referentnu ponudu za razvezivanje lokalne petlje (LLU) trebalo bi što prije dopuniti uključivanjem razvezanog pristupa optičkoj petlji)
- pristup optičkoj mreži primjenom tehnologije od tačke do tačke (P2P) (u skladu sa tačkom 22 Preporuke o regulisanom pristupu mrežama nove generacije NGA, koja shodno Direktivi 2002/19/EZ upućuje da bi Regulator trebalo da zahtijeva razvezani pristup optičkoj petlji. Svaki izuzetak može biti opravdan samo u geografskim oblastima gdje će prisustvo više alternativnih infrastruktura, kao što su FTTH mreže i/ili kabal, u kombinaciji sa konkurentnom ponudom za pristup, vjerovatno rezultirati efikasnom konkurencijom na maloprodajnom (*downstream*) nivou. Nametanje razvezanog pristupa optičkoj petlji treba da bude praćeno odgovarajućim mjerama koje bi se obezbijedilo zajedničko korišćenje infrastrukture i *backhaul-a*. Takođe u skladu sa tačkom 23 i 24 Preporuke o regulisanom pristupu mrežama nove generacije NGA, regulator treba da nametne razdvojeni pristup optičkoj petlji nezavisno od mrežne arhitekture i tehnologije koju primjenjuje SMP operator i postojeću referentnu ponudu za razvezivanje lokalne petlje (LLU) trebalo bi što prije dopuniti uključivanjem razvezanog pristupa optičkoj petlji).

Crnogorski Telekom je obavezan da propisane obaveze omogući na sljedeći način:

- pristup razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice (eng. copper LLU) Crnogorski Telekom mora omogućiti na MDF-u.
- pristup razvezanoj lokalnoj potpetlji na osnovu bakarne parice (eng. copper SLU) Crnogorski Telekom mora omogućiti na dva načina:

1. Crnogorski Telekom je obavezan na mjestima gdje je ugradio spoljni kabinet, uz potpuno očuvanje integriteta mreže, da omogući prostor za realizaciju usluge

pristupa razvezanoj lokalnoj potpetlji, što znači da Crnogorski Telekom mora da omogući prostor za završavanje posrednog kabla operatora³⁹.

Operatori koji žele da ostvare kolokaciju u spoljnjem kabinetu, obavezni su da pisanim putem iskažu svoj interes Crnogorskom Telekomu, i to u roku od 30 dana od dana prijema obavještenja o planiranoj rekonfiguraciji mreže koja je definisana u okviru obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti. Prilikom iskazivanja interesa operatori korisnici su obavezni da navedu planirani kapacitet posrednog kabla, kao i potreban prostor za smještaj opreme (zapreminu iskazanu u cm³ kao osnovnoj jedinici, pri čemu se površina prostora mora odnositi na tlocrt opreme koja je planirana za ugradnju i operativni prostor koji će omogućiti nesmetan pristup istoj, otvaranje vrata ormarića i slično).

Nakon isteka roka od 30 dana, Crnogorski Telekom je obavezan da operatorima korisnicima koji su iskazali interes, ponudi uslove kolokacije unutar sopstvenog kabineta i potpiše ugovor. U slučaju da je ukupni iskazani interes veći od planiranog kapaciteta i prostora u spoljnjem kabinetu, Crnogorski Telekom je obavezan da omogući i finansira opravdano povećanje prostora u spoljnjem kabinetu

Operator korisnik može da izgradi svoj spoljnji kabinet u neposrednoj blizini kabineta Crnogorskog Telekoma u skladu sa svim prethodno pribavljenim saglasnostima i dozvolama. Isto tako, operator mora omogućiti priključak sopstvenog spoljnjeg kabineta na elektroenergetsku mrežu radi napajanja sopstvene aktivne opreme (VDSL2 prenosna tehnologija) koju ugrađuje u navedeni kabinet. Crnogorski Telekom nije obavezan da omogući pristup razvezanoj lokalnoj potpetlji na osnovu bakarne parice ukoliko sa iste lokacije krajnje korisnike spaja vektorizovanom VDSL tehnologijom. U tom slučaju, Crnogorski Telekom je obavezan da omogući pristup operatorima korisnicima primjenom tehnološkog rješenja virtuelnog pristupa razvezanoj lokalnoj potpetlji (VULA - Virtual Unbundling).

2. Crnogorski Telekom je obavezan da omogući operatoru da na osnovu svojih poslovnih odluka ugradi spoljnji kabinet u nekoj tački pristupne mreže Crnogorskog Telekoma, iako npr. Crnogorski Telekom u toj istoj tački nema sopstveni spoljnji kabinet ili ne namjerava izvršiti ugradnju sopstvenog spoljnjeg kabineta. Lokacija na kojoj će operator korisnik ugraditi spoljnji kabinet mora zadovoljiti tehničke uslove. Oprema koja će biti ugrađena u spoljnji kabinet mora u potpunosti obezbijediti integritet mreže, odnosno ne smije uzrokovati degradaciju usluga koje se pružaju iz centrale.

U skladu s planovima Crnogorskog Telekoma, Crnogorski Telekom će na određenim lokacijama vršiti modernizaciju pristupne mreže na osnovu FTTC koncepta. Uzevši u obzir da ugradnja spoljnjih kabineta smanjuje broj krajnjih korisnika u odnosu na broj krajnjih korisnika koji su dostupni s lokacije MDF-a, realno je za očekivati da na određenim lokacijama nema poslovnog plana za dva operatora na istoj lokaciji spoljnjeg kabineta. Stoga Agencija smatra da alternativnim operatorima treba ostaviti

³⁹ Navedeno je ekvivalentno omogućavanju prostora na MDF-u kod usluge pristupa izdvojenoj lokalnoj petlji

mogućnost da grade spoljne kabinete na lokacijama na kojima Crnogorski Telekom nije skratio bakarnu paricu, ukoliko smatraju navedeno ekonomski opravdanim.

- Pristup pasivnoj pristupnoj optičkoj mreži (PON FTTH) alternativnim operatorima omogućavaju nova tehnološka rješenja za razvezivanje lokalne petlje u pasivnoj optičkoj mreži. Agencija određuje Crnogorskom Telekomu obavezu da alternativnim operatorima mora omogućiti pristup pasivnoj optičkoj mreži primjenom tehnološkog rješenja virtuelnog pristupa razvezanoj lokalnoj petlji (VULA) na osnovu zahtjeva u kojem su jasno definisane i obrazložene dodatne vrijednosti koju bi alternativni operatori dobili korišćenjem veleprodajne usluge VULA, a koje im nisu omogućene bitstream uslugom. Takođe, Agencija obavezuje Crnogorski Telekom da mora na zahtjev omogućiti pristup razvezanoj pasivnoj optičkoj mreži primjenom i drugih tehnoloških rješenja ukoliko ista omogućavaju razvezivanje lokalne petlje u pasivnoj optičkoj mreži.
- Pristup pasivnoj pristupnoj optičkoj mreži na lokaciji razdjelnika (eng. fibre access - FA). Crnogorski Telekom je obavezan da omogući u slučaju da gradi optičku pristupnu mrežu u skladu sa Pravilnikom o uslovima za planiranje, izgradnju , održavanje i korišćenje elektronske komunikacione mreže, elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme.
- Pristup razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkih vlakana (eng. *Fibre LLU*) Crnogorski Telekom mora da omogući na ODF-u ukoliko je pristupna mreža zasnovana na tehnologiji od tačke do tačke (point-to-point) pri čemu svako vlakno direktno povezuje centralu i krajnjeg korisnika.
- U slučaju da Crnogorski Telekom namjerava da pruža maloprodajne usluge čija efikasna tehnička replikacija nije moguća na osnovu postojećih veleprodajnih usluga, Crnogorski Telekom je obavezan da prije početka pružanja takvih maloprodajnih usluga objavi u Referentnoj ponudi veleprodajne uslove za novu veleprodajnu uslugu ili da ažurira uslove postojeće veleprodajne usluge na način da je moguća tehnička i ekonomska replikacija navedene maloprodajne usluge. Navedeno je u skladu s Preporukom o jedinstvenim obavezama nediskriminacije i troškovnim metodologijama. Agencija će u postupku izmjene Referentne ponude odrediti rok u kojem će se izmijenjeni veleprodajni uslovi početi primjenjivati. Prilikom podnošenja zahtjeva za izmjenom Referentne ponude, Crnogorski Telekom mora dostaviti sve potrebne informacije kojima se dokazuje da je tehnička replikacija u potpunosti omogućena. Crnogorski Telekom ne može početi da pruža nove usluge na maloprodajnom nivou prije početka primjene novih veleprodajnih uslova. Rok u kome se primjenjuju novi veleprodajni uslovi Agencija će definisati u postupku izmjene referentne ponude, pri čemu će se uzeti u obzir da li se radi o novoj usluzi ili ažuriranju postojeće, kao i koje je vrijeme potrebno za potpisivanje ugovora, izmjenu i ažuriranje relevantnih informacionih sistema, kao i vrijeme potrebno za stavljanje nove maloprodajne ponude na tržište. Na taj način će se omogućiti da operatori korisnici mogu blagovremeno ponuditi maloprodajne usluge i konkurisati Crnogorskom Telekomu, i na taj način će se izbjeći prednost Crnogorskog Telekoma u obliku prednosti prvog ulaska (eng. *first mover advantage*).
- Agencija, u skladu sa članom 75 ZEK-a zadržava Crnogorskom Telekomu obavezu da u dobroj namjeri pregovora s drugim operatorima koji traže pristup, na način da mora odgovoriti na svaki zahtjev koji je je potpun i u skladu sa Pravilnikom o pristupu i interkonekciji. Crnogorski Telekom je ocjenjivanje zahtjeva obavezan da sprovodi u skladu

sa obavezom nediskriminacije koja mu je određena i tehničkim mogućnostima sopstvene mreže.

- U skladu s članom 75 ZEK-a, Agencija zadržava Crnogorskom Telekomu obavezu da ne ukida prethodno ostvareni pristup ili korišćenje mogućnosti. Ukidanje već ostvarenog pristupa moglo bi dovesti do štete i povećanja troškova operatora koji su koristili određene usluge, a time i do prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma na povezano maloprodajno tržište. Crnogorski Telekom može ukinuti već odobreni pristup uz uslov da operatore korisnike obavijesti najmanje godinu dana prije gašenja pristupne mreže. Osim toga, Crnogorski Telekom mora operatorima korisnicima ponuditi alternativno bitstream rješenje po cijeni pristupa razvezanoj lokalnoj petlji za sve krajnje korisnike koji bi zbog promjena u arhitekturi mreže ostali bez usluga koje im je dotada operator korisnik pružao. Iako je Agencija na osnovu analize supstitucije na veleprodajnom nivou zaključila da usluga bitstream pristupa i usluga razvezanoj lokalnoj petlji nijesu supstitutivne usluge, i ne pripadaju istom relevantnom tržištu, Agencija smatra da je opravdano u ovim slučajevima zamijeniti postojeću uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji bitstream rješenjem koje mora sa strane krajnjeg korisnika zadržati karakteristike usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, a u cilju podsticanja modernizacije pristupne mreže. Na ovaj način će se stvoriti uslovi da Crnogorski Telekom lakše vrši modernizaciju pristupne mreže pri čemu bi operatori korisnici dobili adekvatan supstitut toj usluzi. Podaci o lokacijama MDF-ova zavisno od područja u kojem se nalaze, treba da budu dostupni na način kako je propisano u Referentnoj ponudi.
- Ukoliko Crnogorski Telekom namjerava da naknadno implementira vektorizovani VDSL na lokaciji zavisnog pristupnog čvora na kojem postoji kolokacija operatora korisnika, obavezan je da pokrene postupak za utvrđivanje procesa migracije.
- U skladu s članom 75 ZEK-a, Agencija zadržava obavezu prema kojoj je Crnogorski Telekom dužan da obezbijedi zajedničko korišćenje prostora ili druge oblike zajedničkog korištenja elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme, uključujući posebno zajedničko korištenje kablovske kanalizacije, zgrada i drugih objekata i njihovih ulaza. S obzirom da je usluga kolokacije preduslov za pristup razvezanoj lokalnoj petlji, Agencija zadržava obavezu prema Crnogorskom Telekomu da, u skladu s važećom Referentnom ponudom Crnogorskog Telekoma za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, omogući zajedničko korišćenje prostora (kolokaciju) i druge kapacitete potrebne za primjerenu instalaciju i povezivanje odgovarajuće opreme koja omogućava korišćenje usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji. Crnogorski Telekom je obavezan da operatoru omogući fizičku, udaljenu ili virtuelnu kolokaciju. Crnogorski Telekom je obavezan da ponudi operatorima najmanji prostor za fizičku i virtuelnu kolokaciju koji je primjeren za odgovarajuću instalaciju uređaja koji su operatoru potrebni. Na taj način će se spriječiti plaćanje nepotrebnih troškova zbog korišćenja većeg prostora nego što je operatoru potrebno. U slučaju da na zatraženoj lokaciji glavnog razdjelnika nije moguća fizička ili virtuelna kolokacija, Crnogorski Telekom može odbiti zahtjev operatora za fizičkom ili virtuelnom kolokacijom, ali je obavezan da operatoru omogući korišćenje udaljene kolokacije⁴⁰. Crnogorski Telekom je obavezan da omogući uslugu kolokacije za sve usluge veleprodajnog pristupa mrežnoj infrastrukturi za koje je Crnogorskom Telekomu određena obaveza pristupa, osim za uslugu virtuelnog pristupa razvezanoj lokalnoj petlji.

⁴⁰ Udaljenu kolokaciju obezbjeđuje operator korisnik

- Crnogorski Telekom je obavezan da omogućiti novim operatorima nesmetan pristup sopstvenim posrednim kablom između glavnog razdjelnika i posrednog razdjelnika, ali pri tome predmetni kabal mora biti izrađen i postavljen u skladu sa važećim zakonima i propisima iz sektora elektronskih komunikacija i u skladu sa svim relevantnim preporukama Međunarodne unije za telekomunikacije i Evropskog instituta za telekomunikacione standarde (ITU preporuka L.19, IEC standard 62255). Pri tome, odabir izvođača i opremu može vršiti operator samostalno, dok Crnogorski Telekom vrši nadzor nad izvođenjem radova. Operator će biti odgovoran za funkcioniranje svojih prenosnih kapaciteta i opreme i funkcionisanje usluga u sklopu svog sistema i treba da preduzme opravdane i nužne korake u svojim operativnim i izvođačkim aktivnostima, kako bi obezbijedio da sistem ne ugrožava sigurnost i zdravlje zaposlenih ili krajnjih korisnika druge strane ili trećih strana, kao i da ne ošteti, ne ometa i ne uzrokuje pad kvaliteta u radu sistema druge strane ili u sistemu treće strane. Agencija smatra da je takva obaveza nužna kako bi se spriječilo prenošenje značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma na povezano maloprodajno tržište, jer se na taj način novim operatorima omogućava izbor između različitih opcija, a samim tim i uticaj na sopstvene troškove, a istovremeno se sprečava vezivanje usluga kolokacije sa ekskluzivnim pravom Crnogorskog Telekoma da nabavlja, isporučuje i postavlja posredni kabal. Takođe, za sve radove za koje Crnogorski Telekom koristi spoljnje izvođače prilikom realizacije kolokacijskog prostora (kablomonterskih radova), Crnogorski Telekom mora da omogućiti da operator samostalno odabere izvođača (izvođač Crnogorskog Telekoma ili neki drugi izvođač) na osnovu sopstvenih poslovnih odluka. U slučaju da operator iznajmi sopstvene izvođače, navedene radove će nadzirati Crnogorski Telekom.
- Crnogorski Telekom će na zahtjev operatora korisnika koji na lokaciji određenog MDF-a već ima implementiranu kolokaciju za uslugu interkonekcije ili za uslugu terminalnog segmenta iznajmljene linije, omogućiti implementaciju kolokacije za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, na način da se za potrebe navedene usluge može koristiti postojeći zakupljeni prostor u kolokaciji, već instalirani telekomunikacioni orman i postojeće napajanje električnom energijom, kao i klimatizacija.
- Crnogorski Telekom je obavezan da omogućiti operatorima korisnicima pristup do pristupnih tačaka primjenom sljedećih tehničkih rješenja, zavisno od izbora operatora korisnika i u zavisnosti od tehničkih mogućnosti:
 - Crnogorski Telekom mora obezbijediti zajedničko korišćenje kablovske kanalizacije, odnosno korišćenje kablovske kanalizacije do centrale kao i do spoljnog kabineta operatora ili neke druge sabirne tačke u skladu s članovima 53 i 54 ZEK-a i Referentnom ponudom Crnogorskog Telekoma;
 - Crnogorski Telekom mora operatoru iznajmiti optičko vlakno/optička vlakna bez prenosne opreme (*eng. dark fibre*), ukoliko nema dovoljno prostora u kablovskoj kanalizaciji kako je navedeno u prethodnoj alineji;
 - Crnogorski Telekom mora obezbijediti pristup na bazi talasne dužine (xWDM pristup) preko optičkog vlakna koje Crnogorski Telekom koristi za svoje potrebe, a u svrhu povezivanja aktivne opreme operatora korisnika na mrežu, ukoliko na traženoj trasi ne postoji slobodnih optičkih vlakana kako je navedeno u prethodnoj alineji.

Crnogorski Telekom mora omogućiti navedena tehnička rješenja zavisno od njihove dostupnosti. Ukoliko su istovremeno dostupna sva tri tehnička rješenja, operator korisnik može odabrati rješenje koje želi koristiti.

- Agencija zadržava obavezu Crnogorskom Telekomu da, shodno savremenom načinu poslovanja, saglasno Aneksu II Direktive o pristupu 2002/19/ES, omogući pristup operativnim IT sistemima podrške shodno međunarodnim standardima, preko WEB interfejsa sa odgovarajućom sigurnosnom zaštitom, a putem kojeg je, s najviše dvosatnim periodom ažuriranja trenutnog statusa, omogućen pristup sledećim informacijama:
 - Informacionom sistemu praćenja zahtjeva operatora korisnika za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji (uspješno razvezivanje lokalne petlje, odbijanje razvezivanja lokalne petlje),
 - Zahtjevima operatora korisnika za otklanjanje kvara, statusu i stanju kvara operatora korisnika,
 - Statusu pružanja usluge kolokacije operatoru korisniku,
 - Informacijama o fakturisanju usluga operatoru korisniku,
 - Informacije o topologiji mreže s lokacijama MDF-a/ODF-a, broj parica/optičkih vlakana koji su dovedeni na MDF/ ODF i broj izvedenih parica/optičkih vlakana u pristupnoj mreži,
 - Podatke o geografskoj pokrivenosti po pojedinom MDF-a/ODF-a Crnogorskog Telekoma ili drugoj odgovarajućoj opremi u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, u obliku mapa ili popisa ulica koje su pokrivene pojedinim glavnim razdjelnikom Crnogorskog Telekoma ili s drugom odgovarajućom opremom u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži,
 - informacije o planiranim promjenama u mreži i nacrtima modernizacije svoje mreže,
 - Informacijama o postojanju sekundarne opreme za višestruko korišćenje parice u pristupnoj mreži Crnogorskog Telekoma (informacija da li je pojedina parica realizovana aktivnom opremom ili ne).
 - Informacijama o statusu dostupnosti i procijenjenim brzinama koje Crnogorski Telekom mora omogućiti putem parametra „ID usluge“ koji predstavlja jedinstvenu oznaku parice. Na taj način će biti omogućeno provjeravanje dostupnosti i mogućih brzina za korisnike putem usluge razvezanoj pristupa lokalnoj petlji
- Agencija, u skladu s članom 75 stav 5 ZEK-a, prilikom određivanja obaveza, može propisati tehničke i organizacione uslove koje je dužan da ispuni operator sa značajnom tržišnom snagom i operatori koji zahtijevaju pristup, kada je to neophodno radi obezbjeđivanja nesmetanog funkcionisanja mreže. S tim u vezi, Agencija određuje Crnogorskom Telekomu obavezu da obezbijedi osnovni nivo usluge (eng. Service Level Agreements – SLA). Postojećom Referentnom ponudom za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji, Crnogorskom Telekomu je definisan je SLA što, između ostalog, obuhvata vrijeme odgovora na zahtjev, rokove realizacije usluga, maksimalno vrijeme otklanjanja kvara/smetnji i naknade za nepoštovanje rokova. Agencija smatra da rokovi za odgovor na zahtjev, realizaciju i otklanjanje kvara za usluge virtuelnog pristupa lokalnoj petlji, uslugu pristupa lokalnoj petlji u pasivnoj optičkoj mreži (FA PON), uslugu povezivanja jezgrene i pristupne mreže treba da budu definisani u postupcima izrade pojedinih referentnih ponuda, i treba da budu u skladu sa specifičnostima pružanja konkretne veleprodajne usluge. Agencija određuje Crnogorskom Telekomu sljedeće naknade u slučaju nepoštovanja rokova:
 - Crnogorski Telekom je obavezan za neblagovremenu realizaciju usluge da isplati za svaki dan neblagovremene realizacije, i to na način da za prvih 10 dana neblagovremene realizacije plaća ugovornu kaznu u visini 50% mjesečne naknade za korišćenje usluge za svaki pojedini dan, a od 11. dana neblagovremene realizacije 150% mjesečne naknade za

korišćenje usluge za svaki pojedini dan kašnjenja. Navedene naknade se odnose na svaku neblagovremeno izvršenu aktivnost propisanu Referentnom ponudom;

- Crnogorski Telekom je obavezan da operatoru plati naknadu u slučaju kašnjenja pri otklanjanju kvarova u okviru, 48 sati od isteka maksimalnog predviđenog vremena za otklanjanje kvara u visini iznosa jedne mjesečne naknade za uslugu za koju se otklanja kvar po danu kašnjenja. Za kašnjenje u otklanjanju kvara dužem od 48 sati od isteka maksimalnog predviđenog vremena za otklanjanje kvara, Crnogorski Telekom je obavezan da plaća naknadu u visini iznosa jedne mjesečne naknade za uslugu za koju se otklanja kvar za prva 2 dana kašnjenja (u okviru 48 sati), a za preostale dane zakašnjenja 120% mjesečne naknade za uslugu za koju se otklanja kvar po danu kašnjenja⁴¹.
S obzirom da se ovim dokumentom određuju i izmjene Referentne ponude, a ne samo regulatorne obaveze, odnosno da je Agencija definisala naknade u slučaju kašnjenja, potrebno je naglasiti da navedene naknade Agencija može izmijeniti u postupku izmjene Referentne ponude ukoliko utvrdi da je isto potrebno radi podsticanja tržišne konkurencije, odnosno sprječavanja narušavanja ili ograničavanja tržišne konkurencije u oblasti elektronskih komunikacija, i to bez izmjene analize ovog relevantnog tržišta.
- Agencija obavezuje Crnogorski Telekom da, u skladu s obavezom nediskriminacije, mora obavijestiti Agenciju o svim boljim uslovima SLA (advanced SLA) koje Crnogorski Telekom možda pruža drugim operatorima na osnovu komercijalnih dogovora ili za sopstvene potrebe maloprodaje ili svojih povezanih društava. Na taj način Agencija želi da utvrdi da li Crnogorski Telekom obezbjeđuje istovjetne uslove u istovjetnim okolnostima za druge operatore koji pružaju istovjetne usluge, odnosno pruža li Crnogorski Telekom, u slučaju boljih uslova SLA, svim operatorima isti nivo SLA uz istu cijenu.
- Agencija u skladu sa relevantnom Direktivom Evropske unije o pristupu određuje Crnogorskom Telekomu obavezu da mora da omogući migraciju između svih veleprodajnih usluga. Procedure i pripadajući troškovi procesa migracije treba da budu sastavni dio predmetnih referentnih ponuda. Procedure migracije obavezno treba da sadrže:
 - vrijeme potrebno za sprovođenje migracije korisnika s pripadajućim maksimalnim obimom izvršenih zahtjeva,
 - vrijeme u kome će korisnici biti bez usluge (s obzirom da je proces migracije pokrenut od strane operatora i da je isti u potpunosti neprimjetan krajnjem korisniku - navedeni prekid usluge mora biti sveden na minimum)
 - SLA uslove vezane uz navedene parametre.

Agencija smatra da regulatorna obaveza pristupa elementima mreže i njihovo korišćenja, bez određivanja drugih regulatornih obaveza, ne može riješiti prepreke razvoju tržišne konkurencije na cjenovnim i necjenovnim osnovama. Shodno tome, efikasnost ove obaveze se pojačava nametanjem ostalih obaveza, shodno ZEK, koje su predmet ovog dokumenta.

6.1.5. Obaveza kontrole cijena i vođenje troškovnog računovodstva

Agencija može, shodno članu 76 ZEK-a operatoru sa značajnom tržišnom snagom naložiti preduzimanje mjera u vezi sa povratom troškova, kontrolom cijena određenih usluga koje se pružaju radi obezbjeđivanja pristupa i/ili interkonekcije i vođenje troškovnog računovodstva. .

⁴¹ Primjer: Za kašnjenje otklanjanja kvara u periodu od 7 dana od isteka maksimalnog predviđenog vremena za otklanjanje kvara, operator bi imao pravo da potražuje od Crnogorskog Telekoma 2x iznos mjesečne naknade za korišćenje razvezane lokalne petlje + 5x1,2 iznosa mjesečne naknade za korišćenje izdvojene lokalne petlje.

Operator kojem je naređeno preduzimanje mjera kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva, mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu troškova, uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja te obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora Rješenjem takođe zahtijevati da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

Član 77 stav 2 ZEK-a predviđa da Agencija ima pravo da propiše mehanizam pokrivanja troškova ili metodologiju određivanja cijena, što mora biti primjereno ciljevima unaprijeđenja efikasnosti i održive konkurencije, ciljevima razvoja i povećanju koristi za krajne korisnike. Agencija može koristiti i upoređenja sa cijenama na uporedivim tržištima ili tržištima sa razvijenom konkurencijom, uzimajući pri tome u obzir specifičnosti domaćeg tržišta.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, Agencija propisuje Crnogorskom Telekomu, kao operatoru koji imaju značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, obavezu kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva.

Model troškovnog računovodstva omogućava sprovođenje obaveze računovodstvenog razdvajanja i provjeru troškovne orijentisanosti i cijena u svrhu sprečavanja međusobnog subvencioniranja, zatim previsokih ili preniskih cijena i neefikasnog ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Nametanjem ove obaveze, odnosno insistiranjem na sprovođenju aktivnosti koje su ranije započete i koje su proistekle kako iz prethodne analize ovog tržišta iz 2017. godine tako i iz sprovođenja projekta uvođenja troškovnog računovodstva kod Crnogorskog Telekoma, Agencija će otkloniti prepreku razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu koja se odnosi na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage i praksu unakrsnog subvencioniranja usluga. Naime, razlog za uvođenje ove obaveze je bio raniji zaključak Agencije da Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, može unakrsno subvencionirati usluge na način da postavi cijenu usluge veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za druge operatore iznad troška za tu uslugu a cijenu usluge (koju on pruža) na pripadajućem maloprodajnom tržištu ispod troška, pa time može da iskoristi svoj položaj značajne tržišne snage.

Crnogorski Telekom je, shodno Metodologiji računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva usvojenoj Odlukom Agencije broj: 0902-2327/3 od 30.05.2011. godine, sproveo propisani sistem troškovnog računovodstva na način i u rokovima propisanim Metodologijom.

Agencija je verifikovala rezultate troškovnog modela usvajanjem odluka o prihvatanju sprovedenih aktivnosti Crnogorskog Telekom-a na Projektu računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva na bazi tekućeg troškovnog računovodstva (CCA) kao troškovne osnovice i dugoročnih inkrementalnih troškova (LRIC) kao računovodstvene metodologije za fiksnu mrežu. Budući da su regulatorni finansijski izvještaji operatora, kao rezultat primijenjenog troškovnog računovodstva u periodu 2012-2019. godine, potvrđivali da cijene relevantnih usluga nijesu troškovno orjentisane, Agencija je propisivala obavezu Crnogorskom Telekomu da uskladi cijene sa rezultatima troškovnih modela.

Crnogorski Telekom je dužan, u sklopu regulatorne obaveze kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva, da nastavi sa implementacijom projekta računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva, na način i u rokovima propisanim dokumentom Agencije "Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva".

Vezano za cijene usluga veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu jediničnih cijena iz troškovnih modela operatora kojima je određena obaveza vođenja troškovnog računovodstva i revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja ili primjenom nekog drugog metoda kontrole cijena u skladu sa odredbama člana 76 ZEK-a, u periodu do naredne analize relevantnog tržišta veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Agencija je tokom 2021. godine započela Projekat izrade i implementacije *bottom-up* LRIC troškovnih modela za fiksnu mrežu za sljedeća veleprodajna tržišta: Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji, Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji, Veleprodajno tržište poziva koji potiču (originiraju) iz javne fiksne telefonske mreže.

Na kraju Projekta je predviđena implementacija *bottom-up* LRIC troškovnih modela za fiksnu mrežu i primjena rezultata ovih modela uz primjenu i rezultata *top-down* LRIC troškovnih modela koji predstavljaju komplementarni regulatorni alat.

U izuzetnim slučajevima, kada se to ispostavi kao optimalni metod regulacije cijena, Agencija može vršiti upoređivanje sa cijenama na uporedivim tržištima ili tržištima sa razvijenom konkurencijom (eng. *benchmarking*).

6.1.5.1. Usluga pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu bakarne parice

Regulacija cijena usluga veleprodajnog lokalnog pristupa na fiksnoj lokaciji sprovedena je u sljedećim koracima:

Cijenu mjesečne pretplate za uslugu potpuno razvezanog pristupa lokalnoj petlji i cijenu mjesečne pretplate za uslugu zajedničkog pristupa lokalnoj petlji, Agencija je utvrdila nakon prvog kruga analize ovog relevantnog tržišta bazirajući se na Retail Minus metodologiji. Cijena potpunog pristupa lokalnoj petlji je primjenom "minusa" od 24% na cijenu mjesečne pretplate utvrđena na nivou od 3,88 eura, a takođe primjenom benchmarkinga je utvrđen "minus" u odnosu na cijenu potpunog pristupa lokalnoj petlji da bi se dobila cijena od 1,16 eura mjesečno za dijeljeni pristup lokalnoj petlji.

Nakon drugog kruga analiza relevantnih tržišta Agencija je Rješenjem od 19.11.2013. godine, propisala Crnogorskom Telekom-u, u okviru regulatorne obaveze nadzora cijena i troškovnog računovodstva, obavezu usklađivanja cijena ovih relevantnih usluga sa referentnim rezultatima troškovnih modela sadržanim u Izvještaju o jedničnim cijenama za 2012. godinu. Kako bi striktna primjena rezultata troškovnog modela u slučaju cijena usluge potpunog pristupa podrazumijevala povećanje cijene za 34%, kao i usluge dijeljenog pristupa za 70 %, a pri nepromijenjenom nivou cijene mjesečne naknade za pristup bila veoma stimulativna za alternativne operatore, Crnogorski Telekom je zadržao postojeće cijene ovih relevantnih usluga u Referentnoj ponudi za pristup

razvezanoj lokalnoj petlji koje su utvrđene primjenom Retail minus-a u odnosu na nivo mjesečne naknade za pristup mreži.

Nakon trećeg kruga analiza relevantnih tržišta, Agencija je Rješenjem broj 0102-8299/3 od 22.12.2017. godine, propisala mjere i obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija, kontrole cijena i troškovnog računovodstva, Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu. Nakon verifikacije rezultata troškovnih modela za 2018. i 2019. godinu Agencija je smatrala prihvatljivim da Crnogorski Telekom i dalje zadrži postojeće cijene ovih usluga kao rezultat ranije primijenjene Retail minus metodologije (retail minus 24% u odnosu na mjesečnu naknadu za pristup mreži).

I pored činjenice da su cijene mjesečne pretplate za zajednički i dijeljeni pristup lokalnoj petlji među najnižim u regionu, do sada nije iskazan interes potencijalnog operatora za obezbjeđenjem usluge pristupa infrastrukturi Crnogorskog Telekoma.

Broj vlakana po kablju se koristi kao faktor alokacije troškova, pri čemu se trošak prostora u cijevi računa na osnovu ukupnog broja vlakana po cijevi i broja vlakana u kablju koji koristi alternativni operator. Kabal prečnika 40 mm sadrži 144 vlakana, dok kabal prečnika 20 mm sadrži 48 vlakana. Ove cijene ne uključuju troškove provlačenja kabla prečnik 40mm i 20mm, jer mogu biti i na strani alternativnog operatora. Cijena mjesečne pretplate za zajedničko korištenje kablovske kanalizacije, koja je određena primjenom navedene metode zasnovane na inkrementalnim troškovima, je trebalo da bude privremenog karaktera, odnosno do momenta stupanja na snagu cijena utvrđenih troškovnim modelom. Cijene ostalih usluga ovog relevantnog tržišta treba da budu troškovno orijentisane, da sadrže stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora i da budu objavljene u Referentnoj ponudi. Troškovna orijentisanost cijena je jedan od osnovnih principa koji su navedeni u Preporuci o NGA. Troškovno orijentisane cijene Crnogorski Telekom je dužan da izračuna u skladu sa važećim metodologijama na osnovu koje se računaju cijene regulisanih usluga. U slučaju da Crnogorski Telekom ne može da na taj način izračuna cijene usluga, može predložiti neki drugi metod za određivanje cijena usluga koje su predmet ovog razmatranja. U svakom slučaju, Agencija ima pravo da cijene usluga koje je predložio Crnogorski Telekom dodatno preispituje i analizira, pri čemu će obezbijediti odgovarajuću marginu između maloprodajnih i veleprodajnih cijena usluga (u skladu sa NGA preporukom), i da u skladu sa ZEK-om, i s ovom analizom i regulatornim obavezama koje su Crnogorskom Telekomu određene, iste izmijeni.

Crnogorski Telekom treba da primjenjuje cijene za navedene usluge zasnovane na rezultatima troškovnog modela, pri čemu Agencija ima pravo da koristi i druge metode za njihovo određivanje, u skladu sa odredbama ZEK-a:

- Cijena mjesečne pretplate potpunog pristupa razvezanoj lokalnoj petlji zasnovanoj na bakarnoj parici
- Mjesečna pretplata za zajedničko korišćenje kablovske kanalizacije za kabal prečnika 40 mm
- Mjesečna pretplata za zajedničko korišćenje kablovske kanalizacije za kabal prečnika 20 mm

Za ostale usluge, a u skladu sa definicijom ovog relevantnog tržišta koja je dio ovog dokumeta, Agencija proširuje obavezu nadzora cijena usluga kako slijedi:

6.1.5.2. Usluga pristupa lokalnoj potpetlji na osnovu bakarne parice

Vezano uz uslugu pristupa lokalnoj potpetlji, a u skladu s regulatornom obavezom pristupa koja je određena ovim dokumentom, Agencija određuje Crnogorskom Telekomu obavezu nadzora cijena na sledeći način:

- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od datuma prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji, u okviru posebne referentne ponude objavi uslove, rokove i cijene mjesečnog zakupa lokalne potpetlje na osnovu bakarne parice na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid. Veleprodajna cijena za uslugu izdvojenog pristupa lokalnoj potpetlji koja se odnosi na mjesečni zakup potpetlje mora, shodno Preporuci o regulisanom pristupu mrežama nove generacije (NGA) (2010/572/EU), biti troškovno orjentisana i sadržati stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora
- Crnogorski Telekom je obavezan u roku od 90 dana od prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi uslove, rokove i cijene a uslugu pristupa lokalnoj potpetlji i pripadajućim sadržajima i svim pratećim uslugama koje se tiču pristupa razvezanoj lokalnoj potpetljina svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid.
- Crnogorski Telekom je obavezan da odredi sve gore navedene cijene poštujući princip troškovne orjentisanosti i na takvom nivou da operator koji je minimalno efikasan kao Crnogorski Telekom može nuditi usluge krajnjim korisnicima uz stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora. Shodno navedenom, potrebno je da sve gore navedene cijene budu obuhvaćene troškovnim modelom.

U slučaju da Agencija bude smatrala da navedene cijene, uslovi i rokovi Crnogorskog Telekoma neće moći da spriječe iskorišćavanje njegove značajne tržišne snage na ovom relevantnom tržištu, Agencija može, u skladu sa ZEK-om, kao i zaključcima i regulatornim obavezama iz ove analize koje su Crnogorskom Telekomu određene, izmijeniti iste.

6.1.5.3. Usluga pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkog vlakna koja je realizovana tehnologijom od tačke do tačke

Vezano za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkog vlakna na način veze od tačke do tačke, a u skladu s regulatornom obavezom pristupa koja je određena ovim dokumentom, Agencija određuje Crnogorskom Telekomu obavezu nadzora cijena na sledeći način:

- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od datuma prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi uslove, rokove i cijene pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkog vlakna koja je realizovana tehnologijom od tačke do tačke na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid. Veleprodajna cijena za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkog vlakna mora, shodno Preporuci o regulisanom pristupu mrežama nove generacije (NGA) (2010/572/EU), biti troškovno orjentisana i sadržati stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora

- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od dana prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi uslove, rokove i cijene svih pratećih usluga koje se tiču usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkog vlakna putem tehnologije od tačke do tačke na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid.;
- Crnogorski Telekom je obavezan da odredi sve gore navedene cijene poštujući princip troškovne orijentisanosti i na takvom nivou da operator koji je minimalno efikasan kao Crnogorski Telekom može nuditi usluge krajnjim korisnicima uz stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora. Shodno navedenom, potrebno je da sve gore navedene cijene budu obuhvaćene troškovnim modelom.

U slučaju da Agencija bude smatrala da navedene cijene, uslovi i rokovi Crnogorskog Telekoma neće moći da spriječe iskorišćavanje njegove značajne tržišne snage na ovom relevantnom tržištu, Agencija može, u skladu sa ZEK-om, kao i zaključcima i regulatornim obavezama iz ove analize koje su Crnogorskom Telekomu određene, izmijeniti iste.

6.1.5.4. Usluga razvezanog pristupa na lokaciji optičkog razdjelnika (splitera) u FTTH PON konceptu

Vezano za uslugu razvezanog pristupa na lokaciji optičkog razdjelnika (splitera) u FTTH PON konceptu, Agencija određuje Crnogorskom Telekomu obavezu nadzora cijena na sledeći način:

- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od dana prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi uslove, rokove i cijene usluge izdvojenog pristupa na lokaciji optičkog razdjelnika (splitera) u FTTH PON konceptu na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid. Veleprodajna cijena za uslugu pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu optičkog vlakna mora biti troškovno orijentisana i sadržati stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora;
- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od dana prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi uslove, rokove i cijene svih pratećih usluga koje se tiču usluge pristupa razvezanoj lokalnoj petlji na osnovu pristupa na lokaciji optičkog razdjelnika (splitera) u FTTH PON konceptu na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid.;
- Crnogorski Telekom je obavezan da odredi sve gore navedene cijene poštujući princip troškovne orijentisanosti i na takvom nivou da operator koji je minimalno efikasan kao Crnogorski Telekom može nuditi usluge krajnjim korisnicima uz stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora. Shodno navedenom, potrebno je da sve gore navedene cijene budu obuhvaćene troškovnim modelom.

U slučaju da Agencija bude smatrala da navedene cijene, uslovi i rokovi Crnogorskog Telekoma neće moći da spriječe iskorišćavanje njegove značajne tržišne snage na ovom relevantnom tržištu, Agencija može, u skladu sa ZEK-om, kao i zaključcima i regulatornim obavezama iz ove analize koje su Crnogorskom Telekomu određene, izmijeniti iste.

6.1.5.5. Usluga virtualnog razvezanog pristupa

Vezano za uslugu virtualnog razvezanog pristupa, a u skladu s regulatornom obavezom pristupa koja je određena ovim dokumentom, Agencija određuje Crnogorskom Telekomu obavezu nadzora cijena na sledeći način:

- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od dana prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi cijenu usluge virtualnog razvezanog pristupa na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvidveleprodajna cijena za uslugu virtualnog razvezanog pristupa mora biti troškovno orijentisana i sadržati stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora;
- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od dana prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi cijene svih pratećih usluga koje se tiču usluge virtualnog razvezanog pristupa;
- Crnogorski Telekom je obavezan da odredi sve gore navedene cijene poštujući princip troškovne orijentisanosti i na takvom nivou da operator koji je minimalno efikasan kao Crnogorski Telekom može nuditi usluge krajnjim korisnicima po cijeni koja mora biti troškovno orijentisana i sadržati stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora. Shodno navedenom, potrebno je da sve gore navedene cijene budu obuhvaćene troškovnim modelom.

U slučaju da Agencija bude smatrala da navedene cijene, uslovi i rokovi Crnogorskog Telekoma neće moći da spriječe iskorišćavanje njegove značajne tržišne snage na ovom relevantnom tržištu, Agencija može, u skladu sa ZEK-om, kao i zaključcima i regulatornim obavezama iz ove analize koje su Crnogorskom Telekomu određene, izmijeniti iste.

6.1.5.6. Usluge povezivanja jezgrene mreže i pristupne mreže (backhaul)

Vezano za uslugu povezivanja jezgrene mreže i pristupne mreže (backhaul), a u skladu s regulatornom obavezom pristupa koja je određena ovim dokumentom, za uslugu zakupa optičkog vlakna bez prenosne opreme (dark fibre) i/ili pružanja pristupa na osnovi talasne dužine (xWDM pristup) Agencija određuje Crnogorskom Telekomu obavezu nadzora cijena na sledeći način:

- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od dana prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi cijenu usluge povezivanja jezgrene mreže i pristupne mreže (backhaul) putem zakupa optičkog vlakna bez prenosne opreme (dark fibre) i/ili pružanja pristupa na osnovi talasne dužine (xWDM pristup) na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid. veleprodajna cijena za uslugu povezivanja jezgrene mreže i pristupne mreže (backhaul) mora biti troškovno orijentisana i sadržati stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora;
- Crnogorski Telekom je obavezan da u roku od 90 dana od dana prijema zahtjeva koji je potpun i u skladu sa Pravilnikom o operatorskom pristupu i interkonekciji u okviru referentne ponude objavi cijene svih pratećih usluga koje se tiču usluge povezivanja jezgrene

- mreže i pristupne mreže (backhaul) na svojoj internet stranici u skladu s regulatornim obavezama koje su određene ovim dokumentom i istu dostavi Agenciji na uvid. Crnogorski Telekom je dužan isto primjenjivati 30 dana od dana objave na svojoj internet stranici;
- Crnogorski Telekom je obavezan da odredi sve gore navedene cijene poštujući princip troškovne orijentisanosti i na takvom nivou da operator koji je minimalno efikasan kao Crnogorski Telekom može nuditi usluge krajnjim korisnicima po cijeni koja mora biti troškovno orijentisana i sadržati stopu povrata na ulaganja koja uzima u obzir investicione rizike operatora. Shodno navedenom, potrebno je da sve gore navedene cijene budu obuhvaćene troškovnim modelom.

U slučaju da Agencija bude smatrala da navedene cijene, uslovi i rokovi Crnogorskog Telekoma neće moći da spriječe iskorišćavanje njegove značajne tržišne snage na ovom relevantnom tržištu, Agencija može, u skladu sa ZEK-om, kao i zaključcima i regulatornim obavezama iz ove analize koje su Crnogorskom Telekomu određene, izmijeniti iste.

PRILOG

Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na Nacrt Odluke o pokretanju ponovnog postupka analize relevantnih tržišta

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije
Savjet

Adresa: ul. Svetlane Kane Radević br. 3
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 239010
fax: +382 20 239015
www.azk.me

Br: 09-354/21-127/4

Podgorica, 15.03.2021. godine

Savjet Agencije za zaštitu konkurencije na osnovu člana 19 stav 1 tačka 16 i člana 22 stav 1 tačka 8 Zakona o zaštiti konkurencije ("Sl. list CG", br. 44/12 i 13/18), na osnovu Prijedloga mišljenja V.D. direktora Agencije za zaštitu konkurencije, dostavljenog shodno članu 22 stav 1 tačka 7 Zakona o zaštiti konkurencije, na sjednici održanoj dana 15.03.2021., donosi sljedeće

MIŠLJENJE

Agencija za zaštitu konkurencije je saglasna sa Nacrtom odluke o pokretanju ponovnog postupka analize relevantnih tržišta:

- I. Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
- II. Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži,
- III. a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji,
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište,
- IV. Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji,

a za potrebe nadležnosti i rada Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, u skladu sa odredbama poglavlja VI Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“ broj 40/13, 56/13, 2/17 i 49/19), imajući u vidu Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i preduprjeđenja štetnih efekata, nedostataka konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija, koji je potpisan 28.04.2009. godine između Uprave za zaštitu konkurencije i Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost.

Obrazloženje

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „Agencija“) je dana, 03.03.2021.

godine, primila zahtjev¹ Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP”) za izjašnjenje i mišljenje na *Nacrt odluke o pokretanju ponovnog postupka analize relevantnih tržišta*:

- I. Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
- II. Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži,
- III. a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji,
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište,
- IV. Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji,

(u daljem tekstu: „**relevantna tržišta**”).

Pravni osnov za davanje mišljenja Agencije na predloženi tekst na *Nacrt odluke o pokretanju ponovnog postupka analize navedenih relevantnih tržišta*, predstavljaju odredbe čl. 19, 22 stav 1, tačka 7 i 20f *Zakona o zaštiti konkurencije* („Sl.list Crne Gore”, br. 44/12 i 13/18), kao i odredbe člana 65 *Zakona o elektronskim komunikacijama* („Sl.List Crne Gore” br. broj 40/13, 56/13, 2/17 i 49/19) (u daljem tekstu: „**ZEK**”), kojim je propisano da u postupku utvrđivanja, praćenja i preispitivanja relevantnih tržišta u Crnoj Gori na tržištu elektronskih komunikacija AEKIP sarađuje sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije, kao i da shodno članu 66 *ZEK-a*, AEKIP sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta i procjene postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnim tržištima utvrđenim odlukama AEKIP-a, u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Takođe, nekadašnja Uprava za zaštitu konkurencije je sa AEKIP-om potpisala Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i preduprjeđenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija² (u daljem tekstu: „**Sporazum**”).

Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je na sjednici od 28.01.2021.godine usvojio *Nacrt odluke o pokretanju postupka ponovne analize relevantnih tržišta usluga*, koja je Agenciji dostavljena na mišljenje, imajući u vidu član 64 stav 4 *Zakona o elektronskim komunikacijama* koji propisuje obavezu da AEKIP sprovodi postupak analiza relevantnih tržišta najmanje jednom u tri godine. Naime, riječ

¹ Broj 0102-601/1 od 01.02.2021.godine, zaveden kod Agencije za zaštitu konkurencije pod broj 04-354/21-177/2 od 03.03.2021.godine

² potpisan 28.04.2009. godine

je o relevantnim tržištima usluga saglasno Odluci o relevantnim tržištima ("Sl.list Crne Gore", broj: 02/17) na kojima su analize okončane krajem 2017. godine.

AEKIP sprovodi analizu relevantnih tržišta, sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta i procjene postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnim tržištima u skladu sa članom 64 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama i preporukama Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija, kao i preduzima regulatorne mjere za sprječavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Agencija je **saglasna sa ovakvim načinom regulisanja**, a koje ne utiče na nadležnosti i postupke koje Agencija može voditi protiv tako utvrđenog operatora sa značajnom tržišnom snagom, a naročito u smislu što ovakvo regulisanje podrazumijeva i propisivanje i nametanje ex-ante obaveza identifikovanim operatorima sa značajnom tržišnom snagom od strane AEKIP-a.

AEKIP je tokom 2017. godine sprovela postupak analiza relevantnih tržišta određenih Odlukom o relevantnim tržištima ("Sl.list Crne Gore", broj: 02/17), donijetom u skladu sa Preporukom Evropske komisije 2014/710/EU od 9.12.2014.godine, **na kojima je utvrdila odsustvo efikasne konkurencije i propisala regulatorne obaveze operatorima sa značajnom tržišnom snagom**. Shodno članu 64 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama koji propisuje obavezu da AEKIP sprovodi postupak analiza relevantnih **tržišta najmanje jednom u tri godine**, AEKIP pokreće postupak ponovne analize navedenih relevantnih tržišta za koja su saglasno Odluci o relevantnim tržištima ("Sl.list Crne Gore", broj: 02/17) analize okončane krajem 2017. godine.

Shodno svemu navedenom, Agencija je je **saglasna sa Nacrtom odluke o pokretanju ponovnog postupka analize relevantnih tržišta**: I.Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji, II.Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži, III.a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji,b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, IV.Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

ČLAN SAVJETA
Jovana Tošković

PREDSJEDNIK SAVJETA
Miodrag Vujović

Dostavljeno:

- Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, Bulevar Džordža Vašingtona 56
- u spise predmeta i
- arhivi